

**ERMENİ KAYNAKLARI VE SEYAHATNAMELERE
GÖRE CENGİZ MOĞOLLARININ KÜLTÜREL YAPISI**

Kenan TEMEL

Yüksek Lisans Tezi

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Cihad CİHAN

Ağustos 2015

Afyonkarahisar

T.C.
AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

**ERMENİ KAYNAKLARI VE SEYAHATNAMELERE
GÖRE CENGİZ MOĞOLLARININ KÜLTÜREL YAPISI**

Hazırlayan

Kenan TEMEL

Danışman

Yrd. Doç. Dr. Cihad CİHAN

AFYONKARAHİSAR 2015

“Bu Tez Çalışması BAPK’ca Desteklenmiştir. Proje No: 13.SOS.BİL.14”

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum **“Ermeni Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre Cengiz Moğollarının Kültürel Yapısı”** adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilen eserlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

28.08.2015

Kenan TEMEL

TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI

JÜRİ ÜYELERİ

İMZA

Tez Danışmanı:

Yrd. Doç. Dr. Cihad CİHAN

.....

Jüri Üyeleri:

Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN

.....

Doç. Dr. Yahya Kemal TAŞTAN

.....

Tarih Anabilim Dalı Tezli Yüksek Lisans öğrencisi Kenan TEMEL'in "**Ermeni Kaynakları ve Seyahatnamelere Göre Cengiz Moğollarının Kültürel Yapısı**" başlıklı tezi 28.08.2015 tarihinde saat 14.00'da Lisansüstü Eğitim ve Öğretim Sınav Yönetmeliği'nin ilgili maddeleri uyarınca, yukarıda isim ve imzaları bulunan jüri üyeleri tarafından değerlendirilerek kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ahmet YARAMIŞ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürü

ÖZET

ERMENİ KAYNAKLARI VE SEYAHATNAMELERE GÖRE CENGİZ MOĞOLLARININ KÜLTÜREL YAPISI

Kenan TEMEL

**AFYON KOCATEPE ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TARİH ANABİLİM DALI**

Ağustos 2015

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Cihad CİHAN

Bu çalışmada dünya tarihinde eşine az rastlanan büyüklükte bir istila hareketine sebep olan Moğolların siyasi ve askerî başarılarının arkasında yatan kültürel unsurlar ortaya konulmaya çalışılmıştır. Böylelikle Moğol istilası daha sağlıklı bir şekilde tahlil edilebilecektir. Ayrıca Cengiz Han ve çocukları dönemindeki Moğolların kültürel hayatlarındaki değişimler de belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada Moğollara ait en önemli kaynak olan Moğolların Gizli Tarihi, Ermeni kaynakları ve seyahatnameler esas alınarak, Cengiz Han ve onun çocukları dönemindeki Moğolların kültürel yapısı incelenmiştir. Bu konuya ışık tutan kaynaklardan yararlanılarak Cengiz Han dönemi ve sonrasındaki Moğol hâkimiyetinin bütün yönleriyle ortaya konulabilmesi için Moğolların sosyal, iktisadi, kültürel, idari ve askerî yapıları incelenmiştir.

Çalışmanın giriş kısmında Moğol siyasi tarihi kısaca özetlendikten sonra, seyahatnameler, Ermeni kaynakları ve diğer kaynaklar hakkında bilgi verilmiştir. Moğol sosyal hayatı içinde özellikle din ve yasa hakkındaki bilgilere geniş yer ayrılmıştır. Bunun yanında sosyal hayata dair Moğolların dış görünüşleri, karakteri, aile ve evlilik müessesesi, boy-oymak teşkilatı ve gündelik yaşama değinilmiştir. İktisadi hayat hususunda göçebe hayatın bir unsuru olan avcılık ve Moğol atının gündelik hayatta ve savaş zamanındaki önemine ağırlık verilmiştir. Ayrıca Moğol ticari hayatı ve vergilendirme sistemi tespit edilmeye çalışılmıştır.

Maddi kültür çerçevesinde Moğol çadırı ve beslenme kültürü en çok işlenen konular olmuştur. Burada ayrıca Moğol kıyafetleri, adetleri, temizlik kültürleri, hastalıklar ve tedavi yöntemleri, eğlence ve spor faaliyetlerine dair konular işlenmiştir. İdari ve askerî yapılanmada han seçimine ve buna etki eden kurultaya, devlet bürokrasisi içinde yer alan görevlilerin önemine, diplomasiye dair bilgilere, posta teşkilatının işleyişine ve Moğol ordu teşkilatına dair bilgilere yer verilmiştir. Sonuç kısmında ise tüm bu bilgilerin genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Moğolların kültürel yapılarının incelemesiyle Moğol istila hareketinin kısa sürede bu kadar başarılı olmasının arkasında yatan kültürel unsurlar tespit edilmeye ve değerlendirilmeye tabi tutulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Moğol, Cengiz Han, Kültür, Seyahatname, Ermeni Kaynakları.

ABSTRACT

ACCORDING TO ARMENIAN SOURCES AND TRAVELOGUES MONGOLS OF GENGHIS CULTURAL STRUCTURE

Kenan TEMEL

**AFYON KOCATEPE UNIVERSITY
THE INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES
DEPARTMENT OF HISTORY**

August 2015

Advisor: Asst. Prof. Cihad CİHAN

In this dissertation cultural facts behind of the political and military success of Mongols which was resulted an immense invasion movement which is almost unique in the world history is tried to be presented. Thus the Mongol invasion could be analyzed in a healthier aspect. In addition the changes in Mongols' cultural lives during the period of Genghis Khan and his children is also tried to be determined.

In study based on the most important source so called The Secret History of Mongols, the Armenian sources and travelogues, the cultural structure of Mongols during Genghis Khan and his children's period were examined. In order to reveal the domination of Mongols during Genghis Khan period and the latter in every aspect, Mongols' social, economic, cultural, administrative and military structure were examined by using the sources which shed light on this matter.

After summarizing Mongol political history briefly in the introduction part of the study, travelogues, Armenian sources and the others were mentioned. Inside of the Mongol social life, an extensive information space were reserved about religion and law. Additionally, the Mongolion, appearance, characteristics, family and the institution of marriage, clan-tribe organization and daily life were discussed about the social life. About the economic life, hunting as an element of the nomadic life and the importance of the Mongolian horse in daily life and war time were especially focused on. It has also tried to determine the commercial life of the Mongols and the taxation system.

Within the framework of the material culture issues Mongolian tents and eating culture became the subjects that were examined mostly. Here also the subjects on the Mongolian costumes, customs, hygiene culture, illnesses and the treatments, leisure and sports activities were examined. The selection of khan in the administrative and the military structure and the congress affecting to it, the importance of the officers within the state bureaucracy, information about diplomacy, the functioning of the postal service and the Mongolian army organization were all discussed. At the conclusion of an overall assessment is made of all this information.

By examining the Mongolian cultural structure, cultural factors that lie behind the success of the Mongolian invasion movement in a short period of time were determined and evaluated.

Key Words: Mongol, Genghis Khan, Culture, Travelogue, Armenian Sources.

ÖN SÖZ

Moğol İmparatorluğu, XIII. yüzyıl başlarından itibaren dünya tarihinde etkili olmaya başlayan ve bugünkü Orta Asya'nın şekillenmesinde rol oynayan en önemli devletlerin başında gelmektedir. Bu imparatorluğun oluşmasında ve daha sonraki devirlere tesir etmesinde şüphesiz en büyük pay Cengiz Han'a aittir. Cengiz Han, bütün Moğol kabilelerini bir araya getirerek bir imparatorluk kurmuş ve Moğol istilasını olarak bilinen büyük istila hareketlerini başlatmıştır.

Bu çalışmada Cengiz ve onun çocukları dönemindeki Moğollar hakkında bilgi veren Ermeni kaynakları ve özellikle Batılılar tarafından kaleme alınan seyahatnamelere dayanarak geniş bir alana dağılan Moğolların kültürel yapıları tespit ve mukayese edilerek ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Kültür, bir toplumun tarihsel süreç içinde ürettiği ve kuşaktan kuşağa aktardığı özelliklerin bütünüdür. Kültür bir toplumun yaşayışını, örf âdetini, hayata bakış açısını, yaşam tarzını vb. gibi birçok konuyu belirler. Kültür göreceli bir kavram olmakla birlikte her toplumun kendine ait kültürel özellikleri vardır. İnsanların geçmişten günümüze getirdikleri kültür, zamana ve yere göre değişiklik gösterebilir. Bu yüzden her toplumun kültürü kendine özgüdür.

Bu çerçevede Moğol tarihini ve istilasını anlayabilmek için Moğol kültürünü iyi bilmek gerekmektedir. Bu konunun temel kaynaklarını da seyahatnameler ve Moğolların temas ettiği kavimlerden biri olan Ermeni kaynakları oluşturmaktadır.

Konunun sınırlandırılmasında Cengiz ve onun çocuklarının kurdukları devletlerin dönemi esas alınmıştır. Metot olarak çalışmamızda özellikle XIII. yüzyılda kaleme alınmış olan bazı Ermeni kaynakları ve çeşitli seyyahların Cengiz Moğollarının kültürel yapısı hakkında verdikleri bilgileri geniş bir açıdan mukayeseli bir şekilde tenkide tabi tutarak incelemeye çalıştık.

Elbette bu kaynaklar kullanılırken konunun incelenmesinde bazı problemlerle karşılaşmıştır. Bunların başında seyyahların veya Ermeni müverrihlerin farklı konulara odaklanmaları veya her konuda bilgi vermemeleri gelmektedir. Ayrıca bazı konularda çok az bilgi yer almaktadır. Kaynaklarda yer alan benzer konulardaki bilgiler mukayeseli olarak tasnif edilmiş, az bilgi olan konular ise tetkik eserlerle

takviye edilmeye çalışılmıştır. Diğer taraftan seyyahların doğal olarak eksik ve hatalı nakilleri veya gözlemleri ile birlikte, ön yargılara dayanan bilgiler verdikleri de görülmektedir.

Çalışmamız giriş ve dört bölüme ayrılmıştır. Önsözde çalışma konusunun önemi, sınırlamalar, kullanılan metot üzerinde durulmuştur. Giriş kısmında Moğolların siyasi tarihi hakkında kısaca bilgi verildikten sonra ana kaynaklar ve önemli tetkik eserler tanıtılmıştır. Birinci bölümde Moğolların sosyal hayatı incelenmiştir. Sosyal hayatın içinde Moğolların dış görünüşü, karakteri, aile ve evlilik müessesesi, boy ve oymak teşkilatının yanında gündelik hayata dair örneklerle, Moğol dinine ve Cengiz yasasına yer verilmiştir. İkinci bölümde Moğolların iktisadi hayatları ele alınmıştır. Ekonomik hayatı etkileyen avcılık, hayvancılık, ticaret ve mali sistem bu bölümün içeriğini oluşturmuştur. Üçüncü bölümde Moğolların maddi kültürü incelenmeye çalışılmıştır. Bu bölümde Moğol mesken ve eşyaları, kıyafetleri, beslenme kültürleri, çeşitli adetleri, temizlik kültürleri, hastalıklar ve tedavi yöntemleri, eğlence, spor, ilim ve astronomi hakkında bilgilere yer verilmiştir. Son olarak dördüncü bölümde ise Moğol idari ve askerî teşkilatı anlatılmıştır. Bu bölümün içerisinde Moğol hâkimiyet anlayışı ve hükümdarına ait özellikler, devlet bürokrasisi içinde yer alan görevliler, diplomasi, posta teşkilatı ve orduya dair çeşitli bilgiler tahlil edilmiştir. Böylelikle dünya tarihinde bir döneme damgalarını vuran Moğolların bu idari ve askerî güçlerinin temel dayanakları olan kültürel yapıları ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Beni bu konuyu çalışmaya sevk eden, araştırmalarımnda hiçbir zaman yardım ve teşviklerini esirgemeyen değerli hocam Yrd. Doç. Dr. Cihad CİHAN'a, Ege Üniversitesi, Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü hocalarından Doç. Dr. Abdullah TEMİZKAN ve Doç. Dr. Yahya Kemal TAŞTAN'a ve beni her zaman destekleyen aileme teşekkür ederim.

Kenan TEMEL

İÇİNDEKİLER

YEMİN METNİ.....	ii
TEZ JÜRİSİ KARARI VE ENSTİTÜ ONAYI	iii
ÖZET.....	iv
ABSTRACT	vi
ÖN SÖZ.....	viii
İÇİNDEKİLER.....	x
KISALTMALAR	xiii
GİRİŞ	1
1. TARİHTE MOĞOLLAR	1
2. KAYNAKLAR.....	11
2.1. MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ	11
2.2. SEYAHATNAMELER	12
2.3. ERMENİ KAYNAKLARI	18
2.4. DİĞER KAYNAKLAR.....	21

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLARDA SOSYAL HAYAT

1. MOĞOL FİZYONOMİSİ ve KARAKTERİ.....	26
2. ANAYURT.....	31
3. DİL ve YAZI	32
4. AİLE ve BOY-OYMAK TEŞKİLATI	33
4.1. AİLE VE EVLİLİK MÜESSESESİ	33
4.2. BOY-OYMAK TEŞKİLATI	38
4.3. GÜNDELİK HAYAT.....	43
5. HUKUK SİSTEMİ (YASA).....	47
5.1. CENGİZ YASASI.....	47
5.1.1. Yasada Askerlik İle İlgili Kurallar	50
5.1.2. Yasa ve Miras Hukuku İlişkisi.....	52
5.1.3. Yasa ve Ceza Hukuku İlişkisi	54

5.1.4. Yasa ve Din Adamları	58
5.1.5. Yasa ve Mahkeme Kararları.....	58
5.2. YASAYA DAİR BAZI MADDELER	59
5.3. YASA İLE İLGİLİ DİĞER HUSUSLAR	64
6. DİN	66
6.1. MOĞOL DİNİ	66
6.2. ŞAMANLAR VE KÂHİNLER.....	72
6.2.1. Şamanlar ve Görevleri.....	72
6.2.2. Kâhinlik	75
6.3. BAZI İNANÇLAR VE İBADETLER	77
6.3.1. Günah Sayılan Unsurlar ve Olaylar	80
6.3.2. Yıldırım Düşmesi.....	80
6.4. ÖLÜ GÖMME ADETLERİ	81

İKİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLARDA İKTİSADİ HAYAT

1. AVCILIK.....	87
2. HAYVANCILIK	91
2.1. MOĞOL ATI.....	92
2.2. MOĞOL ARABALARI	94
2.3. DAMGA-TAMGA	95
3. TİCARET	96
3.1. KÖLELİK VE YAĞMA.....	100
3.2. PARA.....	103
4. MALİ SİSTEM	104

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOĞOLLARDA MADDİ KÜLTÜR

1. MESKEN ve EŞYALAR.....	110
1.1. MOĞOL ÇADIRI	110
1.2. MOĞOL SARAYI.....	113
2. GİYİM-KUŞAM	115

3. BESLENME KÜLTÜRÜ	117
3.1. YIYECEKLER.....	117
3.2. İÇECEKLER.....	121
4. ÇEŞİTLİ ADETLER	122
5. TEMİZLİK KÜLTÜRÜ	125
6. HASTALIKLAR ve TEDAVİ YÖNTEMLERİ	126
7. EĞLENCE ve SPOR HAYATI	127
8. İLİM, ASTRONOMİ ve TAKVİM	129

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MOĞOLLARDA İDARİ VE ASKERİ TEŞKİLAT

1. HÜKÜMDAR ve MECLİS	131
1.1. HÜKÜMDAR SEÇİMİ	131
1.2. KURULTAY	135
2. DEVLET BÜROKRASİSİ	136
2.1. MEMURLAR VE VALİLER	137
2.2. NAİBLER	138
2.3. TARHANLIK	139
2.4. DARUGACILAR.....	139
2.5. NOYANLAR	141
2.6. NÖKERLER	142
3. DİPLOMASİ	143
4. POSTA SİSTEMİ	145
4.1. YAM TEŞKİLATI	145
4.2. PAYZA (PAİZA) SİSTEMİ	149
5. ORDU	150
5.1. HASSA ORDUSU	150
5.2. SAVAŞ TAKTİKLERİ	154
5.3. KALE KUŞATMALARI.....	158
5.4. SAVAŞ ALETLERİ.....	159
SONUÇ	162
BİBLİYOGRAFYA	167

KISALTMALAR

a.g.e.	:	Adı Geçen Eser
a.g.m.	:	Adı Geçen Makale
a.g.t.	:	Adı Geçen Tez
Bkz.	:	Bakınız
C.	:	Cilt
ev.	:	Çeviren
Ed.	:	Editör
Haz.	:	Hazırlayan
İ.A.	:	İslam Ansiklopedisi
MGT	:	Moğolların Gizli Tarihi
s.	:	Sayfa
ss.	:	Sayfadan sayfaya
S.	:	Sayı
T.D.V.	:	Türkiye Diyanet Vakfı
T.T.K.	:	Türk Tarih Kurumu
vb.	:	Ve benzeri
Yay.	:	Yayınları
Yay. Haz.	:	Yayına Hazırlayan

GİRİŞ

1. TARİHTE MOĞOLLAR

Çalışma konusunun ortaya konulabilmesi için Moğol tarihinin bir bütün halinde ele alınması gerekmektedir. Bu amaçla Moğol adı, ana yurdu, dili, Proto-Moğol kabileleri, tarih öncesi devirleri ve kültürleri, Cengiz zamanına kadarki Moğolların Asya'daki durumu ve Türklerle münasebetleri, Cengiz öncesi önemli Moğol kabileleri ve Moğol birliğinin kurulması çalışmaları, Cengiz döneminde yapılan istila hareketleri, Cengiz'in çocukları ve torunlarının kurduğu devletlerin tarihlerinin özetlenmesi yararlı olacaktır.

Moğol ismi ilk kez Çin kaynaklarında, Moğol kabilelerinden olan Shih-weiler arasında görülmektedir. Kentey Dağları, Tula, Kerulen, Onon ve İngoda nehirleri çevresinde yaşayan Moğollar, Pelliot ve Eberhard'a göre Tang Devrinde hatta Wei sülalesi çağında aşağı Kerulen nehri civarında Shih-wei diye anılan bir kavmin ahfadı olarak yaşamaktaydılar. Bu kavmin *Meng-wu* adlı bir oymağı vardı. Bu kelime Moğol adının ilk şekli olarak kabul edilmektedir. XII. asırda Kuzey Çin'de hüküm süren Kin Sülalesi'ne karşı isyan eden beylerin idaresi altındaki küçük bir topluluk ismi olduğu söylenen Moğol kelimesiyle ilgili olarak, Kin vakayinamelerinde 1147'de bu Moğollar ile sulh yapıldığı ve 1161'de ise, Meng-ku-ta-ta'ya (Moğol Tatarları) karşı sefer yapıldığı kaydedilmiştir. Moğol kelimesi Cengiz Han devrinde resmî bir tabirden ibaretti, Moğollar tarafından kullanılmıyordu. Bununla beraber Yuan Sülalesi'nin resmî yazılarında Moğollara ve onlarla birleşmiş kavimlere Çin'de Moğol, Moğolistan'da Tata (Tatar) denilmekteydi¹.

Moğolların ana yurtlarıyla ilgili olarak kaynaklarda onların Asya'nın kuzeyinde yaşadıkları belirtilmektedir. Yani Moğolların Mançurya ve Baykal Gölü civarında yaşadıkları kaydedilmiştir. Moğolların doğusunda Hitay, batısında Uygur,

¹ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, T.T.K. Yay., Ankara 1990, s.406.

kuzeyinde Kırgız ve Selenga, güneyinde ise Tangut ve Tibet bulunmaktaydı. Moğol ana yurduyla ilgili genel bilgi ise kuzeyde, Türklerin doğusunda yaşadıklarıdır².

Moğolca ise Ural-Altay dil grubuna mensup bir dildir. Ural dilleri ve Altay dilleri olarak ele alınan bu dil aile gurubunun Altay kolunu Türkçe, Moğolca, Mançu-Tunguzca, Korece ve Japonca, Ural kolunu ise Macarca ve Fince oluşturmaktadır. Görüldüğü gibi Ural- Altay dil ailesi içinde yer alan Moğolca bu dil ailesinin Altay koluna mensuptur. Moğolcaya ait en eski metin de 1225 tarihli Yesünke Taşı'dır³.

Proto-Moğollar (Tung-hu, Shih-wei)

Mevcut bilgilere göre Proto-Moğolların bir kısmı Mançurya'da orman kültürüne mensup dağınık kabileler halindeyken, diğer bir kısmı bozkıra doğru yayılmaya başlamışlardı. Ormanda yaşayan toplulukların en önemli uğraş alanları avcılıktı. Ormandaki av hayvanlarının yanında balık da avlamaktaydılar. Ormanda yaşayan topluluklar genelde ormanlık alanların dışına çıkmıyorlar ve ağaç üstünde yapılan meskenlerde yaşıyorlardı. Bozkırda yaşayanlar ise keçeden yapılan çadırlarda ikamet ediyorlardı. Ormanda yaşayanlar genellikle geyik ve karacayı evcilleştirerek bunların et ve sütünden yararlanmaktaydılar. Ormanlı kabileler hayvan derisinden yaptıkları elbiseler giymişler ve ağaçlardan elde ettikleri çeşitli ağaç özlerini içmişlerdi⁴.

Proto-Moğollar hakkındaki ilk bilgileri Çin kaynakları vermektedir. Bu bilgilere göre Kuzey kültürü de denilen bu kültür özelliklerine göre iki gruba ayrılmıştır. Bunlar Tung-hu'lar ve Shih-wei'lerdir. Tung-hu kavimleri, Güney Mançurya ve İç Moğolistan'ın Jehol eyaleti civarında oturmaktaydılar. Bunlar göçebe olup, çiftçilikle çok az ilgilenmişler ve kısmen de avcılık yapmışlardı. Aile yapılarında da ana egemenliği görülmekteydi. Shih-weiler ise bugünkü Moğolistan'da oturan, zamanla büyük sahalara yayılan ve Tung-hu grubu ile yakın akraba olan eski Moğol kültürüne mensup kavimdi. Kuzeydekiler avcı, güneydekiler

² Cihad Cihan, "Türkler İle Moğolların Irkî Münasebetleri", *Türkler*, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.278-279.

³ Cihad Cihan, *Sosyal ve İdari Açından Türk ve Moğol Kültürlerinin Etkileşimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2000, s.77-78.

⁴ B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi*, Çev. Abdülkadir İnan, T.T.K. Yay., Ankara 1995, s.57-58.

ise çobandırlar. Çoğu göçebe olup, çiftçilik yapanlar da olmuştur. Sığır ve at beslemekle beraber, koyun yoktur. Domuz besleme yaygındır. Tamamen olmamakla birlikte ana egemenliği izleri de görülmektedir. Tung-hu'lar Tunguz, Shih-wei'ler ise Türk tesirinde kalmışlardır. Shih-wei kavimleri eski Moğollar, Tung-hu kavimleri de Tunguz tesiri altında kalmış eski Moğollar olarak düşünülmektedir⁵.

Moğolların orman hayatından çıkıp bozkır yaşamına geçmesiyle birlikte en çok münasebet tesis ettikleri kavimlerin başında Türkler gelmektedir. Moğollarla Türklerin bilinen ilk teması Asya Hunları döneminde başlamaktadır. Bu dönemde Hun hükümdarı Mete, Moğol kökenli Tung-hu'ları yenip onlara ağır bir darbe indirmiştir. Yine bu dönemde Moğol soylu Wu-huan ve Siyenpiler de mağlup edilmiş ve Hun idaresine alınmışlardır. Tung-hu'lar medeni seviye itibarıyla Türklerden geri bir durumdaydılar. Milattan sonraki dönemlerde Moğol tarihinde Siyenpiler rol oynamaya başlamışlar ve Moğollar Hun tesiriyle devlet haline gelmişlerdir. Hun devletini yıkanlar yine bu Moğol soylu Siyenpiler olmuştur. Milattan sonraki ilk zamanlarda Siyenpiler, Hun başkenti Ötüken'i ele geçirmişlerdir. Bundan sonra Siyenpiler Batı'ya yayılmışlardır. Siyenpiler ve Juan-Juan'lar döneminde Orta Asya, Göktürklerin kuruluşuna kadar 4-5 asırlık bir zaman zarfında Moğol hâkimiyeti altında kalmıştır⁶.

Hunların Siyenpiler tarafından yıkılmasından sonra Asya'da Moğol soylu Juan-Juanlar ortaya çıkmıştır. Bu dönemde Çin'de Türk kökenli Tabgaçlar devlet kurmuşlardır. Juan-Juanlar, Tabgaçlarla savaşarak onları yenmişler ve Ordos ve Orhon bölgelerini ele geçirmişler, 520'li yıllarda yıkılmışlardır. Juan-Juanların yıkılmasından sonra Asya'da hâkimiyet tekrar Türklere yani Göktürk Devletine geçmiştir. Bu dönemde Moğollar arasında Türk kültürünün tesiri artmıştır⁷.

Uygurlar döneminde ise Moğol halklarından Kitanlar öne çıkmaktadır. Kitanlar önceleri Uygurların çobanlığını yapmışlar ve yoğun bir şekilde Uygur tesiri altında kalmışlardır. Kitanlar Çin tarihinde Liao olarak geçmektedir. Kitanlar Kuzey Çin'de 200 yıl süreyle hüküm sürmüşlerdir. Daha sonra Kitanlar parçalanmış ve Doğu Türkistan'da Karahıtay Devleti'ni kurmuşlardır. Karahıtaylar tarihte önemli

⁵ Cihan, *a.g.t.*, s.28.

⁶ Cihan, *a.g.t.*, s.12-13.

⁷ Cihan, *a.g.t.*, s.14.

roller oynamışlar ve İpek Yolu'nu kontrol altına almışlardır. Yine Batı Karahanlıları ve Harzemşahları mağlup etmişler ve Selçukluların yıkılmasında da etkili olmuşlardır⁸.

XIII. yüzyıla gelindiğinde ise tarih sahnesinde etkin bir şekilde rol oynamaya başlayacak olan Moğollar dağınık boylar halinde, Onon ve Kerulen ırmakları arasında göçebe bir yaşam sürmekteydiler. Cengiz Han'ın ortaya çıkışıyla tek bir çatı altında toplanacak olan bu boyların ekseriyeti Moğolca konuşuyordu⁹.

Cengiz Han'ın Moğol boylarını bir araya getirmesinden önce bu boylar arasında herhangi bir siyasi birlik yoktu. Moğol boyları sürekli kendi aralarında mücadele etmekteydiler. Cengiz, han olduktan sonra dağınık halde yaşayan boyları teker teker hâkimiyeti altına alarak, kurulacak olan Moğol birliğini oluşturmaya çalışmıştır. Cengiz'in bozkırdaki boyları birleştirmeye çalıştığı dönemde etrafta çeşitli boylar yaşamaktaydı. Bu boylar şunlardı:

Manghol (Moğol): Hükümdar silsileleri iki yol takip ederdi. Birincisi Kabul, Bartan, Yesügey, Temuçin. İkincisi ise Çarakay Linghu, Senggün-Bilge, Ambakay, Kutula idi. Moğolların idaresi de bu sülale arasında değişip dururdu. Cengiz Han'ın bütün bozkır halkları tarafından han ilan edilmesinden sonra Moğol adı bütün bu birliği temsil etmiştir¹⁰.

Tatar: Tatarlar arasında Ayiriut-Tatar, Buirut-Tatar, Alçi-Tatar, Aluhai-Tatar, Çağan-Tatar, Dutaut-Tatar kabileleri vardır. Büyür gölü civarında yaşamış olan bu Tatarlar 12. yüzyılın ortasında büyük rol oynamışlardır. Tatarlar Moğollara da büyük bir düşmanlık duymaktaydılar¹¹.

Merkit: Selenge nehrinin orta ve aşağı kısımlarında yaşarlardı. Yesügey Merkit asillerinden Yeke-Çiledü'nün karısı Hoelin'i kaçırmış ve onunla evlenmiştir. Yesügey'in Hoelin ile evliliğinden Temuçin dünyaya gelmiştir. Buna karşılık Merkit'lerde de Temuçin'in karısı Börte'yi kaçırmışlar ve Börte kurtarıncaya kadar

⁸ Cihan, *a.g.t.*, s.15.

⁹ Sebahattin Ağaldağ, "Moğol Devleti", *Türkler*, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.265.

¹⁰ Ahmet Temir, *Cengiz Han*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.135.

¹¹ Temir, *a.g.e.*, s.136.

onu alıkoymuşlardır. Merkitlerin bir kısmı Camuka'nın emrinde Cengiz Han'a karşı savaşmışlardır¹².

Kereyit: Memleketleri Orhon ve Tula Nehirleri arasındadır. Hanları Tooril, babası Kurçakus Buyruk'un küçük kardeşlerini öldürdüğünden dolayı, amcası Gür Han'ın hücumuna maruz kalarak Yesügey'e sığınmıştır. Yesügey de ona memleketini iade ederek bir dostluk tesis edilmiştir. Kereyitler kültür bakımından diğer bozkır halklarına göre yüksek bir konumda bulunmaktadır. Nesturi mezhebine mensupturlar. Kereyit hükümdarı Tooril (Tuğrul Han) o zamanki Avrupa'da Papaz Hükümdar Johannes adı ile efsanevi bir şöhret kazanmıştır. Onun adı Haçlı seferleri sırasında büyük rol oynamıştır¹³.

Nayman: Naymanların yurtları Hanghay ve Altay dağları arasındaydı. Cengiz Han tarafından kesin suretle itaat altına alınmışlardır. Naymanlar, bozkır boyları içerisinde medeni bir halk olarak tanımlanmışlar ve Uygur yazısını kullanmışlardır. Aralarında Nesturi mezhebinden birçok Hıristiyan da vardı¹⁴.

Kara Kitat (Kitanlar): Kitai veya Kitan bir Tunguz halkı olup, 8. yüzyılda Kuzey Çin'i tehdit etmiş ve 1066-1125 yıllarında da Liao sülalesi adı altında müstakil bir devlet kurmuşlardır¹⁵. Kara Kitan ya da Kitanlar adıyla bilinen bu boyun hanlarının adı Gür Han'dır. Kara Kitanlar, Çin'deki Liao hanedanlığının yıkılmasından sonra batıya göç ederek Tarım ahalisinde büyük bir devlet kurmuşlardır¹⁶.

Uygurlar: Ui'ur diğer adıyla Uygurlar T'ien-shan'ın kuzey ve güneyinde oturan bir Türk halkıdır. Ui'ur hükümdarı İdi'ut (İdikut) 1206 da Cengiz Han'a bir elçi yollayarak ona tabi olduğunu bildirmiştir. Ui'urlar Moğollar üzerinde kültür bakımından büyük etki bırakmışlardır¹⁷.

Cengiz Han'ın ortaya çıkışına kadar dağınık bir halde yaşayan Moğol boyları, daha sonra Cengiz Han'ın önderliğinde birleşerek büyük Moğol ulusunu oluşturacaktır.

¹² Temir, *a.g.e.*, s.137.

¹³ Temir, *a.g.e.*, s.137.

¹⁴ Temir, *a.g.e.*, s.138.

¹⁵ *Moğolların Gizli Tarihi I*, Çev. Ahmet Temir, T.T.K. Yay., Ankara-2010, s.209.

¹⁶ Temir, *a.g.e.*, s.138.

¹⁷ Temir, *a.g.e.*, s.139.

Cengiz Han Döneminde Moğollar

Cengiz'in babası olan Yesügey Bahadır, Tatarlardan Temuçin-uge'yi Horibuha'yı ve başkalarını ele geçirdiğinde eşi Hoelin hamileydi. Onon nehri boyundaki Deli-un Boldah'ta ikamet ederken Hoelin bir çocuk dünyaya getirdi. Bu çocuk doğduğu zaman sağ elinde saka kemiği büyüklüğünde pıhtılaşmış kan tutuyordu¹⁸.

Moğol İmparatorluğunun kurucusu ve ilk hanı olan Temuçin, Türk takvimine göre domuz yılının başında bugünkü Doğu Sibirya topraklarından geçen Onon nehrinin sağ kıyısında yer alan Deli-un Boldah'ta 1155 tarihinde doğmuştur. Babası Moğolların Kiyat boyunun lideri olan Yesügey Bahadır, annesi ise Hoelin Ece idi. Yesügey oğluna mağlup ederek esir aldığı bir Tatar kabilesinin reisinin ismini yani Temuçin adını koydu¹⁹.

Temuçin dokuz yaşına geldiği zaman babası Yesügey Bahadır, oğlu için kız istemek üzere Olhunout kabilesine doğru yola çıktı. Yolda Ung-girat kabilesinden Day-Seçen'e misafir oldular. Yesügey Bahadır Temuçin'i Day-Seçen'in kızı Börte ile nişanlayarak geri döndü. Yolda Tatarlara misafir olan Yesügey zehirlenerek öldürüldü. Yesügey Bahadır'ın kabilesi Temuçin'i çok küçük ve güçsüz olarak gördükleri için kabileden ayrılmışlardır. Tek başına kalan Temuçin bu süre zarfı içinde Tayciyutlara esir düşmüş, sonraları bir fırsatını bulup kurtulmuştur. Daha sonra kardeşini yanına alarak nişanlısı Börte'yi almak üzere Day-Seçen'in yanına gitmiş ve Börte'yi almıştır. 1175 yılında Kereyitlerin güçlü hükümdarı Tuğrul Han'ın yanına giderek ona bağlılığını bildirmiş, yardım istemiştir. 1196 yılından itibaren Temuçin andası (kan kardeşi) olan Camuka ile birlikte hareket etmeye başlamıştır. Ancak bir süre sonra araları bozulmuş ve Temuçin, Celayir, Kıyat gibi kabilelerin desteğini alarak kendini han ilan etmiştir. Temuçin bu kabilelerin ve Tuğrul Han'ın desteğini aldıktan sonra, 1201 yılında Camuka'yı mağlup etmiş, 1202 yılında

¹⁸ MGT, s.19.

¹⁹ Mustafa Kafalı, "Cengiz Han", *T.D.V. İ.A.*, C.VII, T.D.V. Yay., İstanbul 1993, s.367. Cengiz Han'ın doğum tarihi konusunda Pelliot, 1162 yılında Onon ırmağı kıyısında Deli-un Boldah adı verilen yerde doğdu demektedir. İranlı tarihçiler Cengiz Han'ın doğum tarihi olarak 1155 yılını gösterirken, Yuan hanedanı tarihçileri ise 1162 tarihini göstermektedir. Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Sebahattin Ağaldağ, "Moğol Devleti", *Türkler*, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.267.

Tatarlarla savaşımıştır. 1203 yılında da Kereyitlere karşı büyük bir zafer kazanmıştır²⁰.

Temuçin, 1203 yılı sonbaharında Moğolistan'ın batısına hâkim olan Naymanlara karşı savaşmak üzere ilk önce 1204 yılında bir kurultay topladı. Ayrıca Naymanlara karşı savaşa girmeden önce Moğol ordusunun ve devlet teşkilatının temelini oluşturan yasaları yayınladı. 1204 yılında Naymanlar üzerine sefere çıkılmış, öncü olarak Cebe ve Kubilay gönderilmiştir. Sefer neticesinde Nayman, Cacirat, Merkit ve Oyrat kabilelerine karşı kesin bir zafer elde edilmiştir²¹.

Temuçin, Kereyit, Nayman ve Merkitleri mağlup ettikten sonra 1206 yılında Onon ırmağı kıyısında kendisine bağlı kabileleri bir araya getirerek bir kurultay topladı. Bu kurultayda Kağan unvanını alan Temuçin, Büyük Han seçilerek Cengiz adını aldı. Cengiz Han büyük bir imparatorluk kurmak için ilk önce Çin ve Tangut ülkelerini almak, sonra da Orta Asya'yı ele geçirmek istiyordu. Bu amaçla Cengiz Han 1209 yılında Tangutlar'ı hâkimiyeti altına aldı. Cengiz Han Tangutlar'ı mağlup ettikten sonra 1211 yılında Çin seferine çıktı. 1215 yılına gelindiğinde Cengiz Han'ın orduları Pekin önlerine geldi ve Pekin Moğolların eline geçti²².

1215 yılında Cengiz Han ordularının bir kısmını Çin'den çekerek Türkistan'ın fethine girişti. 1218 yılında Cebe Noyan komutasındaki Moğol orduları Karahıtay ülkesine girdi. Karahıtay Devletinin yıkılmasıyla İli, Issık Göl, Talas ve bütün Doğu Türkistan Moğol İmparatorluğuna bağlandı. Doğu Türkistan'ın ele geçirilmesinden sonra Moğollarla, Harzemşahlar mücadele etmeye başlamışlardır. Cengiz Han 1215 yılında Çin'in kuzeyini istila etmiş ve Çin'in zenginliklerine sahip olmuştu. Harzemşah Alaaddin Muhammed bunu duyunca, Moğol kuvvetleri hakkında bilgi almak için Cengiz Han'a bir elçilik heyeti göndermiştir. Cengiz Han da elçileri kabul ederek kendisinin doğu hükümdarı olduğunu, Harzemşah sultanını da batının hükümdarı saydığını belirterek, aralarında dostluk anlaşması yapılmasını istemiştir. Tüccarların da bir ülkeden diğerine serbestçe seyahat etmeleri gerektiğini bildirmiştir. Bu elçilik heyetine karşılık, Cengiz Han da bir heyet gönderdi. Bu elçilik heyeti içinde yer alan Mahmud Yalavaç Harzemliydi. Bundan dolayı Harzemşah

²⁰ Ağaldağ, *a.g.m.*, s.268.

²¹ Ağaldağ, *a.g.m.*, s.268-269.

²² Ağaldağ, *a.g.m.*, s.269-270.

Muhammed, Mahmud Yalavaç'dan kendisi için casusluk yapmasını istedi. Mahmud Yalavaç da sultanın isteklerini kabul ederek Harzem ordusunun Moğol ordusundan daha güçlü olduğunu söyledi. Bu arada Harzemşah sultanı Cengiz Han'ın hareketlerini takip ettiriyordu. Bunun için Cengiz Han'a iki defa daha elçilik heyeti göndermişti. Cengiz Han da bu elçilik heyetine karşılık zengin bir ticaret kervanı yolladı. 1218 yılında gönderilen bu kervan Otrar valisi İnalçık tarafından yağma edildi ve bu yağma hadisesi Moğol-Harzem savaşının sebebi oldu. Bu olay tarihe *Otrar Hadisesi* olarak geçmiştir. Otrar hadisesinden sonra 1220 yılı içerisinde Cengiz Han orduları tarafından Semerkant, Cent, Benakent ve Hocent ele geçirildi²³.

Cengiz Han hayatta iken bozkır geleneklerine uygun olarak topraklarını oğulları arasında paylaştırmıştı. Selenga ve Yenisey arasındaki topraklar Cuci'ye verildi. Ancak Cuci, babasının ölümünden 6 ay önce vefat ettiğinden dolayı, Cuci Han'a bırakılan topraklar, yani Karadeniz'in kuzeyi Cuci Han'ın oğlu Batu Han'a verildi. Çağatay'a eski Karahıtay toprakları, doğuda, Uygur ülkesinden, batıda Buhara ve Semerkant'a kadar uzanan bozkırlar, İli, Issık Göl, Çu, Talas ve Maveraünnehir bölgesi verildi. Cengiz Han'ın üçüncü oğlu olan Ögedey'e Balkaş'ın kuzey ve doğusundaki Tarbagatay, Kara İrtiş, Uranga bölgeleri verildi. Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy'a ise geleneklere göre babadan kalan ilk toprakların mirasçısı olarak Tula, Yukarı Onon ve Yukarı Kerulen toprakları verildi²⁴.

Cengiz Han, 18 Ağustos 1227 yılında ölmüştür. Cengiz Han'ın ölümünden sonra imparatorluğun başına Ögedey geçti. Onun zamanında askerî faaliyetler devam etti. Moğollar, Kuzey Çin, İran ve Güney Rusya'nın fethini tamamladı. Ögedey'den sonra tahta Güyük Han geçti. Güyük Han'ın kısa süren saltanatından sonra, Mönke tahta geçti. Mönke, Cengiz Han'dan sonra Moğol kağanları içinde en önemlisiydi. Mönke sert ve adil bir yöneticiydi. Mönke Han'ın vefatından sonra ise imparatorluk dört ayrı hanlığa ayrılarak devam etti. İran'da İlhanlılar, Karadeniz'in Kuzeyinde Altın Orda, Çin'de Kubilay (Yuan Hanedanlığı) ve Maveraünnehir bölgesinde Çağatay Hanlığı kuruldu²⁵.

²³ Ağaldağ, *a.g.m.*, s.270-272.

²⁴ Ağaldağ, *a.g.m.*, s.274.

²⁵ Ağaldağ, *a.g.m.*, s.274-275.

Çağatay Hanlığı

Cengiz Han'ın ikinci oğlu Çağatay'a babasından ülkenin doğu ve batı toprakları kalmıştı. Çağatay Hanlığı Türklerin ağırlıkta yaşadığı toprakların üzerine kurulmuştu. Bu hanlık diğer üç hanlıktan farklı olarak 15. yüzyıla kadar İli, Talas arasında hâkimiyetini sürdürmüştür. Çağatay hayatı boyunca hayranlık duyduğu ve çekindiği babasına son derece bağlı olmuştur²⁶.

Beşbalık şehrini idare merkezi yapan Çağatay babasının ölümünden sonra küçük kardeşi Ögedey'i kağan olarak tanımış ve vaktinin çoğunu onun yanında ve ona yardım ederek geçirmiştir. Çağatay'ın ölümünden sonra hanlık torunu Kara Hülagü'ye geçmiştir. Kara Hülagü'nün ölümünden sonra uzun yıllar sürecek olan mücadeleler başlamıştır. Kara Hülagü'den sonra tahta geçen Algu zamanında bütün Orta Asya Çağataylılar'ın eline geçmiştir. Algu'nun ölümünden sonra Ögedey'in torunlarından Kaydu, Çağatay topraklarını ele geçirmiştir. Ancak Kubilay Han'ın desteğini alan ve İslamiyet'i ilk kabul eden ve Celaleddin adını alan Burak, Çağatay tahtına oturmuştur. Ancak devlet içindeki iç çekişmelerden dolayı hanlık gitgide yıpranıyordu. 1326'da tahta çıkan Tarmaşirin İslamiyet'i kabul edildi. Ancak ondan sonra başa geçen hanlar zamanında Türk emirleri ile Moğol hanları arasında mücadeleler başladı. Bu mücadeleler Timur'un Çağatay topraklarına hâkim olmasına kadar devam etmiştir²⁷.

Altın Orda Hanlığı

Moğol miras hukukuna göre Cuci'ye ülkenin batı toprakları, Moğol atlılarının gidebildiği yere kadar olan bölgeler verilmişti. Bu bölge eski Kıpçak topraklarıydı ve Araplar bu bölgeye Deşt-i Kıpçak ismini vermişlerdir. Cuci, Cengiz Han'dan altı ay önce öldüğü için onun toprakları oğlu Batu'ya geçmişti. Batu, han olmamasına rağmen hanlık içinde sözü en çok geçen kişiydi. Batu Han zamanında İdil bölgesinde bulunan Bulgar Devletine son verildi. Moskova ve Kiev knezlikleri vergiye bağlandı. Batu'dan sonra başa geçen Berke Han zamanında İslamiyet kabul edildi. Ancak İslam dini halk arasında tam olarak Özbek Han zamanında yayılmıştır. Özbek Han zamanında halkın çoğu da Türkleşmiş durumdaydı. Özbek Han'dan sonra 14.

²⁶ Ağaldağ, *a.g.m.*, s.275.

²⁷ Reşat Ekrem, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul 1934, s.49-50.

yüzyılın sonlarına doğru Timur tehlikesi baş gösterdi ve hanlık bir daha eski günlerine dönemedi²⁸.

Özbek Han zamanında Saray şehrinde büyük bir cami yaptırıldı. Ruslar arasındaki çekişmelerden yararlanılarak Rusya'da kesin bir hâkimiyet tesis edildi. Özbek Han'ın ölümünden sonra yerine oğlu Canıbeg geçti. Onun ölümünden sonra Cuci torunları arasında taht kavgaları başladı. Toktamış Han zamanında ise devlet yeniden bir toparlanma içine girmiştir. Toktamış Han, Rusları mağlup ederek Moskova'yı ele geçirdi. Ancak Timur'a karşı harekete geçmesi onunda sonunu getirdi. Bundan sonra bir daha toparlanamayan Altın Orda Hanlığı Timur'un akınlarıyla eski gücünü kaybetti ve küçük küçük hanlıklar ortaya çıktı²⁹.

İlhanlılar

Mengü Han, 1253 yılında güçlü bir orduyu Hülagü'nün emrine vererek İran'ın zaptı için görevlendirmiştir. Hülagü, Mengü Han'ın ölümünden sonra İran coğrafyasında tam bir hâkimiyet kurmuştur. Bundan dolayı İlhanlı Devletinin kuruluş tarihi olarak Mengü Han'ın ölüm tarihi olan 1258 tarihi gösterilmektedir. Hülagü 1258 yılında Bağdat üzerine yürüyerek Abbasi halifeliğine son verdi. Hülagü Han 1264 yılında daha önce yenildiği Baybars'tan intikam almak üzere Mısır üzerine sefere hazırlanırken Meraga şehrinde vefat etmiştir. Hülagü'den sonra başa geçen Abaka Han zamanında Çağataylılar ve Memlük sultanı Baybars ile uzun bir mücadelenin içine girildi. Abaka Han'dan sonra tahta geçen Teküdar, İslam dinini kabul ederek Ahmet adını aldı. Fakat Ahmet'in İslam dinini seçmesi Moğolların hoşuna giden bir durum olmadı. Çünkü bu toprakların nüfusunun büyük bölümü Müslümanlardan oluşmaktaydı. Daha sonra Abaka Han'ın oğlu Argun, Ahmet'i mağlup ederek İlhanlı tahtına oturdu. Argun Han'dan sonra tahta, İlhanlı Devleti'nin gelişmesi için elinden geleni yapan Gazan Han geçti. Bu dönemde Memlüklerle mücadeleler devam etti. Gazan'dan sonra başa geçen Olcaytu zamanında ise Sultaniye başkent yapıldı. Olcaytu'dan sonra yerine çocuk yaşta Ebu Said Bahadır Han geçti. 1355 yılında ise Hülagü sülalesi tamamen yok oldu³⁰.

²⁸ İsenbike Togan, "Çinggis Han ve Moğollar", *Genel Türk Tarihi*, C.V, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul 2002, s.31.

²⁹ Ekrem, *a.g.e.*, s.52-54.

³⁰ Ekrem, *a.g.e.*, s.59-61.

İlhanlılar zamanında İran'da yerleşik İran kültürü ile konargöçer gelenekleri yansıtan bir idare kurulmuştur. Özellikle askerlere yurtluk olarak verilen ve bir nevi ikta olan bu topraklar sayesinde ordu mensupları yerleşik hayata geçmiştir³¹.

Kubilay Hanlığı

Tuluy Han'ın oğullarından olan Kubilay Han, Mönke zamanında güç kazandı ve Kuzey Çin'de kendisine hatırı sayılır bir yer elde etti. Devletin başına geçince de başkenti Karakurum'dan Pekin'e taşıdı³².

Kubilay uzun uğraşlar sonucunda 1279'da Güney Çin'de bulunan Song İmparatorluğu'na son verdi. Böylelikle ilk defa olarak Güney Çin yabancı bir devletin eline geçmiş oldu. Kubilay Han'ın Çin'de kurmuş olduğu hanedanlık onun ölümünden sonra giderek Çinleşmiş ve bu durum 1368 yılına kadar devam etmiştir. Son han Togan Timur zamanında Çu-çang isyan başlatarak Moğollara son vermiş ve Çin'de Ming sülalesini kurmuştur³³.

Kubilay Han, Pekin'e hâkim olmadan önce Pekin savaşlarla harabeye dönmüş bir durumdaydı. Kubilay Han zamanında Pekin saraylar, binalar, bahçeler ve yollarla imar edilerek zengin bir şehir olmuştur. Onun zamanında Pekin'e birçok âlim getirilmiş ve dünyanın en eski akademisi açılmıştır. Çin'deki Moğol hâkimiyeti boyunca Çin zenginleşmiş ve daha da gelişmiştir. Bu sayede Çin tarihinin en parlak devirleri Moğollar zamanında yaşanmıştır³⁴.

2. KAYNAKLAR

2.1. MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ

Moğolların Gizli Tarihi, Moğollar hakkında en eski bilgileri ihtiva eden Moğolca bir eserdir. Eserin yazarı bilinmemektedir. Yalnız eserin sonunda "büyük kurultay toplandığı zaman sıçan yılının yedinci ayında Kerulen nehrinin Kode'e adasında Deli-un Boldah ve Şilginçek mevkileri arasına saray kurulmuşken yazılıp tamamlandı" demektedir. Bundan dolayı eserin 1240 yılında yazıldığı

³¹ Togan, *a.g.m.*, s.32.

³² Togan, *a.g.m.*, s.33.

³³ Ağaldağ, *a.g.m.*, s.275.

³⁴ Ekrem, *a.g.m.*, s.48.

düşünülmektedir. Eserde yer alan bilgilerden Cengiz ve Ögedey dönemine bizzat şahit olan kişi veya kişilerce yazıldığı anlaşılmaktadır.

Moğolların Gizli Tarihinin Uygur harfleriyle yazıldığı düşünülen aslı tam bir metin halinde bulunamamıştır. Moğolca adı *Mnghol-un nuça tobça'an* veya *Manggol-un niguça tobçıyan* olan eser çeşitli yorumlar yapılarak yazılmıştır. Uzun bir geçmişe sahip olan *Moğolların Gizli Tarihi* Erich Haenisch tarafından Almanca'ya çevrilmiştir. E. Haenisch 1928 yılında eseri Almanya'ya getirmiş ve hemen üzerinde çalışmaya başlamıştır. Haenisch ilk olarak 1935'te ve sonra 1937 yılında eserin tam metnini, 1939 yılında da ayrı bir cilt halinde tercümesini yapmıştır. 1941 yılında eserin Almanca tercümesini neşretmiştir. Bizim yararlandığımız çeviri ise *Moğolların Gizli Tarihi I* adıyla Ahmet Temir tarafından yapılmış ve Türk Tarih Kurumunda basılmıştır³⁵.

2.2. SEYAHATNAMELER

Moğollar ile ilgili bilgi veren dönemin en önemli kaynakların başında seyahatnameler gelmektedir. Seyahatnameler bir seyyahın gezdiği ve gördüğü yerleri edebi bir üslupla anlattığı yazı türleridir. Seyahatnameler yazıldıkları dönemlerdeki toplumların siyasi ve kültürel özelliklerine ışık tutmanın yanında toplumların yaşadıkları coğrafya hakkında da bilgi vermektedir. Bu yüzden gezi yazılarından oluşan seyahatnameler tarihe ışık tutan bir belge niteliğindedir³⁶. Seyahatnameler çoğu kez yabancı bir coğrafyayı ve kültürü tasvir ettiğinden, seyyahlar oralarda kendi seyahat amacına uygun olan bilgileri ve kendi kültürlerince farklı gördüklerini ayrıntılı bir şekilde yazdıklarından seyahatnameler tarihte daima önemli bir yere sahip olmuştur. XIII. yüzyılda Moğol istilası başladığı zaman, bu istila hareketinin Avrupa'ya sıçramasıyla Papa ve büyük krallar birçok elçilik heyetini Moğol ülkesine göndermişlerdir. Bu sayede Moğolların ne yapmak istediklerini öğrenmeye çalışmışlardır. Bunun yanında Moğolların memleketlerine giden seyyahlar misyonerlik faaliyetlerinde de bulunmuşlardır. Bu yüzden Moğol tarihi ve kültürü

³⁵ *MGT*, s.XIV-XXVII.

³⁶ Erhan Vatansver, "Türkistan'a Seyahat Eden Avrupalı Seyyahlar", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.190, Şubat 2011, s.209.

araştırılırken seyahatnameler göz önünde bulundurulması gereken en önemli ve ana kaynakların başında gelmektedir.

Johann De Plano Carpini (1182 - 1252)

Carpini hakkındaki bilgileri aynı devirde yaşamış yazarlardan biri olan ve Fransisken tarikatının tarihçisi olan Wadding'den öğrenmekteyiz. Carpini'nin doğum tarihi ile ilgili olarak 1182 tarihi gösterilmektedir. Çünkü 1223 tarihinde Almanya'da bir tarikat üyesi iken 40, 41 yaşlarında olduğu kabul edilmektedir. Carpini'den ilk defa 1221 tarihinde söz edilmiştir. St. Franciscus d'Assisi kardeşi Caesar de Speier'i Almanya eyalet başkanı olarak tayin ettiğinde kendisine yardımcı olsun diye iki vaiz seçmiştir. Bunlardan biri Carpini iken, diğeri Barnabas'dı. 1223 yılında ise Carpini, Alsace bölgesine yönetici olarak atandı. Daha sonra tekrar Carpini'ye 1228 yılında rastlıyoruz. Fransisken başkanı Elias de Cortona Almanya için dini bir vaiz olmadığını görünce Carpini'yi Almanya mümessilliğine ve vaizliğine tayin etti.

Saksonya yıllıklarında Carpini'nin hayatına ilişkin bilgilere rastlanmaktadır. Burada Carpini çok şişman olduğu için eşeğe bindiği anlatılmaktadır. Yine Fransisken tarikatının önemli bir üyesi olarak Carpini Bohemya, Danimarka, Macaristan, İsveç ve Norveç'te görevler almıştır. 1241 yılına kadar Carpini hakkında yeni bir bilgi yokken, bu tarihten sonra Carpini Köln eyaletinin başına geçmiştir. Papa Gregorius'un Moğollar üzerine bir Haçlı seferi yapılmasını istediği zaman yanında Carpini'de bulunuyordu. Bu hususta Carpini'ye de Almanya'da görevler verildi.

Carpini yeni Papa Innocentius'un onu elçilik göreviyle Moğol ülkesine gitmesi üzerine görevlendirince, Carpini 16 Nisan 1245 tarihinde Lyon'dan yola çıktı. Carpini 22 Temmuz 1246'da Moğol imparatorluk sarayına ulaştı. Burada hakan seçimi yapılarak Güyük Han tahta çıktı. 13 Kasım 1246'da da Carpini görevini tamamlayarak Lyon'daki Papa'nın yanına döndü.

Carpini'nin ölüm günü olarak 1 Ağustos gösterilirken, ölüm tarihi tam belli değildir. Ancak ölüm tarihinin 1 Ağustos 1248 ile 1252 tarihleri arasında olduğu düşünülmektedir³⁷.

XIII. yüzyılın önemli seyyahlarından olan Carpini'nin eseri ilk defa tam olarak Richard Hakluyt tarafından 1598'de basılmıştır. Seyahatname daha sonra çeşitli dillere tercüme edilmiştir. Carpini'nin seyahatnamesinin beş yazması vardı. Bunlar Corpus, Petau, Colbert, London-Lumley ve Dupuy'dur. Bizim ele aldığımız eser ise Almanca tercümesi Ergin Ayan tarafından yapılan çeviridir.

Carpini'nin Moğolların üzerine gönderilmesinden önce birçok elçi Moğol ülkesine gitmişti ve raporlar hazırlamıştı. Ancak Carpini'nin eseri diğer elçilerin eserlerinden farklı olup, o eserini kitap haline getirmiş ve Moğol sosyal hayatı hakkında geniş bilgilere yer vermiştir. Yine seyahatnamesinde Moğollara karşı nasıl davranılması gerektiği hakkında Avrupalılara bilgi vermiştir³⁸.

Carpini'nin ismi İngilizceye çeşitli şekillerde aktarılmıştır. Bunlar; John of Pian de Carpine, John of Plano Carpini veya Joannes de Plano şeklindedir. Carpini'nin eserinin orijinal ismi de *The Historia Mongalorum*'dur.

Carpini'nin *Moğol Tarihi ve Seyahatname* adlı eseri önsöz ve dokuz bölümden oluşmaktadır. Carpini elçilik görevini yerine getirmek üzere Moğol diyarına giderken sadece gördüğü yerlere eserinde yer vermemekle kalmamış, bunun yanında Moğolların örf ve adetleri, yaşayışları, inanç ve ibadetleri, savaş usulleri, diğer uluslara karşı düşünceleri hakkında da bilgiler vermiştir.

Carpini'den önce ve sonra Moğolların yanına giden seyyahlar vardı. Ancak Carpini'nin seyahatnamesi bunlardan ayrılmaktaydı. Çünkü onun seyahatnamesi Moğollar hakkında ilk derin bilgileri kendi tecrübeleriyle anlatan bir eserd. Ayrıca Carpini'nin eserinde Asya ve Avrupa'nın büyük bir kısmı da kendi zamanının koşulları içinde anlatılmıştı. Bunların yanında seyyahın eserini kaleme alırken bazı durumlarda Moğollara karşı ön yargılı davrandığı görülmektedir. Yine elçilere yapılan muameleler bu ön yargının bir sebebinin oluşturmuştur. Yine iklim

³⁷ Johann De Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, Çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon 2001, s.10-16.

³⁸ Carpini, *a.g.e.*, s.7.

şartlarından dert yanmaktadır. Carpini'nin bu eseri Ergin Ayan tarafından *Moğol Tarihi ve Seyahatname* adıyla çevrilmiş ve Derya Kitabevi tarafından basılmıştır.

Wilhelm Von Rubruk (1215 - 1270)

Moğol istilası başladığı zaman Avrupa'yı büyük bir korku sarmıştı. Bundan dolayı hem Papa'nın, hem de bazı kralların emriyle elçiler misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak üzere gönderilmekteydi. Rubruk'ta Fransa Kralı'nın emriyle gönderilmiş olan bir seyyahtı.

Rubruk'un yanında birçok elçi misyonerlik faaliyetlerinde bulunmak üzere Moğol ülkesine gitmişti. Bunlar arasında Rubruk ve seyahatnamesi ayrı bir önem arz etmektedir. Çünkü Rubruk'un eseri Carpini'nin eserinden sonra Moğollar hakkında bilgi veren en önemli çalışmalardan biridir.

Rubruk eserinde Moğolların örf ve adetlerine, ölü gömme usullerine, savaş taktiklerine, beslenme kültürüne, meskenlerine, dinine, kılık kıyafetlerine, inançlarına, temizlik kültürlerine, evlilik müessesesine, kâhinlerine yer verilmiştir.

Rubruk'un eserinin çeşitli yerlerde bulunan yazma nüshaları mevcuttur. Bu nüshaların biri Londra'da, üçü Cambridge'de, diğeri de Leiden'dedir. Toplam beş nüshası vardır³⁹.

Rubruk'un ismi Latince kaynaklarda Wilhelmus Rubruquis şeklindedir. İngilizce kaynaklarda ise William of Rubrouck veya Rubruck'dur. Eserinin orijinal ismi *Itinerarium fratris Willielmi de Rubruquis de ordine fratrum Minorum*'dur. Eser İngilizceye *The Journey of William of Rubruk to the Eastern Parts* ismiyle çevrilmiştir.

XIII. yüzyılın önemli seyyahlarından bir diğeri olan Rubruk'un eseri ilk defa Carpini'nin eserini basan Richard Hakluyt tarafından basılmıştır. Bizim yararlandığımız çeviri ise *Moğolların Büyük Hanına Seyahat* adıyla Ergin Ayan tarafından yapılan, Hans D. Leict'in yayınladığı Almanca tercümedir.

³⁹ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitabevi, İstanbul 2012, s.8.

Rubruk'un bir diğer çevirisi ise editörlüğünü Peter Jackson ve David Morgan'ın yaptığı ve Zülal Kılıç tarafından çevrilen *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk* adlı eserdir.

Simon De Saint Quentin (? - ?)

Kendisi hakkında ayrıntılı bir biçimde bilgiye ulaşamadığımız Simon de Saint Quentin, 1245 yılında Papa tarafından doğuya gönderilen bir grup keşişin arasında yer almaktaydı. O orijinal metinde Tatar diye ifade edilen, ama aslında adları Moğol olan ulusun yaptıkları insan kıyımına son vermeleri ve Hıristiyanlığı kabul etmeleri yönünde bilgileri içeren Papalık mektubunu ulaştırmak için yola çıkmış bir keşiştir. Simon bu yolculuğu sırasında Anadolu'da uzun süre kalmış ve gözlemlerde bulunmuştur. Yararlandığımız bu eser Erendiz Özbayoğlu tarafından, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar ve Anadolu* adıyla Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı'nda Türkçeye çevrilmiştir⁴⁰.

Simon de Saint Quentin'in eserinin orijinali kayıp olmakla birlikte, Quentin'in eseri Vincent of Beauvais'un *Speculum Historiale* adlı eserine kopyalanmıştır. Eser Latince *Historia Tartarorum*, Fransızca *Histoire des Tartares* adıyla yayınlanmıştır.

Simon de Saint Quentin eserinde Cengiz yarasından bahsettikten sonra, Moğolların dış görünüşleri ve fiziki özellikleri hakkında ayrıntılı bilgiler vermiştir. Bunun haricinde Moğol günlük yaşamı, ordu düzeni, ele geçirdikleri bölgelerdeki esirlere nasıl davrandıklarını, kale kuşatma yöntemlerini ve çevresinde bulunan devletlerle olan ilişkilerini anlatmıştır.

Marko Polo (1254 – 1324)

Marko Polo'nun doğum tarihi kesin olarak bilinmese de bu tarihin 1254 olduğu düşünülmektedir. Çünkü Marko Polo'nun babası 1269 yılında Venedik'e döndüğü zaman Marko on beş yaşındaydı. Bu yüzden Marko Polo'nun 1254 yılında doğduğunu söyleyebiliriz. Marko'nun babası Andrea Polo'dur ve Marko onun en büyük oğludur. Andrea Polo'nun Nikolo ve Maffeo adında iki kardeşi vardı. Bütün Polo ailesi nesillerdir ticaretle uğraşmaktaydı. Nikolo ve Maffeo adlı iki kardeş

⁴⁰ Simon De Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar Ve Anadolu 1245–1248*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006, s.5.

1260'da Venedik'ten yola çıkıp, İstanbul'a yerleşerek ticaretle uğraşmaya başladılar. Bunlardan Nicolo Polo evliydi, Maffeo Polo ise bekârdı. Bu iki kardeş 1269'da tekrar Venedik'e geri döndüler. Bu sırada Marko büyümüş ve on beş yaşına gelmişti. Daha sonra Polo kardeşler Uzakdoğu'ya gitmeye karar verdiler. Bu zamana kadar Uzakdoğu'ya gitmeye kimse cesaret edemiyordu. Polo kardeşler 1271 yılında yanlarında on beş yaşında bir çocukla Venedik'ten ayrıldılar. Polo'lar 1271 yılının Aralık ayında Sivas'a geldiler, ancak burada fazla kalmayarak yola devam ettiler. Buradan Mardin'e, buradan da Musul'a geldiler. Sonra Bağdat'a ve Hürmüz'e gidip oradan Hindistan'a gitmeyi düşünüyorlardı. Bir süreliğine Hürmüz'de kaldıktan sonra Kirman ve Horasan'a vardılar. Daha sonra İran, Afganistan, Badakşan ve Pamir düzlüğüne ulaştılar. Pamir düzlüğünden sonra Kaşgar'a varan Polo kardeşler burada uzun bir süre kaldı. Polo kardeşler büyük hakan Kubilay Han'ın sarayına geldiklerinde Doğu'da yirmi yıl kadar kaldılar. Polo kardeşler Kubilay Han'ın sarayına kabul edilen ilk Batılılardı. Marko Polo eserinde özellikle Kubilay Hanlığının özelliklerinin yanında coğrafya ilmine dair önemli bilgiler de vermiştir. Çünkü Marko Polo o zamanki birçok Asya şehrini gezmiştir. Onun eserinin önemi gezip gördüğü yerleri anında kaydetmesinden gelmektedir. Seyahatnamenin en uzun bölümlerinin başında Kubilay Han başlığı gelmektedir. Bunun yanında gezip gördüğü yerler hakkında bilgi verirken başkasından duyduklarını da eserine nakletmiştir.

Marko Polo zekâsıyla hemen Kubilay Han'ın dikkatini çekmiş ve sarayda önemli görevlere getirilmişti. 1292 senesine gelindiğinde Polo kardeşler Venedik'e dönmeye karar verdiler ve 1295'de Venedik'e döndüler. 1298 yılında Marko Polo hapse atıldığında Marko bir Venedik birliğine kumanda etmekteydi. 1299 yılında yapılan anlaşmayla Marko serbest kaldı ve evine döndü. Marko Polo 1323 yılına gelindiğinde vasiyetini hazırlatmış ve 1324 yılında da ölmüştür. Marko Polo Kubilay Han'ın yanında on yedi yıl kadar kaldı. Bu on yedi yıl içinde özel görevlerle dış ülkelere seyahatler yaptı, elçi olarak birçok yere gitti, gittiği yerlerin tüm özelliklerini yerinde görüp bunlara eserinde yer verdi. O gezilerinde gördüklerini canlı bir üslupla anlatmış ve gördüğü ve aktardığı bilgilere ilaveler yapmamıştır⁴¹.

⁴¹ Marko Polo, *Markopolo Seyahatnamesi*, Yay. Haz: Filiz Dokuman, C.I, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1980, s.7-11.

Marko Polo'nun eserinin orijinal ismi *Il Milione* (The Million)'dur. İngilizcesi *Travels of Marco Polo* şeklindedir. Bizim yararlandığımız çalışma ise *Markopolo Seyahatnamesi I ve II* adıyla Tercüman 1001 Temel Eser kapsamında Filiz Dokuman tarafından iki cilt halinde hazırlanmıştır.

2.3. ERMENİ KAYNAKLARI

Moğollar hakkında bilgi veren diğer bir kaynak grubu Ermeni kaynaklarıdır. Ermeni tarihi ile ilgili yazılan eserlerin temelleri miladi ilk yüzyıllarda atılmış olup, zengin bir içerik ihtiva etmektedir. En eski Ermeni kaynakları miladi yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmış ve silsileler halinde devam etmiştir. Ermenilerin yaşamında eskiden beri kilisenin büyük bir yeri olduğu için kilise kültürel ve tarihsel anlamda da kendini göstermiştir. Bu yüzden yazılan birçok Ermeni kaynağının müverrihi Ermeni din adamları arasından çıkmıştır. Bu yüzden Ermeni tarih anlayışı da kilisenin tekelinde gelişmiştir⁴².

Silsileler halinde devam eden Ermeni tarihinin kaynaklarını miladi V. yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanmış olan Ermenistan tarihi adlı eserler oluşturmaktadır. XII. yüzyıla gelinceye kadar Ermeni tarih yazıcılığı birçok alanda gelişme kaydetmişti. Bu yüzyıla gelindiğinde Ermenice yazan başlıca müellifler Gence'de oturmaktaydı. Bunların da en ünlüleri Mhitar Goş ve Genceli Kirakos'du. Ancak XIII. XIV. yüzyıla gelindiği zaman Ermeni tarih yazıcılığında büyük bir gerileme olmuştur. Çünkü bu dönemde Moğol istila hareketi gerçekleşmiştir⁴³. Miladi V. yüzyılda başlayıp XVIII. yüzyılın ortalarına kadar devam eden Ermeni tarih yazıcılığında zaman zaman kopukluklar olsa da kilisenin elinde yazılarak bazen objektiflikten uzak kalınmıştır. Yine de Moğol tarihi ve kültürü incelenirken başvurulacak temel kaynakların başında Ermeni kaynakları gelmektedir.

Müverrih Kiragos (1201 – 1272)

Kiragos'un biyografisini anlatan pek fazla bilgi olmamakla beraber, onun hakkında bilinenlere eserinden ulaşılmaktadır. Kiragos, *Ermeni Tarihi* adlı eserini

⁴² Aygün Attar, "Ermeni Tarih Yazıcılığı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXII, S.1, Temmuz 2007, s.2.

⁴³ Attar, *a.g.e.*, s.6-10.

yazarken 1241 senesinde kırk yaşında olduğunu belirtmiştir. Buradan yola çıkarak müverrihin XIII. yüzyıl başlarında doğduğu düşünülmektedir. 1272 senesinde de ölmüştür. Gence’de doğmuş olan Kiragos, XII. yüzyıl âlimlerinden biri olan Mikhitar Koş’un kurmuş olduğu Gedik manastırında öğrenim görmüştür.

Kiragos’tan günümüze sadece *Ermeni Tarihi* adlı eseri kalmıştır. Müellif, *Ermeni Tarihi* adıyla neşredilmiş olan kitabını 1241 yılında yazmaya başlamış ve 1265 yılında bitirmiştir. Müellif eserinde Ermeni kilisesine ait gelişmelere, doğu ülkelerinde gelişen olaylara Moğol tarihine ve Moğolların yapmış olduğu zulüm ve tahribata yer vermiştir. Genceli Kiragos Moğol istilasına şahit olmuş biri olarak Moğollarla yakın temaslarda bulunmuştur. Kiragos’un eserinin en önemli yanı ise Moğol istilası tarihidir. Müellifin Moğolları anlattığı bu kısımda, Moğolların Gürcistan ve Ermenistan eyaletlerine yaptığı taarruzlara, onların adetlerine, dillerine, dinlerine ve teşkilatlarına dair bilgilere yer verilmiştir. Seyyahlarda olduğu gibi Kiragos’da Moğollara ön yargılı bakmıştır. Moğollar için iğrenç, tiksinti verici yaratıklar demiştir⁴⁴.

Kiragos’un eserinin İngilizcesi *History of the Armenians*’dır. Müverrih Kiragos’un eseri 1928 yılında İstanbul’da *Türkiyat Mecmuasında* Osmanlıca olarak yayınlanmıştır. Biz de çalışmamızda Gürsoy Solmaz’ın tercüme ettiği *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar* adlı çevirisini ele aldık.

Aknerli Grigor (1250 – 1335)

Aknerli Grigor’un *Moğol Tarihi* adını taşıyan eseri yakın zamana kadar Rahip Mağakya adında birine atfedilmekteydi. Bunu ilk defa ise bir diğer Ermeni yazar Çamiçyan dile getirmişti. Çamiçyan’ın tek nüsha olarak eline geçen bu eserin içinde müellifinin Mağakya olduğuna dair bir bilgi yer aldığından böyle bir şey söylemiştir. Ancak eserde müellifinin Grigor olduğunu açıkça ifade eden cümleler yer almaktadır.

Aknerli Grigor’un hayat hikâyesi bilinmemektedir. Ancak eserinin bazı kısımlarından anlaşıldığına göre Akner manastırına mensup bir rahip olduğu düşünülmektedir. Doğum tarihine dair net bir bilgi olmamakla birlikte 1335 yılında

⁴⁴ Hrand D. Andreasyan, “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, *Tarih Dergisi*, C.I, S.1, 1949, s.112-113.

85 yaşındayken vefat ettiği ve eserinden ve dilinden anlaşıldığına göre Kilikyalı olduğu düşünülmektedir.

Grigor'un bu eseri yazdığı 1273 senesinde 23 yaşında olduğu hesap edilirse 1228 ile 1273 yılları arasında şark eyaletlerinde vuku bulan olayları yazması mümkün değildir. Yazarın 1228-1265 yıllarına ait eserinin ilk kısmını yazarken hocam dediği Vardapet Vanagan'dan yardım almıştır. Müellif eserinin sonunu oluştururken de Akner manastırını sık sık ziyarete gelen Kral Hetum'dan istifade etmiştir. Aknerli Grigor'un özet şeklinde yazdığı eserinin ayrıntılı kaynaklarını bu kayıtlar oluşturmaktadır. Eserin 1265 yılından sonrasına ait olan son kısmı ise müellifin kendi gözü ile gördüğü olayları anlatmaktadır. Bizim yararlandığımız kaynak ise *Moğol Tarihi* adlı başlıkla H. D. Andreasyan tarafından neşredilmiştir⁴⁵.

Gregory of Akner veya Grigor Aknertsı'nin eseri Ermenice *Patmutiun azgin netoghats* veya *Patmutiun Tatarats*'dir. İngilizceye ise *The History of the Nation of the Archers* adıyla çevrilmiştir.

Müverrih Vardan (? – 1272)

XIII. yüzyıl Ermeni müellifleri arasında yer alan Vardan, *Cihan Tarihi* adlı eseriyle büyük bir üne sahiptir. Vardan yaşamı boyunca sıradan bir rahip olarak kalmışsa da memleket ve kilise işlerinde önemli roller üstlenmiştir. Vardan'ın Hülagü ile yapmış olduğu konuşmadan nasıl bir nüfuza sahip olduğu anlaşılmaktadır. Vardan ile Hülagü bir araya geldikleri zaman Hülagü ona içini döker, memleketin adil bir şekilde idare edilmesi için ondan tavsiyeler alırdı.

Vardan'ın doğum yeri ve doğum tarihi hakkında elimizde bilgi bulunmamaktadır. Bunun yanında şarklı lakabından ve yaşamının büyük bir kısmını Uti eyaletindeki Hağbat manastırında geçirmiş olmasından dolayı, onun şark eyaletlerinden birinde doğduğu ve yaşadığı düşünülmektedir. Vardan'da Kiragos gibi Vardapet Vanagan'dan eğitim almıştır. Vardan'ın ölüm tarihi olarak ise 1272 tarihi gösterilmektedir. Naaşı da Hağbat manastırına da defnedilmiştir.

Vardan'ın en önemli eseri yukarıda da söylediğimiz gibi *Cihan Tarihi* adlı eserdir. Vardan'ın hayatının sonlarına doğru yazmaya başladığı bu eserinin ilk kısmı

⁴⁵ Hrand D. Andreasyan, "Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları", *Tarih Dergisi*, C.I, S.2, 1950, s.419.

için Ermeni tarihinin eski devirlerini anlatırken komşu ırk ve milletlerden de bahsetmiştir. Eserin bu kısmında Hun, Hazar ve diğer kuzey kavimleri hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca İran, Roma ve Bizans gibi eski devletlerin tarihine de yer verilmiştir. Vardan tarihinin en önemli kısmını ise Selçuklu hâkimiyeti dönemi teşkil etmektedir. Ancak eserin 889- 1269 yılları arasını ihtiva eden kısmı da çok önemlidir. Vardan'ın eserinin en orijinal ve güvenilir kısmını ise Moğol istilası ve hâkimiyetini anlatan bölüm oluşturmaktadır. Yazar Moğolların batıya ilerleyişini, 1220'de Gürcistan ve Arran'a yaptıkları akınları anlatmakla başlamıştır. Bunun yanında Gürcü ve Ermenilerin Kıpçaklara karşı göstermiş olduğu başarısız savunmalardan, Celaleddin Harzemşah'ın Moğollara karşı giriştiği uzun muharebelerden bahseder. Yine Hülagü ile I. Hetum arasındaki ittifaktan, Hülagü'nün Bağdat'a yürüyüşünü geniş bir şekilde anlatmıştır.

Vardan eserinin son kısmında 1264 yılında yapılan bir kurultay sırasında Hülagü ile yaptığı görüşmesini, kurultayın özelliklerini ve gördüğü Moğol adetlerini anlatmıştır. Vardan'ın bu çalışmaları Edward Dulaurier'in yaptığı tercümesinden yararlanılarak Mahmud Kemal Ayas tarafından *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar* adıyla çevrilerek Türkiyat Mecmuasında yayınlanmıştır⁴⁶.

Vardan'ın ismi kaynaklarda Vardan Areveltsi, Vardan Gandzaketsi, Aghvanits Vardan, Vardan Kiliketsi, Vardan Mets, Vardan Patmich şeklindedir. Vardan'ın eserinin orijinal ismi de *Havakumn Patmutsyun (Historical Compilation)*'dur.

Bu kaynakların yanında Hasan Oktay'ın *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar* ve İlyas Kamalov'un tercüme ettiği A. G. Galstyan'ın *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar* adlı kitaplarında derlemiş oldukları XIII. ve XIV. yüzyıllara ait olan Ermeni alıntılarında oluşturdukları kitaplardan yararlandık.

⁴⁶ Andreasyan, *a.g.m.*, s.402-407.

2.4. DİĞER KAYNAKLAR

Alâeddin Ata Melik Cüveynî (1226 – 1283)

Alâeddin Ata Melik Cüveynî, 1226 yılında doğmuştur. Cüveynî'nin tam adı Ebü'l-Muzaffer Alâüddîn Atâ Melik b. Bahâiddîn Muhammed el-Cüveynî'dir. Çocukluk ve gençlik yıllarında iyi bir öğrenim gördükten sonra 17-18 yaşlarındayken Moğolların İran, Horasan, Irak ve Azerbaycan valisi Emir Argun'un özel kâtipleri arasına girmiştir. Emir Argun'un 1243-1256 yılları arasında Moğolların baş şehri Karakurum'a yaptığı ziyarete iştirak etmiştir. 1256'da ise Hülagü'nün hizmetine girmiştir. Hülagü'nün Alamut kalesini fethi sırasında onun yanında yer alarak buranın kütüphanesinin yok olmasını önlemiştir. Yine Hülagü'nün 1258'de Bağdat'ı zaptında onun yanında yer almıştır.

1259'da Cüveynî'ye bütün Irak-ı Arap ve Huzistan eyaletlerinin idaresi verilmiştir. Daha sonra Hülagü'nün yerine geçen oğlu Abaka Han zamanında da görevde kalmış ve Bağdat'ı 24 yıl yönetmiştir. Abaka Han'dan sonra yerine geçen Ahmed Teküdar zamanında da görevini sürdüren Cüveynî, Moğolların önemli devlet adamlarından ve tarihçilerindendir. Cüveynî 1283 yılında vefat etmiştir.

Cüveynî'nin en önemli eseri *Tarih-i Cihan Güşa*'dır. Eser Moğol tarihinin birinci dereceden kaynaklarından biri olup, Moğol örf ve adetlerini, Cengiz Han yasasını, Cengiz Han'ın ortaya çıkışını, istilalarını, katliamlarını, Hülagü'nün İran'a gelişini ve hanların İran'daki faaliyetlerini anlatmaktadır⁴⁷.

Vasili Viladimiroviç Barthold (1869 – 1930)

Wilhelm Barthold veya Vasili Viladimiroviç Barthold, 15 Kasım 1869'da Petersburg'da doğmuştur. 1891'de Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi'ni bitirmiştir. Almanya'da Halle'de Profesör Ogust Müller'in ve Strasburg'da Profesör Nöldeke'nin derslerine devam etmiştir. 1893-1894'te Türkistan'a ilmi bir seyahat yapmış, sonra bu seyahatlerine devam ederek 1925'e kadar Türkistan'da bulunmuştur.

Barthold, 1896'da Petersburg Üniversitesi'nde profesör adayı sıfatını alarak doğu tarihine ait dersler vermiştir. 1900'da tez olarak hazırladığı *Moğol İstilasına*

⁴⁷ Abdülkadir Donuk, "Cüveyni ve Moğol Mezalimi", *Tarih Dergisi*, S.47, 2008, s.47-48.

Kadar Türkistan adlı eseriyle doktor unvanını almıştır. 1901’de üniversitesine profesör olarak atanmıştır. 1910’da Rus İlimler Akademisi’nin tabii üyesi olmuş, Moskova, Bakü, Taşkent gibi şehirlerde çeşitli konferanslar vermiştir. 1926’da İstanbul Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü tarafından davet edilerek *Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler* vermiştir. 19 Ağustos 1930 tarihinde Leningrad’da vefat etmiştir.

Barthold’un başlıca eserleri şunlardır: *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri, Orta Asya’daki Hıristiyanlar Hakkında, Orta Asya’ya İcra Edilen İlmi Seyahat Hakkında Rapor, Len-Pol İslam Sülaleleri, Moğol İstilasına Kadar Türkistan, Aral Denizi ve Amu-derya’nın Denize Döküldüğü Yer Hakkında Bilgiler, Orta Asya Türk Tarihi Hakkında Dersler, Türk-Moğol Ulusları Tarihi, İran Tarihi ve Coğrafi Bir Nazar, Minuçehr Mescidi’nin Duvarında Acemce Bir Levha, Avrupa ve Rusya’da Şark’ı Öğrenme Tarihi, Halife ve Sultan, Uluğ Beg ve Zamani, İslam, İslam Medeniyeti, İslam Dünyası İslam Tarihinde Hazar Denizi Etrafındaki Yerlerin Mevkii* başlıca eserleridir. Bu eserlerin dışında birçok makalesi vardır. Barthold’un eserinin orijinal adı *Turkestan vepokhu mongo’skogo nanestvija*’dır. Eser, *Turkestan down to the Mongol invasion* adıyla İngilizceye çevrilmiştir. Barthold’un *Moğol İstilasına Kadar Türkistan* adlı eseri, Hakkı Dursun Yıldız tarafından Türk Tarih Kurumunda basılmıştır⁴⁸.

B. Y. Vladimirtsov (1884 – 1931)

Vladimirtsov, 1884 Kaluga doğumludur. Rus oryantalist, Mongolist ve Sovyet Bilimler Akademisi üyesidir. Moğol dil bilimi, edebiyatı ve Moğol halklarının tarihi ve etnografyası alanı uzmanıdır. 1909 yılında St. Petersburg Üniversitesi Doğu Dilleri Fakültesi Çin-Mançu bölümünü bitirdikten sonra burada Moğolca ve Kalmukça dersleri vermiştir. 1911 yılında master derecesini aldıktan sonra Batı Moğolistan’a giderek Derbet ve Bayt ağızları konusunda araştırma yapmıştır. 1915 yılına kadar süren araştırmalar sonucunda Petersburg’a Moğol şive ve ağızları, Moğol destanları, Şamanizm, Budizm ile ilgili malzemeler ve Moğol ve Oyrat kitaplarıyla dönmüştür. Bundan sonra derlediği malzemeleri yayınlamıştır, aynı zamanda Moğolca ve Oyratça derslerine devam etmiştir. 1918 yılında profesör

⁴⁸ V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Yay. Haz: Musa Çağlar, Divan Kitap, İstanbul 2011, s.7-8.

derecesini kazanmıştır. Esas dil bilimsel çalışması Moğol yazı dilinin ve Halha ağzının karşılaştırmalı grameridir. Burada Moğol şive ve ağzaların genetik tasnifi, tarihi ve fonetiği ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Vladimirtsov'un Cengiz Han, *Moğol Toplumunun Sınıflandırılması*, *Moğol Göçebe Feodalizmi* adlı kitapları vardır⁴⁹.

Vladimirtsov kaleme almış olduğu eserinde özellikle Moğol kabile yaşamı ve kabileler arası ilişkiler hakkında geniş bilgiler vermiştir. Eser, *The Social System of the Mongols: Mongolian Nomadic Feudalism* adıyla İngilizceye çevrilmiştir. Vladimirtsov'un *Moğolların İktimai Teşkilatı*, *Moğol Göçebe Feodalizmi* adlı çalışması Abdülkadir İnan tarafından Türk Tarih Kurumunda basılmıştır.

Bertold Spuler (1911 – 1990)

Alman Şarkiyatçı Spuler, 5 Aralık 1911'de Karlsruhe'de doğdu. Burada Klasik Yunanca ve Latince eğitim veren Bismarck Lisesi'nden mezun oldu. Klasik filoloji, tarih, Slavistik ve şarkiyat okudu. 1935'te Breslau Üniversitesi'nde doktorasını tamamladıktan sonra Berlin Üniversitesi'ndeki Doğu Avrupa Araştırmaları Bölümü'nde Walther Hinz'in asistanı olarak çalışmaya başladı. 1937'de Göttingen Üniversitesi Yakındoğu Tarihi Enstitüsü'nde asistan oldu ve 1938'de aynı üniversitenin Oryantalistik ve İslâm Araştırmaları Kürsüsünde *Die Mongolen in Iran* başlıklı çalışmasıyla doçent unvanını aldı. 1942'de Münih Üniversitesi Şarkiyat Bölümü'ne profesör olarak tayin edildiyse de savaş halindeki orduda vazifeli olduğu için bu göreve başlayamadı. Savaştan sonra Göttingen Üniversitesi'ndeki Oryantalistik ve İslâm Araştırmaları Kürsüsünü vekâleten yönetti. 1948'de Hamburg Üniversitesi Şarkiyat Enstitüsü başkanlığına tayin edildi ve kürsünün gelişmesi için büyük gayret sarf etti. 31 Mart 1980'de emekli oluncaya kadar bu görevde kaldı.

Spuler'in araştırmalarında onun tarihçilik özellikleri ön plana çıkmaktadır. Orta Asya'dan Avrupa'ya kadar uzanan coğrafyada İslam Tarihi'ni kapsayan çalışmalarından özellikle *İran Moğolları* adlı çalışmasıyla ilim dünyasında adını duyurmuştur. Türkiye'de verdiği bir konferansta onun eski Türk tarihi ve Türkler'in

⁴⁹ Boris Yakovleviç Vladimirtsov, "Eski Türkçedeki Ötüken Yiş Kelimesi Üzerine", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, Çev. Reshida Adzhumerova-Emine Atmaca, C.X, S.1, s.207.

anayurdu hakkındaki farklı görüşleri büyük tepki uyandırmıştır⁵⁰. Eserin orijinal adı *Die Mongolen in Iran*'dir. Spuler'in eseri, Cemal Köprülü tarafından *Iran Moğolları Siyaset, İdare ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350* adıyla Türkçeye çevrilmiş ve Türk Tarih Kurumunda basılmıştır.

Bu kaynakların dışında Türkiye'de Moğollar ile ilgili çeşitli tezler hazırlanmıştır. Bunların başında Moğol kültürü ile ilgili olarak Cihad Cihan'ın *Sosyal ve İdari Açından Türk Ve Moğol Kültürleri'nin Etkileşimi* başlıklı tezi⁵¹ gelmektedir. Bu tezde Cengiz öncesi dönemler esas alınarak Türk ve Moğol kültürlerinin etkileşimini üzerinde durulmuştur. Moğolların yasaları konusunda Esra Konuksever'in *Cengiz Han Yasaları'nın Dayandığı Tarihi Temeller Ve Etkileri* adlı tezinden⁵² yararlanılmıştır. Burada Cengiz yasasının bir anda oluşmayıp bozkır kültürü içinde doğup, geliştiği anlatılmıştır. Askerî alanda ise Mustafa Uyar'ın *İlhanlı Devletinin Askeri Teşkilatı* adlı tezinden⁵³ ağırlıklı olarak yararlanılmıştır. Bu tezde Cengiz Han'dan önce bozkır yaşamında yer alan savaş sanatı, Cengiz Han'ın ordusu, İlhanlı ordusunun Yakınoğru ordularından etkilenişi ve İlhanlı ordusundaki reformlar anlatılmıştır. Bunun haricinde Moğol kültürü ile ilgili olarak Fatma İlhan'ın *Moğolların Gizli Tarihine Göre XIII. Yüzyılda Moğollar'ın Sosyal Yapıları*⁵⁴, Habibe Temizsu'nun *Cengiz Yasalarının Moğol Devletindeki Uygulanışı, Etkileri ve Değişimleri*⁵⁵, Enkhbat Avırmad'ın *Kök Türk ve Uygur Çağındaki Moğol Asıllı Halkların Siyasi ve Kültürel Durumları: 6 ve 9. Yüzyıllarda*⁵⁶ adlı tezleri bu konuda daha önceden yapılmış olan tezlere örnek gösterilebilir.

⁵⁰ Mehmet Hacısalihoğlu, "Bertold Spuler", *T.D.V. İ.A.*, C.XXXVII, T.D.V. Yay., İstanbul 1993, s.422.

⁵¹ Cihad Cihan, *Sosyal ve İdari Açından Türk ve Moğol Kültürlerinin Etkileşimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2000.

⁵² Esra Konuksever, *Cengiz Han Yasaları'nın Dayandığı Tarihi Temeller Ve Etkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009.

⁵³ Mustafa Uyar, *İlhanlı Devletinin Askeri Teşkilatı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007.

⁵⁴ Fatma İlhan, *Moğollar'ın Gizli Tarihine Göre XIII. Yüzyılda Moğollar'ın Sosyal Yapıları*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2004.

⁵⁵ Habibe Temizsu, *Cengiz Yasalarının Moğol Devletindeki Uygulanışı, Etkileri ve Değişimleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul 2012.

⁵⁶ Enkhbat Avırmad, *Kök Türk ve Uygur Çağındaki Moğol Asıllı Halkların Siyasi ve Kültürel Durumları: 6 ve 9. Yüzyıllarda*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2011.

BİRİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLARDA SOSYAL HAYAT

1. MOĞOL FİZYONOMİSİ ve KARAKTERİ

Moğolların dış görünüşleri konusunda seyahatnameler, Ermeni kaynakları ve diğer kaynaklar incelendiğinde genellikle ortak bir tasvir görülmektedir. Moğolların yaptıkları tahribattan dolayı yapılan bazı tasvirlerin korku verici olduğu görülmektedir. Yapılan tasvirlerin bir kısmı çeşitli ön yargılara dayalı olmuştur. Moğollarla ilgili yapılan tasvirlerde karşımıza öteki kavramı çıkmaktadır. Kadim dönemlerden günümüze tarihte öteki kavramı milletlerin ve devletlerin birbirlerini tanımalarında etkili olmuştur. Tarihte öteki kavramına dayanılarak milletler için pek çok olumsuz ifadeler kullanılmıştır. Öteki kavramının ortaya çıkmasında etkili olan düşünce ise üstünlük, kendini diğer milletlerden üstün görme eylemidir. Avrupalılar da özellikle doğuya karşı kendilerini üstün gördüklerinden dolayı, doğu milletleri hakkında olumsuz tasvirler yapmışlardır. Moğollar da bu durumdan nasibini almış bir millet olarak karşımıza çıkmaktadır. Böyle bir tasvirin yapılmasında Moğolların, Batı insanı üzerinde yaratmış olduğu etkiyi de hesaba katmak gerekmektedir¹.

Müverrih Kiragos “Moğolları görünüşleri dehşetli, iğrenç ve tiksinti verici varlıklar” olarak tanımlamaktadır. Ona göre Moğolların birçoğu sakalsızdı. Sadece dudak ve çenelerinde az miktarda kıl vardı. Gözleri küçük ve çekik, sesleri ince ve keskindi. Erzakları yeterli olduğu zaman bile hırs ve iştahla yiyip içerlerdi. Açlığa da kolayca dayanabilir ve uzun süre yaşarlardı².

Piskopos Stepanos vakayinamesine göre “Ermeni ülkesine gelen okçu Tatarlar³ tuhaf insanlardı. Görünüşleri korkunçtu ve bazıları hayvana benziyordu”⁴.

¹ Bu konuda geniş bilgi için bkz: İlhan Tekeli, “Tarih Yazıcılığı ve Öteki Kavramı Üzerine Düşünceler”, *Defter Dergisi*, S.26, 1998, s.105-110.

² Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (Tercüme: Gürsoy Solmaz), Elips Kitap, Ankara 2009, s.44.

³ Moğollarla ilgili çalışmamızda karşımıza iki tane Tatar kelimesi çıkmaktadır. Bunlardan birincisi bir boyun adı olan Tattardır. İkincisi ise Ermeni kaynaklarında ve bazı seyahatnamelerde geçen Tatar kelimesidir. Bu kaynaklarda Moğollar, Tatar diye adlandırılmışlardır.

⁴ A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s.65.

G. Ovsepyan'ın Harput şehrindeki İncil'de yazılan hatıra notundan bir alıntıda ise “Moğollar geniş omuzlu, kaslı, koca kafalı, dağınık saçlı, çekik gözlü, geniş alınlı, seyrek sakallı, düz burunlu insanlardı. Moğollar insanlara, hayvanlara davrandıklarından daha zalimce davranan milleti”⁵. Yine Ovsepyan'ın bir el yazmasındaki tasvirine göre “Ermeni ülkesine kuzeydoğudan vahşi görünümlü, bilinmeyen yabancı halklar geldi. Ermeniler bu gelenleri keskin ve çevik ya da tur ve ar olarak isimlendirdi”⁶.

Aknerli Grigor, Moğolları başları öküz başı kadar büyük, gözleri kuşgözü gibi küçük, burunları kedi burunları gibi yassı, çeneleri köpek çenesi gibi çıkık, belleri karınca gibi ince, bacakları domuz bacağı gibi kısa, hiç sakalları olmayan, sesleri kartal çığlığına benzeyen bir millet olarak tasvir etmiştir⁷.

Papa tarafından Moğol ülkesine gönderilen Carpini'nin yaptığı tasvire göre Moğollar dış görünüşleri itibariyle diğer kavimlerden farklı bir özellik göstermekteydi. Yanakları ile gözleri arasındaki mesafe diğer insanlara göre daha genişti. Elmacık kemikleri çenelerine oldukça uzaktı. Burunları düz ve küçük, gözleri çekik, ince belli, orta boylu, çenelerinde tek tük kıl bulunan bir ırktı. Kafalarının üst kısmında tıpkı papazlardaki gibi kazınmış düz bir kellik vardı. Birçoğu alınlarının üzerinde iki parmak genişliğindeki bir çizgiyi tıraş etmekteydiler. Kazınmamış saçlarının taraflarını da kaşlarına kadar uzatırlar, geriye kalan saçlarını da kadınlar gibi bırakırlar ve bunlardan iki örgü yaparak kulaklarının arkasına düğümlemişlerdi⁸.

Rubruk ise Moğol erkeklerinin kafalarının üzerini dört köşe tıraş ettiklerini, sonra ön taraftaki köşelerden şakaklarına kadar saçlarını kazıdıklarını, aynı şekilde şakaklarının üzerindeki saçlarını tıraş ettiklerini, enselerinden kafalarının arkalarına kadar ve alınlarının ön tarafını tıraş ettiklerini, kafa arkalarındaki köşelerde saç bıraktıklarını ve bunları örerek kulaklarına kadar düğümlediklerini ifade etmiştir⁹.

⁵ Galstyan, *a.g.e.*, s.85.

⁶ Galstyan, *a.g.e.*, s.91.

⁷ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1954, s.7.

⁸ Johann De Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, Çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon 2001, s.30.

⁹ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitabevi, İstanbul 2012, s.39.

Simon De Saint Quentin ise onları şöyle tanımlamaktadır: “Tatarlar çirkin bir millet olup, boyları kısa, gözleri iri, çıkıntılı göz kapaklarına sahip, göz açıklıkları çok küçük, yüzleri ve alınları geniş, burunları yassıydı. Genel itibariyle sakalsız olmakla birlikte çenelerinde seyrek bir şekilde tüyler vardı. Geneli zayıf belli ve orta boyludur”, demiştir. Yine Quentin’in aktardığı bilgilere göre Moğolların saç kesim tarzları hakkında bilgi verirken şunları söylemektedir: “Moğollar başlarını tepelerine kadar tıraş eder ve saçları şakakları boyunca kulaktan aşağıya iner. Saçlarının arka tarafını da tıraş ederler ve uzun saçlarını arkada örürlerdi”¹⁰.

İngiliz tarihçilerinden Parisli Matthew’in (Matthew Paris) *Chronica Maiora* adlı kroniğinde de Moğollar ile ilgili bilgiler yer almaktadır. Bu eser İngiltere ve Orta Avrupa ile ilgili bilgilerin yanında aynı zamanda Ortadoğu ve Asya gibi Avrupa dışında kalan ülkeler hakkında da pek çok bilgi vermektedir. *Chronica Maiora*’nın önemli noktalarından bir diğeri Moğol işgali ile ilgili olan notlardır. Bu bilgilere göre Moğol akınları Avrupa’ya yöneldiği zaman onlardaki ilk Moğol imajı şu şekildeydi: “Moğollar insan dışı canavar, acımasız, kana susamış, gaddar, yabani, tüm insanoğlundan daha açgözlü, vahşi sinirli bir yapıya sahiptiler”. Ancak daha sonra Moğol saldırılarının sona ermesi ve Moğollardan İslam dünyasına karşı yararlanılmak istenmesinden dolayı bu tasvirlerde biraz iyileşme görülmüştür. Bunlara göre ise “Moğollar büyükçe bir kafaya sahip olup, vücutları da orantısız bir görünümdeydi. Bacakları da boylarına göre çok kısaydı. Boyları kısa, kemikleri sağlam, fizikleri güçlü bir görünüme sahiptiler”. Bir tasvirlerde yüzleri küçük ve soluk, burunları biçimsiz, çeneleri dik, dişleri uzun ve inceydi. Bir başka Moğol imajında da onların ekmek yer gibi insan yedikleri gibi abartılı cümleler bulunmaktadır. Ancak diğer kaynaklarda bu konuya dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır¹¹.

Bu kaynaklarda Moğolların hem Avrupa’yı, hem de Kafkas ülkelerini istila etmelerinden dolayı yapılan tasvirlerin ön yargılara dayalı olduğu görülmektedir. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Moğollar korku verici bir tasvire tabi tutulmuş ve hayvanlar gibi tasvir edilmişlerdir. Bu benzetmelerde kafaları büyük, boyları kısa,

¹⁰ Simon De Saint Quentin, *Bir Keşif’in Anılarında Tatarlar Ve Anadolu 1245–1248*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006, s.11.

¹¹ Altay Tayfun Özcan, “Chronica Maiora’da Moğol İmajı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXVII, S.2, Aralık 2012, s.430-431.

ince belli, çeneleri çıkık, burunları kedi burnu gibi, gözleri çekik, sakalsız olarak tasvir edilmişlerdir.

Moğol karakteri hakkındaki en önemli bilgileri ise ünlü seyyah Carpini'nin seyahatnamesinde görmekteyiz. Bu seyahatnamede Moğol karakteri ile ilgili olarak genellikle Moğolların iyi ve kötü taraflarını anlatan cümleler yer almaktadır. Bunun yanında karakter analizinde Moğolların birbirlerine karşı davranışları, yabancılara karşı göstermiş oldukları tutumlar ve hükümdarlarına karşı göstermiş oldukları davranışları da Carpini'nin seyahatnamesinde kendisine yer bulmuştur.

Buna göre Moğollar kendileri dışındaki insanlara karşı kibirli olup, onlara aşağılayıcı bir şekilde davranmaktaydılar. Yabancı bir kimse ister soylu, ister sıradan bir kişi olsun ona saygı duymazlardı. Buna örnek olarak Güyük Han'ın sarayına gelen ve soylu bir kişi olan Rus knezi Yaroslao's'a, Gürcü prensine, Solange prensi gibi birçok soylu kişiye gereken saygıyı duymadıkları gösterilebilir. Soylu bir kişi geldiği zaman bunun yanına verilen sıradan bir Moğol bile o kişinin önünden yürür, bir yerde konakladıklarında en yüksek yerde daima bir Moğol otururdu¹².

Harold Lamb'da Moğolların yabancılarla olan ilişkileri hakkında bilgi vermektedir. Ona göre Moğollar yabancılara karşı da küstahtılar. Karşılarındaki yabancılar ne kadar asil olursa olsun onları hor görürlerdi. Tatarlar bile durum bakımından aşağı tabakadan olmalarına rağmen onlarda asil esirlerden daha yüksek kabul edilirdiler¹³.

Moğollar kendi hükümdarlarına karşı ise çok saygılıydılar ve hükümdara karşı yalan söylemeye asla cesaret edemezlerdi. Yine birbirlerine küfür etmezler, kavga çıkarmaktan çekinirlerdi. Büyük çapta hırsızlık ve gaspçılık gibi olaylara da rastlanmazdı. Bu yüzden servetlerini koydukları arabalarında kilit dahi yoktu. Hayvan sürüleri kaybolduğu zaman da eğer biri bu sürüleri bulursa hemen bununla ilgili sorumlu kişiye başvurulurdu¹⁴.

Moğolların birbirleriyle olan ilişkilerine bakıldığında ise Moğollar birbirlerine karşı saygılı olup, kendilerini aynı ailenin bir üyesi olarak görür ve

¹² Carpini, *a.g.e.*, s.47.

¹³ Harold Lamb, *Moğolların Efendisi Cengiz Han*, Çev. A. Göke Bozkurt, İlgü Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 2010, s.75.

¹⁴ Carpini, *a.g.e.*, s.45.

yiyecekleri az olsa dahi bunları başkaları ile paylaşırlardı. İki gün hiçbir şey yemeden durabilirler ve neşelerini kaybetmezlerdi. Birbirlerine karşı kıskançlık duymazlar, mahkemelik olmazlardı. Kimseye kötü gözle bakmazlar ve birbirlerine destek olurlardı. Yine Moğollarda kendi aralarında isyan hareketlerine çok az rastlanırdı¹⁵.

Moğolların kendi aralarındaki ilişkileri böyleyken yabancılara karşı ise çok çabuk öfkelenirlerdi. Yabancılara karşı da yalan söylerlerdi. Onlara baştan iyi sözlerle yaklaşır, sonunda ise yalana devam ederlerdi. Tilki gibi kurnaz olup, birine kötülük yapmak isterlerse bu rolü çok iyi oynarlardı. Bir şeye sahip olmak istediklerinde o şeyi bir şekilde rica etmeden alırlardı. Mallarına da sahip çıkarlardı. Yine birine bir şey verme konusunda elleri çok sıkıydı. Başka insanları öldürdükleri zaman da hiç vicdan azabı çekmezlerdi¹⁶.

Kiragos'a göre ise "Moğolların kalpleri insaf ve merhametten yoksundu. Anaların akıttıkları gözyaşlarına karşı duyarsız, yaşlılara karşı da saygısızdılar. Bunlar savaşa gittikleri zaman düğüne, zevk ve sefa âlemine gidiyormuş gibi büyük bir sevinçle savaşa giderlerdi"¹⁷.

Yine Moğolların sevgilerini gösterme şekli olarak Aknerli Grigor eserinde farklı bir bilgi sunmaktadır. Buna göre Moğollar sevdikleri birine hediye olarak kadın hediye etmektedirler. Örneğin Ermeni kralı Hetum, başkumandanı Baron Simbat'ı, Sayın Han (Batu Han)'a yolladı. Sayın Han da Ermeni başkumandanını söylediği güzel sözlerden memnun oldu. Han onu *sığamış* (mahmi: himaye edilen, koruyucu) yaptı. Ona büyük bir *yarlık* (ferman), *altın payza* (bir nevi geçiş belgesi-pasaport), Bokhtaklı (bir yer adı) bir Tatar hatunu verdi. Çünkü Tatarlar sevdikleri kişilere karşı en büyük teveccüh göstergesi olarak kadınlarından birini verirdi¹⁸.

Moğolların birbirleri ve yabancılarla olan ilişkilerinde onların birbirlerine karşı daha temkinli hareket ettikleri, yabancılara karşı göstermiş oldukları davranışlara bakarak kendilerini onlardan üstün gördükleri söylenebilir. Moğolların yaratmış oldukları psikolojik baskılar yabancı devletlerin onlarla olan ilişkilerinde etkili olmuştur.

¹⁵ Carpini, *a.g.e.*, s.46.

¹⁶ Carpini, *a.g.e.*, s.47.

¹⁷ Kiragos, *a.g.e.*, s.24.

¹⁸ Grigor, *a.g.e.*, s.19.

2. ANAYURT

Moğol ana yurduyla ilgili kaynaklardaki bilgiler sınırlıdır. Bu bilgilere göre Moğolların Türklerin doğusunda bir yerde yaşadıkları görüşü hâkimdir. Buna göre Moğollar kuzeyde Türklerin doğusunda Mançurya denilen bölgede yaşamaktaydılar¹⁹.

Grigor'a göre Moğollar kendi yurtları olan Türkistan'dan yola çıkarak doğu taraflarına yerleşip orada vurgunlar yaparak geçinmişler ve fakir bir hayat sürmüşlerdir²⁰.

Orta Asya'nın doğusunda Çin Seddi ile Baykal Gölü arasında Moğol adı verilen bir millet yaşamaktaydı²¹. Moğolların asıl toprakları Türk ana yurdunun doğusunda Mançurya ile Baykal Gölü etrafında yer almaktaydı²².

Ermeni Vartan'a göre Moğollar Çinmaçin taraflarından çıkıp gelmişlerdi. Tarihte Çin ve Maçin adları değişik dönemlerde farklı yerleri ifade etmek için kullanılmıştır. Kaşgarlı Mahmut *Divan-ı Lüğati't Türk* adlı eserinde Tawgaç maddesini açıklarken, Tawgaç; Maçin adıdır, demiştir. Tawgaç, Çin'den dört ay uzaklıkta bir yerdir. Çin ise üç kısma ayrılmış olup, birincisi Yukarı Çin, doğudadır; buraya Tawgaç denmektedir. İkincisi Orta Çin, üçüncüsü ise Aşağı Çin'dir. Çin adının ifade ettiği coğrafi alanlara bakıldığı zaman, Çin terimi batıda yaşayanların, doğudakiler için kullandıkları bir isim haline gelmiştir. Yine Çin için Tibet'in doğu tarafında yer almaktadır, görüşü de bulunmaktadır. Uygur efsanelerinde Çin ve Maçin, kişi ismi olarak kullanılmıştır. Maçin adı ise Uygur efsanelerinde Hoten bölgesini ifade etmek için kullanılmıştır. Yine Maçin adı, Menzi diye ifade edilen coğrafyayı yani Hitay'ın en uzak noktasını belirtmek için tezahür edilmiştir²³.

¹⁹ Cihad Cihan, "Türkler İle Moğolların İrkî Münasebetleri", *Türkler*, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.279.

²⁰ Grigor, *a.g.e.*, s.3.

²¹ Tuncer Gülensoy, "Eski Türk ve Moğol Askerlik Teşkilatının Benzeyen Taraflarıyla Çinggis Khan'ın Büyük Yasası'ndaki Askeri Cezalar", *Töre*, S.24, Mayıs 1973, s.11.

²² İbrahim Kafesoğlu, "Türkler, Moğollar ve Cengiz'in Milliyeti", *Türk Yurdu*, S.252, Ocak 1956, s.507.

²³ Alimcan İneyet, "Divanü Lüğat-it-Türk'te Geçen "Çin" ve "Maçin" Adı Üzerine", *Turkish Studies*, Volume 2/4, Fall 2007, s.1181-1183.

3. DİL ve YAZI

Mevcut kaynaklarda Moğol dili ve yazısı hakkında sınırlı bilgiler bulunmaktadır. Vartan'ın vakayinamesine göre “Moğollar Ermeni takvimine göre 669 senesi sıralarında tuhaf görünümlü, bilinmeyen bir dil konuşan bir topluluk olarak Çinmaçın taraflarından çıktılar. Bunların isimleri Moğol veya Tatar olarak tanımlandı”²⁴.

Kiragos Moğolların dillerini kaba ve anlaşılmaz olarak tanımlamakta ve dillerine ait bazı kelimelere dair örnekler vermektedir: “Allah: Tankri, İnsan: E're', Kadın: İme', Baba: Ezga, Kardeş: Ağa, Baş: Birun, Göz: Nidun”²⁵.

Moğollarda Cengiz Han'dan önce herhangi bir yazı sistemi ve alfabe yoktu. Moğolların, Kıtaylara karşı yapmış olduğu savaştan sonra Cengiz Han bir süre dinlenme kararı almıştır. Moğollar bir süre dinlendikten ve yeni bir sefer için hazırlıklarını tamamladıktan sonra Nesturi Hıristiyan inancından olan Uygurların üzerine yürüdü ve Uygurları mağlup etti. Burada galip gelen Moğollar, Uygurlardan yazıyı öğrendiler. Bunun öncesinde Moğolların kullandıkları bir yazı yokken, bu sefer sonucunda Moğollar Uygurlardan yazıyı öğrenmişlerdir²⁶.

Moğolca, Türkçe gibi Ural-Altay dil ailesinin Altay dil grubuna mensup bir dildir. Bu kolda Mançu-Tunguz, Kore, Japon dilleri, Türkçe ve Moğolca yer almaktadır²⁷. Moğol yazısına dair elimizde fazla bilgi olmamakla birlikte, Moğolların Cengiz Han döneminden önce bir yazı kullanmadıkları düşünülmektedir. Moğol yazısına ait ilk bilgiler 1225 tarihinde dikilen Yesünke Taşı'yla başlamaktadır. Moğol yazısı yukarıdan aşağıya doğru 21 harften oluşmaktaydı. Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Moğollar alfabelerini 13. yüzyılda Uygurlardan almışlardı. Moğol araştırmacı Şagdarsüren bu görüşe katılmayarak Moğolların yazıyı Soğdlardan aldığını söylemekte ve Moğolların Soğdca'yı kullandıklarını belirtmektedir. Moğol araştırmacıları Laufer ve Vladimirtsov da bu görüşe katılmışlar ve buna kanıt olarak

²⁴ Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s.166.

²⁵ Kiragos, *a.g.e.*, s.45.

²⁶ Carpini, *a.g.e.*, s.56.

²⁷ Tuncer Gülensoy, “Moğolca ve Türkçede Yaşayan Benzer Sözcükler Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 6/1, Winter 2011, s.1.

Moğolcada yer alan dini terimleri göstermişlerdir²⁸. Nicholas Poppe'ye göre Moğollar yazılarını eski bir Türk boyu olan Uygurlardan aldılar, Uygurlar da bu alfabeyi kendileri icat etmemiş, İrani bir kavim olan Soğdlardan almışlardır, demektedir. Moğol dili Eski Moğolca, Orta Moğolca ve Yeni Moğolca diye üç ana döneme ayrılmaktadır. Moğol yazısı bugün itibarıyla Doğu Moğolları, yani Çahar, Ordos, Urat, Karşın, Bargutlar, İç Moğolistan ve Mançurya'da yaşayan Moğol grupları tarafından kullanılmaktadır²⁹.

Moğolların büyük bir imparatorluk haline gelmesini sağlayan Cengiz Han, yalnız Moğolca'yı değil, aynı zamanda Türkçeyi de biliyordu. Cengiz Han'ın halefleri ise daha çok dil bilmekle birlikte Moğolca'yı da bilmekteydiler. Cengiz Han döneminden itibaren kullanılmaya başlanan Uygur yazısı bugüne kadar kullanıla gelmiştir³⁰.

4. AİLE ve BOY-OYMAK TEŞKİLATI

4.1. AİLE ve EVLİLİK MÜESSESESİ

Moğol toplumunda birbirinden farklı evlilik şekilleri görülmektedir. Sosyal hayatın vazgeçilmez unsuru olan ailenin temelini oluşturan evlilik müessesesi Moğollarda her zaman önemli bir kurum olmuştur. Bu konuda özellikle Batılı seyyahlardan önemli bilgiler elde edilmektedir. Moğollarda evlenme gelenekleri çeşitlilik göstermekle birlikte eşlerin seçimi, eş sayısı, evlenme esnasında yapılan törenler bu konuda göze çarpmaktadır.

Kız Kaçırma Yoluyla Evlenme

Moğollarda karşımıza çıkan en eski evlenme geleneği kız kaçırma yoluyla evlenmedir. Bu konuda *Moğolların Gizli Tarihinde* ise şu bilgi yer almaktadır. Moğolların ilk dönemlerindeki evlenme şekli genellikle kız kaçırma yoluyla olmaktadır. Örneğin Yesügey Bahadır, Onon nehri civarında ava çıktığı zaman

²⁸ Feyzi Ersoy, "Moğol Yazısının Tarihi Gelişimi ve Moğolların Kullandıkları Alfabeler", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.22, Güz 2007, s.394-395.

²⁹ Nicholas Poppe, *Moğol Yazı Dilinin Grameri*, Çev. Günay Karaağaç, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1992, s.1, 4.

³⁰ Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare Ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, T.T.K. Yay., Ankara 2011, s.491.

Merkitlerden Yeke-çiledü adında birine rastladı. Bu adam Olhunout kabilesinden bir kızı almış götürmekteydi. Yesügey bu kızın güzel bir kız olduğunu gördü ve hemen evine gidip kardeşlerini alarak geri döndü. Onlar gelince Çiledü korkuya kapılıp ve kaçmaya başladı. Sonunda Yesügey, daha sonra eşi olacak Hoelin'i alıp götürdü³¹. Moğollarda kız kaçırma yoluyla evlenme âdeti konar-göçer toplumlar arasında yaygın bir şekilde görülen bir evlilik şeklidir. Yine kız kaçırma âdeti iki şekilde gerçekleşmektedir. Birincisi zorla kaçırma, ikincisi ise rıza yoluyla olan, anlaşarak kaçmadır.

Kız İsteme Yoluyla Evlenme

Rubruk'a göre Moğollarda satın alma yoluyla evlenme yaygındı. Rubruk Moğollarda görülen kız isteme yoluyla yapılan evlilikleri, satın alma yoluyla evlenme diye tabir etmektedir. Bu satın almadan kastedilen kalın (başlık parası) ödeyerek yapılan evlenmedir. Buna göre erkekler satın almadan bir kadınla evlenemezlerdi. Bu yüzden bazı kızlar evde kalırlar ve evlenmeden yaşları ilerlerdi. Buna karşılık birinci ve ikinci dereceden kan akrabalarıyla evlenmemeye dikkat ederlerdi. Bazen de bir erkeğin iki kız kardeşe evlenmesine rastlanılırdı. Bunun yanında dul kalan kadın bir daha evlenemezdi. Çünkü dul kalan kadının öldükten sonra tıpkı hayatta iken olduğu gibi yeniden ilk kocasına varacağına inanılırdı. Yine baba öldüğünde, anne ve babanın çadırı en küçük oğluna düştüğünden en küçük oğul babasının bütün eşlerine bakmak zorundaydı³².

C. Alinge'de Moğollarda satış esasına dayalı evliliklerin yapıldığından bahsetmektedir. Satın alma usulüne göre kızın babası ile erkek arasında bir sözleşme yapılır ve burada kız sözleşmenin konusunu oluştururdu. Burada kızın rızasına başvurulmaksızın evlilikler gerçekleştirilirdi³³. İktidar gücünün ve egemenliğin erkeklerde olduğu ataerkil toplumlarda zaman zaman satın alma yoluyla evlenme adetleri görülmektedir.

³¹ *Moğolların Gizli Tarihi I*, Çev. Ahmet Temir, T.T.K. Yay., Ankara 2010, s.17.

³² Rubruk, *a.g.e.*, s.41.

³³ Curt Alinge, *Moğol Kanunları*, Çev. Coşkun Üçok, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara 1967, s.61.

Çok Eşlilik

Moğolların evlenme adetleri ile ilgili olarak karşımıza en fazla çıkan evlilik şekli çok eşlilikdir. Çok eşlilik âdeti özellikle han sülalesine mensup olanlar ve zenginler arasında görülüyordu. Kiragos'un aktardığı bilgilere göre Moğollar istedikleri kadar kadın alabiliyorlardı. Eşleri arasında zina suçunu işleyen olursa ona merhamet etmeksizin öldürürlerdi. Bunun haricinde yabancı kadınlarla istedikleri gibi münasebet kurabiliyorlardı³⁴. İleriki konularda da değinileceği gibi Moğollar kendi kabileleri arasında meydana gelen zina olaylarını ölümle cezalandırırken, yabancı kavimlerin kadınlarıyla cinsel münasebette bulunmada bir mahsur görmüyorlardı.

Carpini'ye göre erkekler geçimlerini sağlayabilecek kadar eş alma hakkına sahiptiler. Bunlardan bazılarının birden fazla eşleri vardı. Bazı istisnalar dışında bütün akrabaları ile evlenebilirlerdi. Ancak öz anneleri, kendi kızları ve ana bir kız kardeşleriyle evlenemezlerdi. Bir kardeşin ölümünden sonra, küçük kardeş veya akrabalarından diğer bir üye onun karısıyla evlenebilirdi³⁵.

Quentin'e göre Moğollar ne kadar kadınla evlenmek isterlerse o kadar kadınla evlenebilirlerdi. Evliliklerde hiçbir kan bağı ve akrabalık ilişkisi gözetilmezdi. Yani birisinin karısı öldüğü zaman gidip karısının kız kardeşi ile evlenme durumlarına rastlanmaktaydı³⁶.

Marko Polo'ya göre de Moğollarda görülen evlilik şekli çok eşlikti. Bu bağlamda Moğol erkekleri birden fazla eş alabiliyordu. Evlenmek isteyen erkekler yüz eş dahi alabiliyorlardı. Yani bakabilecekleri kadar eş alabiliyorlardı. Ancak birden fazla kadınla evlenme daha çok hanlar ve zenginler arasında yaygındı³⁷.

Rus Mongolist'i Vladimirtsov'a göre de Moğollarda çok kadınla evlenme, çok evlilik hâkimdi. Ancak evlenen bu kadınlar arasında birinci kadın büyük sayılarak ona daha fazla hürmet gösterilirdi³⁸.

³⁴ Kiragos, *a.g.e.*, s.44.

³⁵ Carpini, *a.g.e.*, s.31.

³⁶ Quentin, *a.g.e.*, s.19.

³⁷ Marko Polo, *Markopolo Seyahatnamesi*, Yay. Haz: Filiz Dokuman, C.I, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1980, s.70.

³⁸ B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İktimai Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi*, Çev. Abdülkadir İnan, T.T.K. Yay., Ankara 1995, s.76.

Moğollar arasında sıklıkla görülen çok eş alma âdetinin birden çok sebebi vardır. Çok eşli evliliğin birinci sebebi ilk eşin çocuk doğuramadığı durumlarda, yani kısırılık durumunda karşımıza çıkmaktadır. Çok eşliliğin bir diğer sebebi ise göçebe toplum yapısıyla alakalıdır. Göçebe toplumlarda çeşitli sebeplerden dolayı bazen nüfus istenen seviyede olmuyordu. Bunda çeşitli salgın hastalıklar, kabileler arası mücadeleler, erkek çocuğa sahip olma düşüncesi etkili olmaktadır. Bu yüzden özellikle erkek çocuk göçebe toplumlarda nüfusun artışına işaret ettiğinden çok eş ile evlenme yaygın bir gelenek olarak karşımıza çıkmaktadır.

Evliliğe Dair Çeşitli Adetler

Moğol evlenme adetleriyle ilgili olarak karşımıza birçok değişik usul çıkmaktadır. Moğollarda bir erkek çocuk evlenme çağına geldiği zaman ilk önce kız istemeye gidilirdi. Bundan sonra bozkır kavimlerinin gelenekleri üzerine nişan meclisi toplanırdı. Sonra da bir nişan yemeği yenirdi. Kız babaları da çeyiz olarak bazı isteklerde bulunurlardı. Bu işlemler tamamlandıktan sonra bir süreliğine damat kız evinde kalırdı³⁹. *Moğolların Gizli Tarihinde* Temuçin'in evliliği şöyle anlatılmaktadır: “Yesügey, Day-Seçen'in kızını görünce yüzünün nurlu ve gözlerinin ateşli olduğunu gördü ve bu kızını hemen beğendi. Bu kızın adı Börte idi. Ertesi gün Yesügey kızını, oğlu Temuçin'e istedi. Day-Seçen kızını verdi. Aralarında anlaşılınca sonra Yesügey Bahadır giderken oğlum burada damat olarak bırakıyorum, dedi ve Temuçin'i damat olarak bırakıp gitti”⁴⁰. Burada güvey olarak kalma âdetini görmekteyiz.

Eski Moğol kabileleri arasında yer alan Wu-huan'larda erkekler düğünden önce bir kadın seçerler ve her iki taraf arasında duygusal bir bağ kurulurdu. Bundan sonra erkek kadını kaçırdı ve altı ay sonra da nişan yapıldı. Nişanlanmada bir aracı vasıtasıyla çeşitli hediyeler gönderilirdi. Hediye faslından sonra damat adayı kızın ailesinin evine yerleşir ve evde yaşayan herkese saygı göstermek zorunda kalırdı. Damat evleneceği kadının evinde hizmet eder, bu durum iki yıl sürerdi⁴¹.

³⁹ Tuncer Gülensoy, “Moğolların Gizli Tarihi ve Altan Topçu'nun Türk Dili Ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.76, Şubat 1992, s.154.

⁴⁰ *MGT*, s.17.

⁴¹ Özkan İzgi, “Moğollarda Evlenme Âdeti”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C.IV, Ankara 1982, s.256.

Evlenmeye sınır olarak on dört yaşı belirlenmişti. Her genç kız on dört yaşını doldurur doldurmaz evlenebilirdi. Bu kurala uymayan erkekler ise eşlerini kaybederlerdi. On dört yaşına gelmeden evlenen kadınlar ise başlık almaksızın başka bir erkekle evlenebilirdi. Yani bir kız on dört yaşını tamamlamadan evlenemezdi, ancak on dört yaşına girdiğinde bir kız nişanlanabilirdi. On dört yaşını tamamladığı anda evlenebilirdi⁴².

Moğol ülkesinde yaşayan kabileler arasında kabile dışından evlenme ve çapraz evlilik (bir erkek ve kız çocuğun, bir sonraki doğumdaki kız ve erkek çocukla evlenmesi) yapma gibi adetler de vardı. Bir gencin evlilik zamanı geldiği zaman, evlilikten önce uzun bir nişan şarttı. Bunu Cengiz Han ile eşi Börte'nin evliliklerinde görmekteyiz⁴³.

Başka bir âdete göre herhangi bir kimse evlilik anlaşması yaptığında kızın babası ziyafet düzenlerdi. Gelin de kan akrabalarına kaçar ve onlarda gizlenirdi. Baba damada şunları söylerdi: “Şimdi kızım sana aittir, her zaman bulabileceğin yerden onu al” der. Bunun üzerine damat arkadaşları ile gelini bulana kadar arar. Onu zorla tutup, yine zorla kendi yurduna getirebilirdi⁴⁴.

Gelin, nişan yapıldıktan sonra ve damat adayı bir süre kız evinde kaldıktan sonra, gelin artık eğlenceyle damadın evine götürülürdü. Zengin olan aileler çeyiz ile kızlarını gönderirdi. Gelin evlendiği zaman artık eşinin soyuna mensup olur, kocası öldükten sonra dahi bu durum değişmezdi. Gelinle beraber gönderilen çeyizler, gelinin mensup olacağı kabilenin servetine göre değişiklik gösterirdi. Bunlardan başka gelin olan kişi kendi annesi adına kayınvalidesine bazı hediyeler sunardı. Yine eski Moğollar gelin alma karşılığında bir miktar *kalın (mehir)*, yani bir nevi başlık parası verirlerdi. Gelin olan kişi kayınvalidesinin karşısına ilk defa çıkarken belirli bir tören yapılırdı ve gelin evinden getirdiği hediyeleri kayınvalidesine sunardı. Akrabaları da gelini kocasının obasına kadar uğurlardı⁴⁵.

⁴² Alinge, *a.g.e.*, s.151.

⁴³ Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2001, s.29.

⁴⁴ Rubruk, *a.g.e.*, s.41.

⁴⁵ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.76-77, 89; Spuler, *a.g.e.*, s.426-427.

Moğollarda yabancı milletten insanlarla da evlilikler yapılmaktaydı. Yabancılarla evlenme onları kendilerine bağlamak amacıyla yapılan bir evlenmeydi. Bu evlenme hükümdarların yabancı prenseslerle evlenmesi ile bağlı prenslerin veya kumandanların hükümdar kız kardeş ve kızlarını almaları ile olmuyor, mağlup düşmanların ve Moğolların tarafına geçmiş emirlerin Moğol kadınlarıyla evlendirilmesiyle gerçekleşiyordu⁴⁶.

Moğollar arasında dul kalan kadınların hem bu dünyada, hem de öbür dünyada eşlerine hizmet edeceği düşüncesi var olduğundan dul kadınların evlenmesi yasaktı. Bundan dolayı dul kalan kadınlara baba ocağının sahibi olan en küçük oğul bakmaktaydı. Bunun yanında bazı istisnai durumlarda dul kadınların evlendirildikleri görülmekteydi⁴⁷.

Bunun yanında Moğollarda *yengelik yasaı (levirat)* diye bir yasa mevcuttu. Buna göre dul kalan kadın, eşinin erkek kardeşı evlendirilirdi. Ancak Marko Polo'ya göre bu evlilik şekli yüksek konumda yer alan prensesler arasında değil, diğer kadınlar arasında uygulanırdı⁴⁸.

Boşanma konusunda Moğol hukukunda herhangi bir madde yer almamaktadır. Bu konu örf ve adet hukuku kurallarına göre belirlenmiştir. Buna göre belli boşanma sebeplerinin üçüncü şahıslara karşı ispatı ile boşanma gerçekleşirdi. Karı koca da kendi aralarında anlaşarak veya tek taraflı boşanma ile evliliklerini sonlandırırıldılar⁴⁹. Kaynaklarda boşanmaya dair yeteri kadar bilginin olmaması, evlilik akdinin sonlandırılması sonucunda oluşacak maddi yükümlülüğünün altına girilmek istenmemesinden kaynaklanan bir sebep olabilir. Çünkü evlilik esnasında ödenen *kalın (başlık parası)* geri istenebilirdi.

4.2. BOY-OYMAK TEŞKİLATI

Moğollarda boy-oymak sisteminin oluşumunda ilk olarak karşımıza aile çıkmaktadır. Aile toplumun en küçük birimidir ve kan akrabalığı esasına dayanmaktadır. Bu oluşuma göre Moğollarda en küçük aile birliğine Moğolca *yasun*

⁴⁶ Spuler, *a.g.e.*, s.428.

⁴⁷ İzgi, *a.g.m.*, s.259.

⁴⁸ Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s.393.

⁴⁹ Alinge, *a.g.e.*, s.75.

(*kemik*) denirdi. Bir yasuna mensup olanlar birbirleriyle akraba oldukları için evlenemezler ve aynı soydan türediklerine inanırlardı⁵⁰.

Cengiz Moğollarında aileler askerî sistemde olduğu gibi ondalık kuralı gereğince aile birimlerine ayrılmışlardı. Yani on, yüz, bin aile şeklinde ayrılmaktaydılar. Bu yöntem daha sonra hem Moğol kökenli Altın Orda Devleti ve hem de Rusya tarafından kullanılmıştı. Bu aileler içinde yer alanlar ondalık düzenden ayrılırlarsa ölümle cezalandırılmaktaydılar⁵¹.

Marko Polo'ya göre Moğol ailesi içinde yer alan bireyler büyüklere karşı saygı gösterir, küçükler de anne ve babalarına hürmet ederlerdi. Soylu ve zengin olmayan Moğollar arasında eğer bir çocuk anne babasının dediklerini yerine getirmese ve ailesini üzerse, anne ve babası onu bir mürebbiyeye götürürdü. Burada mürebbiyenin görevi çocuğa gerektiği zaman ceza vermek, anne ve babayı da dolaylı biçimde kontrol altına almaktı⁵².

Moğol kabileleri *agnat* kabile özelliği göstermekteydi. Yani kabile içindeki ilişkilerde baba egemenliğine dayanan bir sosyal sistem mevcuttu. Ayrıca eski Moğol kabileleri arasında *agnat* kabile özelliğine sahip olan pederşahi aile tipinin yanında maderşahi aile yapısına yani ana egemenliğinin hâkim olduğu kabilelerde görülmekteydi⁵³.

Eski Moğol aileleri arasında baba egemenliğine dayanan sistem içerisinde bütün ailenin üyeleri babanın yetkisi altında yaşamaktaydı. Aile içerisindeki babanın çocukları üzerindeki hâkimiyeti kızların evlenmeleri ve eşlerinin himayesini altına girmeleriyle, erkek çocukların ise evlenip kendi ailelerini kurmasıyla sona ermekteydi⁵⁴.

Moğollarda birkaç yasanun birleşmesi ile de *aymag ve oboglar* oluşurdu. Bunların Türkçe manası *oymak, oba* demektir. Bir oboga mensup olanlar da birbiriyle evlenemezlerdi. Farklı obalara mensup olanlar evlendikleri zaman bunlara *kuda*

⁵⁰ Ahmet Temir, *Cengiz Han*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.126.

⁵¹ Gerard Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya*, Çev. Engin Sunar, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2001, s.102.

⁵² Polo, *a.g.e.*, s.150.

⁵³ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.75, 78.

⁵⁴ Alinge, *a.g.e.*, s.60.

(*dünür*) denirdi. Yasun ve obog dışında kalan kimselere ise *yad* yani yabancı adı verilirdi⁵⁵.

Moğol oymakları arasında aynı arazi üzerinde göç eden kalabalık akraba grubuna *aymag* (*oymak*) denirdi. Oymaklar her kabilenin bir şubesi olup, otoktan da farklıdır. Otoktan farkları ise bir oymağa mensup olan kişilerin akraba sayılmasıdır. Bu oymakların büyüklükleri de çeşitlilik göstermekteydi⁵⁶.

Moğollarda oba veya oymak teşkilatı, obog-aymag şeklindeydi. Her oymağın bir başkanı, oymaklar birliğinin de bir hakkanı vardı. Bu oymaklar içinde yaşayan aileler *yurt* adı verilen çadırlarda yaşamaktaydılar⁵⁷.

Obog sınıfına mensup olanlar yani akraba olan kimselerin bazı imtiyazları vardı. Bunlar boyun hâkim sınıfını oluşturlardı. Bu obogların arasında bir de ayrı bir yer teşkil eden *bogol* denen köleler sınıfı vardı. Bu köleler diğer milletlerdeki kölelerden farklı olup, bunlar zamanla kendi aralarında ayrı bir boy oluşturabiliyorlardı. Yararlılık gösteren bazı köleler zamanla azat edilerek hür olmuşlar ve bu azat edilen kölelere de *darhan* (*tarhan*) denmiştir⁵⁸.

XI. ve XII. yüzyıllarda Moğol toplumunun ana unsurunu oluşturan oymak yapısı kan akrabalarının kendine özgü olan birliği idi. Bu yüzden aynı oymağa mensup iki kişi birbiriyle evlenemezdi ve kardeş olmayan başka bir oymağın kızıyla evlenmek zorunda kalırdı⁵⁹.

XII. yüzyılın sonlarına doğru ise Moğol boyları sürekli bir mücadele içerisine girmişti. Bu mücadelelerin sonucunda noyanların idaresi altına alınan oymakların birleşmesi ile yeni yeni oluşumlar meydana gelmiş ve buna *irgen* (*halk*, *aşiret*) denmiştir. Bu halklara en iyi örnekler Mongol, Kereyit, Nayman, Merkit ve Tatar'dır⁶⁰.

Moğollarda bir *han*, *noyan*, *tayşı* (tayşa: boyun reisi), *batur* (bagatur: kahraman, yiğit) ve bu tür isimlerle anılanlara tabii olan soy, oymak ve kabilelerin

⁵⁵ Temir, *a.g.e.*, s.127.

⁵⁶ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.199.

⁵⁷ Gülensoy, "Askeri Cezalar", s.11.

⁵⁸ Temir, *a.g.e.*, s.127.

⁵⁹ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.74, 121.

⁶⁰ Temir, *a.g.e.*, s.128.

birleşmesiyle de *ulus (devlet, imparatorluk)* denirdi. Devletin başındaki kimseye de kagan, kağan, kan ha'an, han denmiştir⁶¹.

Moğollarda aile, oba, boy, halk gibi sosyal oluşumlar sayesinde askerî sınıfların oluşumu da gerçekleşiyordu ve bu sayede askerî teşkilat içinde onluk, yüzlük, binlik ve tümen gibi askerî birlikler ortaya çıkıyordu. Moğollar Cengiz Han tarafından büyük bir imparatorluk haline getirilmeden önce dağınık bir halde yaşamaktaydılar. Cengiz'in 1206 da yapılan kurultay sonucunda han seçilmesinden sonra müttehid Moğol ulusu (imparatorluğu) meydana gelmiştir⁶².

Görüldüğü gibi Moğol toplum yapısı *yasun, aymag, obog, irgen* ve *ulus* şeklinde teşkilatlanmıştır. Bu oluşum içerisinde yaşayan insanlar da *nutug (yurt,yer)* diye adlandırılan yerlere yaşamışlardır. Birkaç çadırdan oluşan topluluklara da *ayil*, birden fazla ayilden kurulu topluluklara da *otog* denmiştir⁶³.

Moğolların yerleşmesinde *küren (halka)* teşkilatı esas alınmaktaydı. Çadırlardan oluşan bu sistemde en yaşlı kişinin çadırı ortada bulunurdu. Sülalelerin de küren teşkilatına göre yerleşmesinden sonra noyan ve bagaturlar idaresinde adı verilen büyük asilzadeler ve tarkanlar sıralanıyordu. Bunlardan sonra da *karaçu* denilen halk, en sonda *bogol* adı verilen köleler gelmekteydi⁶⁴. Ayrıca kalabalık olan Moğol kabileleri bir sürü halinde göç ederek bir yere kamp kurarlardı. Kamp, Moğolca *küriyen, güriyen* adı ifade edilmekte ve birkaç tane göçebe hanedanın teşekkülü ile oluşmaktaydı. Moğollarda kabileler arası münasebetlerde dikkat edilen en önemli husus ise kanın temizliği idi. Bundan dolayı kökeni şüpheli olanlar kabileden çıkarılır ve bu kabileden çıkarılanlar kendi aralarında ayrı bir kabile oluştururlardı⁶⁵.

Moğollarda kabileler arası ilişkilerde dikkati çeken bir kurum bulunmaktaydı. Bunun adı *andalık (kan kardeşliği)* idi. Moğollarda mevcut olan kan kardeşlik münasebetleri iki kabileye mensup olan kişiler arasında dostluk anlaşması yapılarak oluşurdu ve bu kan kardeşler birbirlerine hediye gönderirlerdi. Bundan sonra da bu

⁶¹ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.147; Temir, *a.g.e.*, s.130.

⁶² Temir, *a.g.e.*, s.126-128.

⁶³ Temir, *a.g.e.*, s.131.

⁶⁴ Laszlo Rasonyi, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara 1971, s.179.

⁶⁵ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.62, 83.

iki kişi arasında *andalık (kan kardeşliği)* ilişkisi kurulurdu. Bu iki kişi anda oldukları zaman artık andalar ortak hareket etmeye başlarlardı. Andalar birbirlerine yardım ederler ve birbirlerini gözetirlerdi⁶⁶.

1269 yılında Maveräünnehir’de yapılan ve Kaydu ile Borak’ın katıldığı kurultay sonucunda Borak’ın yaylak ve kışlağı tespit edildikten sonra hanedan üyeleri birbirlerine *anda* diye hitap etmişlerdi. Bundan sonra elbiselerini değiştirmişler ve adetlerine göre ant içerek kan kardeşi olmuşlardı⁶⁷.

Moğollarda kan kardeşi olma şu şekilde gerçekteşiyordu. Birbirine uzak bulunan iki ayrı soya mensup olan kişiler, birbirlerine karşılıklı hediye verirlerdi. Bu hediyeleşme neticesinde birbirleriyle *anda* yani kan kardeşi olurlardı⁶⁸.

Başka bir kaynağa göre Moğollar kan kardeşi olmak istedikleri zaman kol damarlarından veya parmak ucundan akan kandan birazını kafatasından yapılmış olan bir kupada toplayıp, bunu mayalanmış bir süte karıştırarak içerlerdi. Böylece iki kişi kan kardeşi olmuş olurdu⁶⁹. Andalık ile ilgili olarak karşımıza çıkan bir diğer ritüelde anda (kan kardeşi) olacak kişiler kollarını ya da parmaklarını çizerek çıkan kanı birbirlerine karıştırıp içiyorlar veya kanı yalıyorlardı. Böylelikle iki kişi ömür boyu kan kardeşi oluyorlardı⁷⁰. Moğollarda iki kişi arasında andalık ilişkisi kurulmasıyla bir nevi antlaşma yapılmış olunuyordu. Bu kişiler artık başka boylara karşı mücadelelerinde ortak hareket etme fırsatı buluyorlardı.

Moğol boyları arasındaki bir diğer mesele birçok toplumda görülen kan davası olayıydı. Bu kan davası olayı yalnız bir kişiyi değil, o ailenin tümünü kapsayacak şekilde nesiller boyunca devam ediyordu. Bazen de bu kan davalarının sonlandığı görülmekteydi. Yani Moğollarda kan davası sadece şahısları değil, tüm

⁶⁶ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.93-96.

⁶⁷ V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, T.T.K. Yay., Ankara 1990, s.545.

⁶⁸ Temir, *a.g.e.*, s.4.

⁶⁹ Jean Paul Roux, *Türklerin Ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s.239.

⁷⁰ İlhami Durmuş, “Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar”, *Milli Folklor*, S.89, 2011, s.107.

aileyi kapsayacak şekilde gelişmekteydi. Örneğin Tatarlar ile Cengiz Han'ın kabilesi arasında kan davası bulunmaktaydı⁷¹.

Moğollar arasındaki rivayetlerde evlatlık edinmenin varlığından ve evlat edinilen çocuklardan sık sık bahsedilmektedir. Moğol âdetine göre savaş ve yağma zamanlarında ele geçen çocuklardan bazıları evlatlık olarak alınırdı. Ancak evlatlık alınan bu çocuklar hangi kabileden alınmışsa o kabilenin bir üyesi olarak yaşamlarını sürdürürlerdi. Yani evlatlık olarak alınan çocuklar dâhil oldukları kabilenin üyesi olmazdı. Buna karşılık evlatlık olarak alınan çocukların mirastan pay alma hakları bulunmaktaydı⁷² Evlatlık edinme için çeşitli törenler yapılmaktaydı. Evlatlık alınan çocuklar, kendisine babalık yapacak kişinin çadırındaki ocağa elleriyle yağ sürerlerdi. İkinci olarak bir kurban kesilirdi ve bu kurbanın alnında leke veya bir işaret olması gerekmektedir. Bunların haricinde evlatlığa aşıklı kemik verilir ve evlatlık annesi olacak kadının göğsünü emer ya da göğsüne dokunurdu⁷³.

Kaynaklardan elde edilen bilgiler neticesinde Moğol boy-oymak teşkilatının yasun, aymag, obog, irgen, ulus şeklinde teşkilatlandığı görölmektedir. Moğollarda oluşturulan bu teşekküller sayesinde büyük bir imparatorluk meydana getirilmiştir. Boy-oymak teşkilatının oluşumunda dikkati çeken hususlar ise kabileler arası evliliklerin yapılamaması ve kabile oluşumunda aranan kanın temizliğidir. Bu oluşumların yanında Moğol oymakları arasında kan kardeşi olma, kan davası gütmeye ve evlat edinme gibi olaylar da göze çarpmaktadır.

4.3. GÜNDELİK HAYAT

Moğol gündelik hayatında aile içerisinde kadın ve erkeğin çeşitli görevleri vardı. Carpini'ye göre erkekler günlük işlerinde oklarıyla uğraşırlar, ara sıra sürülere bakarlar, ava çıkarlar ve ok atma talimleri yaparlardı. Büyük küçük demeden Moğolların hepsi iyi ok atardı. Moğolların birçoğu küçükten büyüğe at binmede

⁷¹ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.85.

⁷² Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.96.

⁷³ Abdülkadir İnan, *Makaleler ve İncelemeler*, T.T.K. Basımevi, Ankara 1987, s.310.

mahirlerdi. Çocuklara da yaşlarına göre ok ve yay verilir, böylece çocuklara küçük yaşta ok atması öğretilirdi⁷⁴.

Rubruk'a göre erkekler ok, yay, atların koşum takımlarını, üzengi ve eyerlerini yaparlardı. Moğol erkekleri atlara bakar, kısırakları sağar, at sütünü çalkalar, deve, koyun ve keçileri güderlerdi⁷⁵. Ona göre erkeklerin görevleri arasında, çadır ve araba yapmak, kımızın saklanacağı deri tulumları hazırlamak gibi görevleri vardı⁷⁶.

Quentin'e göre ise erkekler ok atmak dışında hemen hiçbir şey ile uğraşmazlar, sürekli oklarla atışlar yaparlardı. Yine güreş edip, sürü otlatırlardı⁷⁷. Moğol erkekleri savaş olmadığı zamanlarda içtimai hayatlarında ava giderlerdi. Çocuklarına da vahşi hayvanları nasıl avlamaları gerektiğini öğretirlerdi. Bu av eğlenceleri sayesinde savaşa daima hazır bir halde olurlardı⁷⁸.

Kiragos Moğol kadınlarını anlatırken Moğol kadınlarının sihirbaz olduklarını belirtmektedir⁷⁹. Kiragos burada Moğollar arasındaki kadın şamanları kastederek, bütün Moğol kadınlarının sihirbaz olduğu yanılığı içine düşmüştür. Ayrıca bu sihirbaz kadınları Ortaçağ Avrupa'sında görülen cadılara benzetebiliriz. Moğol saraylarında da cadılık yapmakla suçlanan büyücüler bulunmaktaydı. Bunun haricinde Moğol saraylarında cadılık yapmakla suçlananlar sadece kadınlar değildi. Zaman zaman bazı devlet adamları da cadılık yapmakla suçlanıyorlardı⁸⁰.

Grigor'a göre Moğol kadınları altın veya gümüş işlemeli bir şal ile başlarını örterlerdi. Yüzlerini ise bir örtüyle kapatırlardı. Bu kadınlar çok çocuk doğururlardı ve çocuklarını kurt gibi beslerlerdi. Ömürleri de çok uzun süren bu kadınlar, az bir yiyecek uzun süre tok kalabilirlerdi⁸¹.

⁷⁴ Carpini, *a.g.e.*, s.49.

⁷⁵ Rubruk, *a.g.e.*, s.40.

⁷⁶ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253 -1255*, Ed: Peter Jackson, David Morgan, Çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s.104.

⁷⁷ Ouentin, *a.g.e.*, s.29.

⁷⁸ Efe Durmuş, *Siyasi, İktisadi Ve Kültürel Açından İlhanlı-Memlük Münasebetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Şanlıurfa 2005, s.81.

⁷⁹ Kiragos, *a.g.e.*, s.45.

⁸⁰ Mustafa Uyar, "Ortaçağ Moğol Saraylarında Cadı Avı", *Toplumsal Tarih*, S.215, Kasım 2011, s.63.

⁸¹ Grigor, *a.g.e.*, s.7.

Carpini'ye göre Moğol kadınları terbiyeliydi ve dedikoducu değillerdi. Kadınlar da erkekler gibi ata binerlerdi. Bazı Moğol kadınları erkekler gibi çok iyi ok ve yay kullanırdı. Hem kadınlar hem erkekler uzun bir süre at üzerinde kalabilirler ve atlarına çok önem verirlerdi. Genel itibariyle birçok işi kadınlar görürdü. Bunlar arasında erkeklerin yaptığı arabaları kullanmak ve tamir etmek işler de bulunmaktaydı. Ayrıca bu kadınların elleri hızlı ve çalışkandırlar⁸².

Rubruk ise Moğol kadınlarının görevleri arasında arabaları yönetmek, çadırları kurmak ve kaldırmak, inekleri sağmak, yağ ve peynir yapmak, derileri tabaklamak ve birbirine dikmek, ayakkabı, çorap ve diğer kıyafetleri yapmak gibi görevleri sıralamaktadır. Yine Rubruk kadınların erkekler gibi atların üzerinde rahatlıkla durabildiklerini söylemektedir. Kadınlar kalçalarının üzerindeki giysilerine gök mavisi bir mendil bağlarlar, başka bir şeridi de göğüslerinin üzerine koyarlardı⁸³.

Moğollarda idareci ve zengin kesimin evli kadınları kendilerine çok güzel arabalar yaptırıyorlardı. Zengin Moğol kadınlarının birden fazla arabaları vardı. Batu'nun yirmi altı tane karısının her birinin ayrı ayrı çadırları bulunmaktaydı. Bu çadırlar genellikle araba ev şeklindeydi. Bu meskenler arabadan indirildiklerinde baş hatun olan kişinin çadırı en batıya kurulurdu. Diğerlerinin sırası baş hatunun yanından devam ederek kurulurdu. Böylece en son eşin çadırı en doğu uca inşa edilirdi. Bir kadının çadırı ile diğer kadının çadırı arasındaki uzaklık bir taş atımı mesafesindeydi. Kadınların görevleri arasında arabaları sürmek, çadırları arabaların üstüne yükleyip indirmek, inek sağmak, tereyağ ve grut (kurutulmuş yoğurt) yapmak, derileri işlemek ve bunları birbirine dikmek gibi görevler vardı⁸⁴.

Quentin de Moğol kadınlarının erkekler gibi ata bindiklerini söylemektedir. Bu kadınlar büyük ve iri atlara binerlerdi. Çeşitli renklerde boyanmış ve atın her iki yanından sarkan kayışa bağlanmış cambucaları (combu: büyük ve saplı testi) vardı. Kadınlar kürk, giysi, ayakkabı, baldır zırhı ve deriden yapılabilen her şeyi yaparlardı.

⁸² Carpini, *a.g.e.*, s.46, 50.

⁸³ Rubruk, *a.g.e.*, s.40.

⁸⁴ Willem, *a.g.e.*, s.89, 103.

Arabaları sürüp, tamirat yapan kadınların yanında, bazı kadınlar erkekler gibi ok atarlardı⁸⁵.

Marko Polo'ya göre Moğol kadınları bütün ev işlerini yapmakla sorumluydu. Bunun yanında mal alıp satmak gibi görevleri de vardı. Moğol kadınları kocalarına sadık kadınlardı. İyi bir eş, iyi bir ev kadımıydılar. Birlikte yaşayan Moğol kadınları arasında sıkı bir bağ vardı. Kadınların kendi aralarındaki ilişkilerinde çok az tartışma çıkardı. Kardeş gibi bir arada yaşarlardı. Moğol kadınların kimi çocuk bakar, kimi yemek yapar, kimi de bulaşık yıkardı⁸⁶.

Spuler'e göre Moğollarda soylu kadınlar günlük yaşamlarında diğer kadınlara göre daha hür bir şekilde yaşarlardı. Yüksek mevkide bulunan erkeklerin kadınları daima özel çadırlarda yaşardı. Bu çadırlarda kalan kadınlar serbest hareket ederek emirlerine bırakılan para ve eşyayı istedikleri gibi kullanırlardı. Bir beyin karısının beyaz keçeden yapılmış çadırı beyin ikamet ettiği yerin yakınında bulunurdu. Bu kadınlar öldükleri zaman çadırları kaldırılmazdı ve diğer kadınlara verilebilirdi. Cengiz Han'ın emriyle kadınlar, erkeklerin tüm silah araç ve gereçlerinden sorumluydu. Kadın, eşi ve çocuklarının huzuru için elinden geleni yapmakla mükellefi. Kadınlar elbiselerin hazırlanmasından, deri eşyaların imalinden sorumluydu. Bunun yanında arabaları sürmek, hayvan yetiştirmek, develere yük yüklemek gibi görevleri vardı⁸⁷.

Moğolların gündelik yaşamına ait bilgilere bakıldığı zaman erkek ve kadınların sürekli olarak bir işle meşgul olduklarını görmekteyiz. Hem erkeklerin hem de kadınların gündelik hayatta kendilerine ait çeşitli görevleri vardı. Yeri geldiği zaman bu görev dağılımı yasa sayesinde tatbik edilmeye çalışılmaktaydı. Gündelik hayattaki birçok faaliyet kadınların görev alanına girmektedir. Bunun yanında Moğollarda yeri geldiği zaman bazı kadınların devlet yönetiminde etkili olduklarını görmekteyiz. Örneğin Töregene Hatun, Güyük Han başa geçene kadar tahta vekâlet etmiştir.

⁸⁵ Quentin, *a.g.e.*, s.11, 29-30.

⁸⁶ Polo, *a.g.e.*, s.69.

⁸⁷ Spuler, *a.g.e.*, s.431-433.

5. HUKUK SİSTEMİ (YASA)

5.1. CENGİZ YASASI

Moğolların büyük yasasıyla ilgili olarak Ermeni kaynakları ve seyahatnamelerde bazı bilgiler bulunmakla birlikte bunlar konuyu izah edecek yeterlilikte değildir. Bu sebeple *yasa* (*yasak*) ile ilgili olarak diğer kaynaklardan yararlanmak gerekmektedir. Bu kaynakların başında Moğol yasaları hakkında önemli bilgiler veren Curt Alinge'nin *Moğol Kanunları* adlı eseri gelmektedir. Orta Asya'da kurucu ata veya hükümdarlarda ve devleti tek bir çatı altında toplayan hükümdarlarda ortaya bir yasa koyma geleneği olmakla birlikte bunun çeşitli nedenleri vardır. Örneğin Oğuz Kağan ve Timur kurucu imparatorlar oldukları için, devletlerini kurdukları zaman bir yasa ortaya koyma ihtiyacı hissetmişlerdir. Bu uygulamanın ortaya çıkmasında ilahi menşeli hâkimiyet anlayışının ve kurucuların devletlerinin bekasını gözetme ihtiyacı gibi değişik sebepler etkili olmuştur. Örneğin Oğuz Kağan'ın veziri İrkıl Hoca'nın teklifiyle Oğuzların arasında anlaşmazlıkların önlenmesi amacıyla *orun* ve *ülüş* geleneği, *tamga* sistemi gibi düzenlemeler yapılmıştır.

Moğollar, Cengiz Han tarafından siyasi teşekküllerini oluşturana kadar herhangi bir yasaya göre değil, örf ve adet hukukuna göre yaşamaktaydılar. Cengiz Han, Moğolları bir ulus altında birleştirdikten ve kendisi de büyük kağan ilan edildikten sonra *Büyük Yasa* oluşturuldu. Bu yasanın orijinal metni olmamakla birlikte yasanın bazı parçaları ve içeriği hakkında çeşitli bilgiler mevcuttur. Bu bilgilere Arap ve İran kaynaklarında ve az da olsa seyahatnamelerde rastlamaktayız⁸⁸.

Temuçin'in han seçilip, Cengiz adını almasıyla devlet işlerinde düzenlemelere gidildi. Her olaya bir suç ve ceza tanımı getirildi. Cengiz Han Moğolların okuma yazmaları olmadığı için Uygurlardan okuma yazma öğrenmelerini emretti. Sonra bütün yasaları tomarlara yazdırdı. Buna da *Yasa-name-i buzurg*, yani

⁸⁸ Alinge, *a.g.e.*, s.31.

Büyük Yasa-name adını koydu⁸⁹. Cengiz Han bütün yasaları *Yasaların Büyük Kitabı* adında bir eserde toplattı⁹⁰.

Otuz üç defter halinde düzenlenen ve günümüze bir kitap olarak ulaşmayan Cengiz yasaları hakkında *Moğolların Gizli Tarihi, Cami'üt Tevarih, Tarih-i Cihangüşa, ve Abu'l-Farac Tarihi* 'nde çeşitli bilgiler yer almaktadır⁹¹. Cengiz Yasası adıyla bilinen bu kanunlar Cengiz Han'ın uyduğu, diğer han ve beylerin de uymak zorunda olduğu bir anayasa niteliğindedir⁹².

Cengiz yasalarının toplu bir metni olmamakla birlikte, bu yasaların neler olduğu dönemin kaynaklarına başvurularak tespit edilmeye çalışılmıştır. Bu yasaların birçoğunun Cengiz Han'dan daha önce bozkır kavimleri arasında meydana geldiği bilinmektedir. Cengiz yasaları bir anda ortaya çıkmamış, bozkırlı devletlerin örf ve adetlerinden etkilenilerek oluşturulmuştur. Yasada özellikle Türklerin etkisi göze çarpmaktadır. Moğollar bu yasaları kendi gelenek ve göreneklerine uyarlayarak kendi yasalarını oluşturmuşlardır⁹³.

Yasanın tam metni bugüne kadar korunamamış olup, yasanın bugün bazı kısımları elde bulunmaktadır. Moğolların büyük yasasının aslı da Moğolcaydı. Bunun yanında Uygurların Moğol Devletinde oynadığı rol göz önüne alındığında yasanın bir de Uygurca nüshası olduğu düşünülmektedir⁹⁴.

Reşidüddin'e göre yasa Cengiz Han'ın Ong Han'a karşı kazandığı zaferden sonra Moğol boyları arasındaki hâkimiyeti tesis etmek için büyük bir kurultay toplaması ile ortaya çıkmıştır. Cengiz Han toplanan bu mecliste çeşitli kanunlar yapılmasını emretti. Cengiz Han'ın bu yasayı bilgili ve âlim sayılan ve kendisi

⁸⁹ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.87.

⁹⁰ İhsan Dinç, *Cengiz Han*, Kastaş Yayınları, İstanbul 2002, s.141.

⁹¹ Esra Konuksever, *Cengiz Han Yasaları'nın Dayandığı Tarihi Temeller Ve Etkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s.26.

⁹² Konuksever, *a.g.t.*, s.35.

⁹³ Saadettin Gömeç, "Bazı Çingiz Yasalarının Tarihi ve Sosyal Dayanakları", *Turkish Studies*, Volume 1/2, Fall 2006, s.2-4.

⁹⁴ George Vernadsky, "Cengiz Han Yasası", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, C.I, 1944, s.107-108.

tarafından baş yargıçlığa getirilen üvey kardeşi Şiki-Kutuku'ya hazırlattığı tahmin edilmektedir⁹⁵.

Kaynaklardan anlaşıldığına göre Cengiz Han'a mal edilen bu yasalar, Cengiz Han ve karısı Börte tarafından küçük yaşlarda yetiştirilip büyütülen ve bir Türk olduğu iddia edilen Şiki-Kutuku'nun eliyle metal levhalar üzerine kazınmıştı⁹⁶.

Bazen *yasak* olarak da adlandırılan ve Türkçenin erken dönemlerinde *yarlık* kelimesiyle ifade edilen yasa, yani Cengiz Han yasaları zaman geçtikçe daha genişletilmiştir. Reşidüddin'e göre bu yasalar kutsal kitaplarla bir tutulmakta ve Moğollar için dini bir değer taşımaktaydı⁹⁷.

Yasanın üç ana hedefi vardı. Bunlar; Cengiz Han'a itaat, göçebe boyların birleştirilmesi, suç işleyenlerin acımasızca cezalandırılmasıydı⁹⁸.

Yasada yabancı devletlere nasıl davranılacağı, savaş taktikleri, ordu düzeni, posta işlerinin düzenlenmesi, vergi sistemine ait ifadeler, aile içi ilişkiler ve miras işleri hakkında bilgiler yer almaktadır⁹⁹. Yasada ceza hukukuna ait yargıların yanında idare, askerî, maliye, hoşgörü, örf ve adet hukukuna ait hükümlere de yer verilmiştir¹⁰⁰. Yasada ahlak kuralları, savaş ve barış zamanlarında yapılması gereken özel, ailevi ve toplumsal davranışların kutsal olup olmadıklarının saptanması gibi değerler de bulunmaktaydı¹⁰¹.

Yasa yalanı, hırsızlığı, zinayı men ederdi. Herkesin hem cinsini kendisini sevdiği gibi sevmesini, küfretmemeyi, birinin kendisine karşı yaptığı kötülüğü unutmayı, kendi arzusuyla biri size sığırsa ona merhamet etmeyi, civar şehirleri vergiden muaf tutmayı, Cenabı Hakk'a ait olan mabetlere karşı saygı göstermeyi emrederdi¹⁰².

⁹⁵ Alinge, *a.g.e.*, s.32.

⁹⁶ Gömeç, *a.g.m.*, s.5.

⁹⁷ Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s.140.

⁹⁸ Lamb, *a.g.e.*, s.74.

⁹⁹ Spuler, *a.g.e.*, s.409.

¹⁰⁰ Alinge, *a.g.e.*, s.56.

¹⁰¹ Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s.141.

¹⁰² Oktay, *a.g.e.*, s.184.

Moğol yasası beş bölümden oluşmaktaydı. Bunlar ölümle cezalandırma, savaş, aile ve miras, beklenen faziletler, yasaklanmış hususlardı¹⁰³. Cengiz Han'ın dört oğlu olup, bunların hepsinin önemli görevleri vardı. Bu oğullar arasında Çağatay, kanunların nasıl uygulanacağı, kanunlara göre suçlulara ne gibi cezalar verileceği, cezaların takibi ve araştırılması gibi işlerden sorumlu kişiydi¹⁰⁴.

Cengiz yasasının bir anda oluşmadığı, göçebe toplumların örf ve adetlerinden yararlanılarak meydana getirildiği anlaşılmaktadır. Bunun yanında yasanın tam bir metni günümüze ulaşmamıştır. Cengiz Han yaşadığı sürece yasaya yeni eklemeler yapmıştır. Yasaya hem soylu kesimin, hem de halkın uyması emredilmiştir. Bunun için yasada toplumsal hayattan iktisadi hayata kadar birçok hüküm yer almıştır.

5.1.1. Yasada Askerlik İle İlgili Kurallar

Asya'da kurulmuş en büyük kara devletine sahip olan Moğollarda askerlik çok önemli bir yere sahipti. Yasaya göre her Moğol doğuştan asker sayıldığı için yasada şu madde yer almaktaydı: “*Moğol çadırda doğar; ama atı üstünde ölür*” maddesi bize yasada askerliğin ne kadar önemli olduğunu göstermektedir¹⁰⁵.

Cengiz yasasında askerî işlere dair çok sert maddeler yer almaktadır. Bunlar arasında komutana itaat en başta gelenidir. Yani komutana kayıtsız şartsız saygı duyulması ve onun emirlerinin sorgulanmadan yerine getirilmesi gerekmektedir¹⁰⁶. Moğol ordusu on, yüz, bin ve on bin kişilik gruplara ayrılmıştı. Ordu bu şekilde tanzim edildikten sonra hiç kimse başka bir bölüğe katılamazdı. Durum böyle olursa o kişiyi kendi bölüğüne katan kıtanın komutanı ölümle cezalandırılırdı¹⁰⁷.

Savaş sırasında onluk bir gruptan bir veya daha fazla kişi kaçarsa kaçanlar ölümle cezalandırılırdı. Şayet onluk grubun hepsi savaştan kaçarsa, bu onluk grubun bağlı olduğu yüzlük birliğin hepsi ölümle cezalandırılmıştır. Yani bütün ordu geri çekilme düzeninde değilse kaçanlar ölümle cezalandırılırdı. Bunun yanında aynı

¹⁰³ Rasonyi, *a.g.e.*, s.179.

¹⁰⁴ Cüveyni, *a.g.e.*, s.95.

¹⁰⁵ Konuksever, *a.g.t.*, s.60.

¹⁰⁶ Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s.141.

¹⁰⁷ Gregory Abu'l-Farac, (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, T.T.K. Yay., Ankara 1999, s.479.

onluk gruptan bir veya daha fazla kişi taarruza geçerse, diğer onluk gruptan hiç kimse bu saldıran gruba katılmazsa, bu katılmayanlar ölümle cezalandırılırdı. Yine onluk gruptan yakalananları diğerleri kurtarmazsa bunun cezası da ölümdü¹⁰⁸.

Orduyla ilgili yasalardan bir diğeri binlik, yüzlük ve onluk grupların içinde hiç kimsenin hizmet yerini terk edememesidir. Bir kişinin yerine de başka birisi geçemezdi. Böyle bir durum olursa yerini değiştiren o kişi halkın gözü önünde öldürülürdü¹⁰⁹.

Yasada binlik, yüzlük, onluk komutanları emirlerin duyurulmasından sonra itaatsizlik gösterdikleri takdirde cezalandırılırdı. Muhafızlık yapan askerlerin arasından vazifesinden kaçan, isteksiz olan olursa bunların yerine başkası tayin edilir, suçlular da cezalandırılır ve uzak memleketlere sürülürlerdi¹¹⁰.

Yasanın bir diğer maddesi de ordu ve muhafız kıtaları ile ilgilidir. Moğollarda hükümdarı koruyan özel kuvvetler mevcuttu. Ordu da onlu sisteme göre düzenlenip, her bölüğün başına bir komutan atanmıştır. Bu sistemin Türklerde Mao-tun'dan (Mete) beri var olduğu bilinmektedir¹¹¹.

Kıta komutanları her üç günde bir nöbet değişimi sırasında emirleri muhafız kıtalarına duyurmakla sorumluydular. Bu emrin tebliğini ihmal eden kıta komutanları cezaya çarptırılırdı. Emirlerin duyurulmasından sonra emirlere itaat etmeyen veya sayımda bulunmayanlar da cezalandırılırdı. Nöbet için ayrılan kıta komutanları emirleri altında bulunan muhafızlarına hiç kimsenin, komutanına danışmadan kendi başına hareket etmemesi gerektiği talimatını vermişlerdir. Her kim olursa olsun kendi başına buyruk hareket ettiği zaman ya idam edilir ya da tövbe ettirilirdi. Ben senin üstünüm diyerek muhafızlarımıza emir vermeye kalkışan komutanlarda el ve ayakları bağlanarak değnekle dövülmekteydiler¹¹².

Sabah yemeğinden sonra silahşörler silahlarının başına, gündüz nöbetçileri nöbetleri başına, aşçılar da mutfağa gitmeleri gerekiyordu. Nöbet devir teslimi bu şekilde yapılırdı. Güneş battıktan sonra kışlanın gerisinde veya önünde yol üzerinde

¹⁰⁸ Carpini, *a.g.e.*, s.77.

¹⁰⁹ Cüveyni, *a.g.e.*, s.91.

¹¹⁰ *MGT*, s.150.

¹¹¹ Gömeç, *a.g.m.*, s.8.

¹¹² *MGT*, s.152.

dolaşan olursa tutuklanırdı. Geceleyin tutuklananlar nöbetçilerin yanında tutularak sabah olunca sorguya çekilirdi. Gece nöbetçileri arasında nöbet değiştirilirken nöbeti teslim edenler, tutuklunun ifadesi hakkında rapor tanzim edip nöbet yerini terk etmeliydiler¹¹³.

Savaş esnasında bir kişi kendi ordusundan başka birini yanlışlıkla öldürürse, öldürdüğü kişinin mirasçılarına tazminat olarak dokuz hayvan vermek zorundaydı. Yine savaş sırasında silahsız bir kimseyi kurtarırsa, kurtardığı kişiden iki at ve bir silah talep etme hakkına sahip olurdu¹¹⁴.

Cengiz yasasında yer alan askerlik ile düzenlemelere uyulmadığı takdirde, yasaya uymayanların ağır şekilde cezalandırıldığı görülmektedir. Askerlik ile ilgili maddeler arasında en önemlisi komutana itaatti. Her kim olursa olsun komutanına itaat etmezse en ağır şekilde cezalandırılmaktadır. Bu genellikle ölüm cezası şeklinde olmuştur. Bunun yanında nöbet değişikliğinde ve ordu içindeki düzene uymayanlar da cezalandırılmıştır.

5.1.2. Yasa ve Miras Hukuku İlişkisi

Birçok bozkır devletinde olduğu gibi Moğollarda da belirli bir veraset sistemi yoktu. Bu yüzden imparatorlukta babası hayatta iken en büyük oğlun kendi payına düşen topraklara gitmesi yaygın bir gelenektir. En küçük oğlun ise evde kalması ve baba evinin mirasçısı olması gerekiyordu¹¹⁵.

Bir başka görüşe göre ise Moğol yasasında belirli bir veraset sistemi vardı. Bu da eski Türk Devletlerinde olduğu gibi devletin toprakları hanedan ailesinin ortak malı sayılıyordu¹¹⁶.

Spuler'in verdiği bilgilere göre Moğol veraset sisteminde en küçük oğul baba mülkünün sahibiydi. En büyük oğul da şeref mevkiine sahipti. Hal böyle olunca Cengiz Han öldüğü zaman tahta kimin çıkacağı hususu önemli bir sorun olmuştur.

¹¹³ *MGT*, s.153.

¹¹⁴ *Alinge, a.g.e.*, s.172.

¹¹⁵ *Roux, Moğol İmparatorluğu*, s.177.

¹¹⁶ *Gömeç, a.g.m.*, s.12.

Bu sebepten dolayı Cengiz Han öldüğünde Tuluy'un mu yoksa Ögedey'in mi halef olacağı tartışılmıştır¹¹⁷.

Moğol geleneklerine bakarak babanın şahsi eşya ve mallarının ailenin en küçük oğluna kaldığı söylenebilir. Yine diğer oğullara da mallar verilir. Bu taksimatta verilen arazilerin uzaklığı oğlun yaşı ile orantılıydı. Bu yüzden Cengiz Han'ın en büyük oğlu olan Cuci'ye en uzak bölgeler verilmişti¹¹⁸. Buna göre Cuci'ye batıda bir Moğol atının tırnaklarının bulunduğu yere kadar olan topraklar verilmişti. Ancak Cuci öldüğü için onun toprakları oğullarına verilmişti¹¹⁹.

Eski Moğollarda mülkiyet sisteminde ferdi mülkiyet anlayışının hâkim olduğu görülmektedir. Bu yüzden her aile, her oba kendi mal ve mülküne sahipti. Mal paylaşımında ise ana ve babanın malları taksim edilirken en küçük oğul özel haklara sahipti. Küçük oğlun payına babanın malları düşerdi. Baba ocağı miras olarak küçük oğula kalırdı. Küçük oğul babasının çadırında kalır ve evin efendisi unvanını alırdı. Aynı zamanda küçük oğul evlendikten sonra babasının yanında, babası öldükten sonra ise annesinin yanında ikamet ederdi¹²⁰.

Moğollarda babanın esas mirasının en küçük oğula kaldığını görülmektedir. Bu yüzden aile ocağının koruyucusu da en küçük oğul oluyordu. Bundan dolayı küçük erkek evlada *edcigin, adjigin, ateş begi* denirdi¹²¹.

Bir kişi öldüğü zaman ardında bırakacak bir varisi yoksa onun bütün mirası han adına alınmazdı. Bu kişinin mirası kendisine bakan, ona hizmet eden şahsa verilir¹²². Cüveynî'de bu bilgiyi doğrulamakla birlikte bir kişi öldüğü zaman o kişinin mallarına el konulmazdı. Bu kişinin malının az ya da çok olması da bu durumu etkilemezdi. Hiç kimsenin bir başkasının malına el koyma gibi adet söz konusu değildi. Burada ölen kişinin bir mirasçısı yoksa miras öğrencisine veya

¹¹⁷ Spuler, *a.g.e.*, s.424.

¹¹⁸ Barthold, *Türkistan*, s.417.

¹¹⁹ Robert Marshall, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, Çev. Füsün Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s.39.

¹²⁰ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.86-87.

¹²¹ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.79.

¹²² Abu'l-Farac, *a.g.e.*, s.479.

kölesine verilirdi. Ölen kişinin malı devlet hazinesine alınmazdı. Ancak ölen kişinin herhangi bir varisi yoksa bu kişinin malları devlet hazinesine alınabilirdi¹²³.

Carpini'ye göre başka bir kadından doğan oğul ile nikâhlı karısından doğan erkek çocuğun hakları eşit sayılırdı. Baba da ister öz olsun, ister üvey olsun her oğluna eşit davranırdı. Yine bir Moğol erkeğinin birden çok karısı varsa bu kadınların kendilerine ait çadırı ve iaşesi olurdu. Koca da her gün başka bir karısının evine giderek orada yer ve içebilirdi. Fakat kadınlar arasında eşitlik yoktu. Erkek daha fazla ilgi duyduğu kadınının yanında daha çok zaman geçirirdi¹²⁴.

5.1.3. Yasa ve Ceza Hukuku İlişkisi

Cengiz yasasına damga vuran hukuki düzenlemelerin bir başka yönü de yasada yer alan cezalardır. Bu cezaların çoğu kez ölümle sonuçlandırıldığı görülmektedir. Bu konuda seyahatnameler ve ikinci elden kaynaklarda çok sayıda bilgi yer almaktadır.

Carpini'nin ceza hukukuna dair aktardığı bilgilere göre Moğollar zina yapan kadın ve erkeği, töre ve yasalarına göre öldürürlerdi. Yine açık bir şekilde gasp ve hırsızlık yaptığı görülen kişi de öldürülürdü. Savaş planlarını düşmana gösteren kişi de, kuvvetli birisi tarafından kalın bir değnekle kalçasına yüz değnek vurularak dövülürdü. Emir kulu olan ve amirine karşı gelenlere de dayak atarlardı¹²⁵.

Rubruk'a göre ölüm cezası herhangi bir kimse suçüstü yakalandığında veya suçunu itiraf ettiğinde uygulanırdı. Birkaç şahit bulunduğu suçlu işkence ile suçunu itiraf etmeye zorlanırdı. Katiller ve zina suçu işleyenler ölümle cezalandırılırdı. Büyük hırsızlıklara da ölüm cezası verilirdi¹²⁶.

Yasada hırsızlık iftirası da bir hükme bağlanmıştı. Bu hususta bir kişiye ceza verebilmek için iftiraya uğrayan kişinin mahkûm edilmiş olması ve sonradan da suçsuzluğunu ispat etmiş olması gerekmektedir. İftirayı atan kişi, iftiraya maruz

¹²³ Cüveyni, *a.g.e.*, s.92.

¹²⁴ Carpini, *a.g.e.*, s.49.

¹²⁵ Carpini, *a.g.e.*, s.49.

¹²⁶ Rubruk, *a.g.e.*, s.42.

kalana attığı iftiradan dolayı, ödemiş olduğu cezanın iki katını ödemekle mükellefi¹²⁷.

Spuler'e göre Moğollarda idam çeşitleri tek bir usulle değil, değişik şekillerde yapılıyordu. Ölüm cezaları kafa kesmek, vücudu ikiye veya daha fazla parçalara ayırmak, vücuttan et parçaları kesip ölüm anında ağza sokmak, idam cezasına çarptırılan kişiyi aslanlara atmak, ceza alacak kişiyi güneşin altında bırakarak kurt ve böceklerin yemesini sağlamak gibi çeşitli idam cezaları mevcuttu. Yine kan akıtmadan boğmak, yağ içinde kızartmak, ateşte yakmak gibi ağır infazlar da vardı¹²⁸.

Yasanın bir diğer maddesi ülkedeki barış ortamıyla alakalıydı. Buna göre ülke içerisinde barışı bozan, birbirleriyle savaşan, kendi içindeki bir oymağı yağma edenlere diğer oymaklar birleşerek saldırmalı ve huzuru bozan oymağın toprakları elinden alınmalı ve diğer oymaklar arasında paylaşılmalıydı¹²⁹.

Rubruk'a göre Moğollarda iki adam birbiriyle kavga ettiği zaman kimse onlara müdahale etmeye cesaret edemez, hatta bir baba da oğluna bu durumda bile yardım edemezdi. Bu kavgada daha çok şiddete maruz kalan hanın mahkemesine başvurabilirdi. Eğer bu başvurudan sonra diğer kişi ona dokunursa, han tarafından idam cezasına çarptırılırdı. Birisi suçüstü yakalanmaz ya da suçunu itiraf etmezse idam cezası uygulanmazdı. Ancak birkaç kişi tarafından suçlandığında o kişinin suçunu itiraf etmesi için ona işkence yapılırdı. Yine cinayeti ve zinayı da idam cezası ile cezalandırılırdı¹³⁰.

Zinaya verilen ceza ile ilgili olarak başka bir görüş şudur: “Erkekler ile kadınlar arasında bir zina olduğu zaman kanunen erkek ölüm cezasına çarptırılırdı”¹³¹.

¹²⁷ Alinge, *a.g.e.*, s.114.

¹²⁸ Spuler, *a.g.e.*, s.412-413.

¹²⁹ Alinge, *a.g.e.*, s.152.

¹³⁰ Willem, *a.g.e.*, s.106.

¹³¹ Spuler, *a.g.e.*, s.429.

Marko Polo'ya göre adalet sistemindeki cezalara göre bir kişi ağır bir suç işlememişse yasalarına göre, suçun ağırlığına göre dayak cezasına çarptırılmaktaydı. Suçun niteliği arttıkça dayağın şiddeti de artmaktaydı¹³².

Yasaya göre bir erkeğin örülü saçını çekmek ya da örülü olan saçını sökmek mülkiyet hakkına suç sayıldığından cezaya tabi tutulurdu. Hamile bir kadına tecavüz etmek kanunda yer alan en ağır suçlardan biriydi. Burada bebeğin kaç aylık olduğuna bakılarak ceza verilir. Eğer bir kişi elçi olmadığı halde kendine elçi süsü vererek ulaşım araçlarından istediği gibi yararlanıyorsa ve bedava yiyip içiyorsa bunu yapan kişinin cezası ölümdü. Bir kişi iki kere hırsızlıktan yakalanıp mahkûm edildikten sonra üçüncü defa hırsızlık yaparsa bu kişinin karısı, çocukları ve bütün mal varlığına el konulur ve köle olarak satılırdı¹³³.

Moğollarda ihanet suçunun ağır bir şekilde cezalandırıldığı görülmektedir. Örneğin bir yemek esnasında Camuka yakalanıp Cengiz Han'a götürülmüş. Camuka, Cengiz Han'a bir şeyler söyledikten sonra Cengiz Han öz hükümdarına el kaldıran bir kimse nasıl olur da hayatta bırakılır, böyle bir adamla kim arkadaş olur, öz hanlarına ihanet edenler bütün nesilleriyle yok edilsinler demiş ve hepsini idam ettirmiştir¹³⁴.

Harp alanında herhangi bir kayba neden olanlarla devletin özel himayesi altında olmayan kişiler kefaret yoluyla serbest kalırsa ve bir ceza işlerse zincire vurulmakla cezalandırılırdı. Hırsızlık yapanın da çaldığının dokuz mislini vermesi istenirdi. Hanlık seçimi sırasında yasak olan bölgelere giriş yapanlar ucu kör bir ok ile vurulup ölüme terk edilirdi¹³⁵.

Ayrıca Cengiz neslinin dokuz suça kadar cezadan muaf tutulduğu görülmektedir. Mesela Cengiz Han, kardeşi Şiki-kutuku ile konuşurken "sen benim altıncı kardeşimsin. En son doğan kardeşim olmandan dolayı ganimet paylaşılırken kardeşlerinle aynı hakka sahip olacaksın, cezaya çarptırılacak bir iş yaptığın zaman hizmetlerinden dolayı dokuz defa cezasız bırakılacaksın", demiştir¹³⁶.

¹³² Polo, *a.g.e.*, s.72.

¹³³ Alinge, *a.g.e.*, s.67, 99, 112, 161.

¹³⁴ *MGT*, s.130.

¹³⁵ Spuler, *a.g.e.*, s.415.

¹³⁶ *MGT*, s.135.

Yasada av suçları konusunda da yargılar mevcuttur. Buna göre bir av sırasında başka birisinin avını korkutup kaçırın veya vuran bir at, koyun veya beş ok vermekle cezalandırılmaktaydı. Vurulmuş olan av hayvanını alıkoyup saklayan da beş adet hayvan ödemek zorundaydı. Yine avcılarının attıkları okları kendisi adına arayıp bulan ve bu okları sahibine vermeyi reddeden bir at öderdi¹³⁷.

Yasaya göre casusluk, ordudan kaçma, hırsızlık, zina gibi suçlar ölümlerle cezalandırılıyordu. Yine ırmaklar kutsal sayıldıkları için buralarda yıkanmak ve işemek de yasaktı¹³⁸.

Bir kişiye para emanet edildiği zaman bu paraya hıyanet eden, kaçak esirlere yardım eden, birisinin savaşta kaybettiği silahı gerçek sahibine vermeyen, başkalarına kötülük yapmak için büyüye başvuran, iki kişi arasındaki bir kavgada, bu kişilerden birine yardım edenin cezası da idamdı¹³⁹.

Bozkırda su bulmak zor olduğu için yangınları söndürmekte güçlük çekilmekteydi. Bundan dolayı yasada kundakçılık suçuna dair bilgiler mevcuttu. Yasada kundakçılık suçuna ait belli bir madde konulmamış, ancak bu olayın sorumlusu halka teslim edilmiştir¹⁴⁰.

Yasada bir tüccarlar kanunnamesi var olduğu düşünülerek ticaret hukukuna dair bilgilere göre mal alıp iflas eden birisi tekrar mal alıp iflas ederse ve yine üçüncü defa mal alıp tekrar iflas ederse, bu kişi üçüncü mal alışından sonra idama mahkûm edilecektir, maddesi yer almaktaydı¹⁴¹.

Yasada çeşitli oyunlar hakkında da hükümler yer almaktadır. Buna göre bir oyun sırasında ihmal yüzünden biri kişi ağır yaralanır ve daha sonra bu durumdan dolayı ölürse orada bulunan herkes ceza olarak bir at vermek zorundaydı. Bu ölen kişi bir bey ise yine orada bulunanlar tam bir zırh ve silah takımı vermek zorunda kalırlardı. Ayrıca oyunlar sırasında başka birisinin gözünü, dişini veya vücudunda herhangi bir yerini yaralayan kimse eğer bu yaralar iyileşebiliyorsa herhangi bir ceza

¹³⁷ Alinge, *a.g.e.*, s.165.

¹³⁸ Marshall, *a.g.e.*, s.17.

¹³⁹ M. Baron C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, Yay. Haz: Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 20006, s.161.

¹⁴⁰ Alinge, *a.g.e.*, s.115.

¹⁴¹ Vernadsky, *a.g.m.*, s.129.

almazdı. Ancak yaralanın, yara alan bölgesinde kalıcı bir hasar oluşuyorsa o kişiye beş hayvan verilmesi gerekmekteydi¹⁴².

Yasada ceza hukuku ile ilgili birçok madde yer almaktadır. Bu cezaların birçoğunun ölüm cezası şeklinde olduğu, bazılarının ise dayak atma şeklinde olduğu görülmüştür. Bazen de suç işleyenlerin dokuz defaya kadar affedilmesinin yanında, kefaret vererek cezadan kurtulma olaylarına da rastlanılmıştır.

5.1.4. Yasa ve Din Adamları

Moğol yasasında din ile ilgili pek fazla bilgi yer almamaktadır. Yasada yer alan din ile ilgili hükümlerde Moğolların tek bir Tanrıya inandıkları görülmektedir. Bunun yanında dinler arasında herhangi bir ayırım yapılmaması istenmiştir¹⁴³. Moğolların geliştirmiş oldukları yasayla din konusunda hoşgörülü bir ortam sağlanıyordu. Yasa sayesinde rahipler ve dinsel kuruluşlardan vergi alınmıyordu¹⁴⁴.

Cengiz Han döneminde birden fazla Tanrıya inanma reddedilmiş, bunun yerine tek bir Tanrıya inanca önem verilmiştir. Bundan dolayı yasaya şöyle bir madde konulmuştur: “Tek bir Tanrı vardır, bu Tanrıya tapılacaktır. Tek Tanrıya tapılan dinler serbesttir” maddesi yasaya eklenmiştir¹⁴⁵.

Yasaya göre yüksek rütbeli rahiplerle kavga eden veya onlara hakaret eden kişinin mallarının yarısı elinden alınırdı. Rahiplere zarar veren ve onların oymaklarını yağma eden kişiler çeşitli cezalara çarptırılırlardı¹⁴⁶.

5.1.5. Yasa ve Mahkeme Kararları

Din konusunda olduğu gibi Moğol mahkemeleriyle ilgili olarak elimizde pek fazla bilgi yer almamaktadır. *Moğolların Gizli Tarihine* göre Cengiz Han kardeşine çadırlar ve tahta kapılı evler hakkında bilgi toplattıktan sonra bütün ulusun içerisinde hırsızları cezalandır, yalanı ortadan kaldırdı, ölüm cezasını hak edenleri

¹⁴² Alinge, *a.g.e.*, s.160.

¹⁴³ Gömeç, *a.g.m.*, s.11.

¹⁴⁴ Marshall, *a.g.e.*, s.17.

¹⁴⁵ Konuksever, *a.g.t.*, s.73.

¹⁴⁶ Alinge, *a.g.e.*, s.154-155.

öldür, mal cezasına çarptırılanlardan, mal cezası al, diyerek üvey kardeşi Şiki-kutuku'yu mahkeme başkanlığına atamıştır¹⁴⁷.

Moğollarda hanlık sarayında bir tane mahkeme vardı. Bu mahkeme Moğol ileri gelenlerinin cezalarını ve Moğol soylu olmayan yüksek rütbedeki kişilerin davalarına bakardı. Bunun yanında bu mahkemeye han istediği bir davayı havale edebilirdi¹⁴⁸.

Moğollarda mahkeme iki gruba ayrılmaktaydı. Bunlardan birincisi hanın ve Moğol soylularının davalarına bakan yüksek mahkeme, diğeri de halkın davalarına bakan mahkemedir. Bazı durumlarda mahkemelerde bir karar çıkmadığı zaman han olaya müdahale ederek davayı bir sonuca bağlardı. Hanın atadığı *yargucuların* (*yargıç*) en büyüğü Karakurum'da oturmakta ve *yeke yargucu* adıyla bilinmekteydi. Diğer yargucular yeke yargucuya bağlı olarak çalışmaktaydı. İlk başlarda normal mahkemelerin başında *noyanlar*, sonraları ise *sivil memurlar* bulunmuştur¹⁴⁹.

Hanın sarayında bulunan mahkeme hükümdarın af hakkı hariç, hiçbir davayı sonuçsuz bırakmazdı. Muhakkak davaları bir karara bağlardı. İlhanlılarda Moğolların kendi aralarındaki veya İranlılarla aralarında geçen davaları çözüme kavuşturmak için şehir komutanı, kadı ve kâtipler her ay iki defa toplanırdı. Bu mahkeme bir karar aldıktan sonra bunu yazılı olarak bildirirdi¹⁵⁰.

5.2. YASAYA DAİR BAZI MADDELER

Moğol yasasına ait maddeler ile ilgili olarak hem ana kaynaklarda, hem de diğer kaynaklarda çeşitli bilgiler yer almaktadır. Moğollarda Cengiz yasası toplum nezdinde önemli bir yer teşkil etmekteydi. Yasada günlük yaşamın birçok noktasına ait çeşitli hükümlere yer verilmişti. Yasaya dair maddeler aşağıda yer almaktadır.

Yasanın ilk maddesi hususunda farklı bilgiler bulunmaktadır. Lamb'a göre yasanın birinci maddesi şöyleydi: "Bütün insanları, yeri ve göğü yaratanı, zenginliği, fakirliği, yaşamı ve ölümü dilediğine vereni ve her şeyin tek sahibi ve yaratıcısı olan

¹⁴⁷ MGT, s.136.

¹⁴⁸ Spuler, *a.g.e.*, s.416.

¹⁴⁹ Ganizhamal Kushenova, "Ögedey Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı", *Bilig*, S.38, Yaz 2006, s.188-189.

¹⁵⁰ Spuler, *a.g.e.*, s.418, 423.

Tanrıya inanmaları emredildi”¹⁵¹. Vernadsky’e göre ise yasanın ilk maddesi şu şekildedir: “Düşmanlar kendi rızası ile teslim olurlarsa, düşman halkı kötü davranışlara maruz kalmayacaktır”, maddesi yasanın ilk maddesini oluşturmaktaydı¹⁵². Moğol inancına göre Lamb’ın naklettiği madde, yasanın ilk maddesi olmaya daha uygun düşmektedir.

Yasanın hanlık meselesi ile ilgili olan ikinci maddesi ise şudur: “En yüksek kuvvet hanın kendisinde toplanmıştır. Han sıfatı da en büyük tabirdir. Hükümdarlık tahtında oturan kişiye birden fazla unvan verilmeyecek, bu kişiye Kan ya da Han denilecekti”¹⁵³.

Yasanın bir başka maddesi Moğolların düşmanla karşılaştıkları zaman savaşmadan geri dönmelerinin yasak olmasıydı¹⁵⁴.

Grigor’un naklettiği bilgilere göre Moğol yasasına dair maddeler şu şekildeydi: “Birbirlerini sevmek, zina yapmamak, hırsızlık yapmamak, yalan yere yemin etmemek, gammazlık etmemek, ihtiyar ve fakirlere saygı göstermek idi. Bu yasalara uymayanların cezası idamdı”. Yine onun aktardıklarına göre Mengü Han’ın, Hülagü’yü han ilan etmesinden sonra yedi kardeşten dördü Hülagü’nün hanlığını kabul etmedi. Balakha, Tutar, Kadagan, Migan buna tabi olmadılar. Mengü Han’ın yargıçları bu dört kişinin itaat etmediğini ve bu dört kişinin Hülagü’ye karşı harp edeceklerini anlayınca bunu Mengü Han’a bildirdiler. Bunun üzerine Mengü Han, Balakha, Tutar ve Kadagan’ı yasanın hükümlerine uyularak yay kirişi ile boğulmaları emrini verdi. Çünkü adetlerine göre hanlar bu suretle idam edilirdi¹⁵⁵. İslam öncesi bozkır inancına göre hanedan ailesinin kanı kutsal sayılmış ve yere akıtılmaması gerektiğine inanılmıştır. Bunun yanında sadece insanların değil, Tanrıya kurban edilen hayvanların kanlarının da yere akmaması gerekirdi. Örneğin, Kubilay Han, amcası Nayan’ı öldürmek istediği zaman onu bir keçeye sardırıp, yerden yere vurarak öldürtmüştür. Bu âdeti Selçuklu ve Osmanlı devletlerinde de görmekteyiz. Selçuklu sultanlarından Melikşah amcasını esir alıp, öldürmek istediğinde, amcasını keman kirişiyle boğdurarak öldürtmüştür. Osmanlı’da Kanuni Sultan Süleyman, oğlu

¹⁵¹ Lamb, *a.g.e.*, s.73.

¹⁵² Vernadsky, *a.g.m.*, s.117.

¹⁵³ Konuksever, *a.g.t.*, s.56.

¹⁵⁴ Abu’l-Farac, *a.g.e.*, s.599.

¹⁵⁵ Grigor, *a.g.e.*, s.3, 31.

şehzade Mustafa'yı da aynı şekilde boğdurarak idam ettirmiştir. Moğollarda ise Cengiz Han, Şaman Tebtengri'yi aynı usullerle keçeye sardırması ve yerden yere vurdurarak idam ettirmiştir. Yine yay kirişi boğdurtma ok ve yayın da önemini göstermektedir¹⁵⁶.

Yasaya göre hiç kimse kendi isteğiyle başka bir kabileye geçemezdi ve o kabilenin himayesi altına giremezdi. Bu maddeye karşı gelenler herkesin gözü önünde öldürülürdü. O kişiye sığınma hakkı tanıyanlar ağır bir şekilde cezalandırılırdı. Yasada han ile halkın eşit olduğunu belirten maddeler de mevcuttur. Cengiz yasasında bir han oğlu ile sıradan bir kişinin hakları eşitti. Ancak zamanla bu durumda değişiklik olmuş ve Cengiz Han'ın soyundan gelenlerle ona yardımcı olan kişilerin suçları dokuz defaya kadar affedilmiştir¹⁵⁷. Buna örnek olarak Cengiz Han'ın üvey kardeşi Borohul gösterilebilir. Borohul suç işlediğinde dokuz defaya kadar cezadan kurtulma hakkına sahip olmuştu¹⁵⁸.

Carpini'ye göre kendine yetki verilen ve bu yetki ile kibirlenip komutanlar tarafından seçilmediği takdirde han olmak isteyenler affedilmezdi ve bu kişiler idam edilirdi. Cengiz Han'ın bir diğer yasası dünyaya hâkim olup ilk başta kendi hâkimiyetini tanımayan uluslarla barış yapmamaları konusundaydı. Bu madde Moğol ulusu yok olana kadar geçerli olacak bir maddeydi¹⁵⁹.

Rubruk'ta Moğol yasası ile ilgili olarak şunları aktarmaktadır: “Yasaya göre iki kişi arasındaki herhangi bir münakaşa ya da kavga durumunda araya girmeye kimse cesaret edemezdi. Herhangi bir haksızlık olduğunda hükümdarın mahkemesine başvururlardı. Ona bir başkası daha saldırırsa, saldırıyı öldürerek cezalandırılırdı. Hasım tutuklandığı zaman kabile reisinin kararı derhal yerine getirilirdi”¹⁶⁰.

Cengiz Han'ın oluşturmuş olduğu yasalardan biri de bütün milletleri eşit saymak, milletler arasında hiçbir ayırım yapmamaktı. Cengiz Han yasalarının bir başka maddesi de Moğol soylularının isimlerinin sıradan isimler arasından seçilmesidir. Bu yüzden Cengiz Han'ın soyuna mensup olanlar, ister Cengiz Han'ın

¹⁵⁶ Fuad Köprülü, “Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, C.I, 1941-1942, Ankara 1944, s.1-6.

¹⁵⁷ Gömeç, *a.g.m.*, s.7-10.

¹⁵⁸ *MGT*, s.146.

¹⁵⁹ Carpini, *a.g.e.*, s.65.

¹⁶⁰ Rubruk, *a.g.e.*, s.42.

oğlu olsun, isterse torunu olsun hepsi sade isimleriyle çağrılacaktı. Bu durum mektuplaşmalarda da aynı şekilde olacaktı. Yani yazışmalarda sıradan bir kişi gibi isimler kullanılacaktı¹⁶¹.

Yasaya göre Moğollar buldukları ay yüzlü kızları toplayıp, onları onluk, yüzlük ve binlik gruba ayırırlardı. Bu ayrılanlar da emir-i tümene gönderilir, emir-i tümen de onların arasından seçtiklerini hana ve şehzadelere gönderirdi. Hanlar ise gelen kızları kendi isteklerine göre serbest bırakabilir, isterlerse de odalığı yapabiliirdi. Moğol yasa ve âdetine göre bahar ve yaz aylarında gündüz suya girmek, eli nehirde yıkamak, bakır ve gümüş kaplara su almak, yıkanan çamaşırları açığa sermek günah sayılırdı¹⁶². Çünkü Moğollar suyun kutsallığına inanmaktaydılar. Bu yüzden Moğollar suyun boş yere harcanmasını istemezlerdi.

Yasada yer alan bir maddeye göre bütün dünya Moğollara baş eğmeli ve herhangi bir ulus onlara boyun eğmedikçe barış yapılmamalıydı. Quentin'e göre Moğollara tabi olan birisi, Moğol ülkesinin sınırları içinde dolaşırken izin belgesine sahip olmalıydı. Eğer izin belgeleri yoksa yolcular bir Moğol'un sonsuza dek kölesi olurdu. Ama zaten bir Moğol'un kölesi ise sahibi geri alana kadar kim bulmuşsa onun kölesi olarak kalırdı¹⁶³.

Cengiz yasası birçok konuda bilgi vermekle birlikte misafirperverliği de emrediyordu. Bir hanenin sofrasına başka biri geldiğinde bu kişiye büyük hürmet gösterilip, buyur edilirdi. Bu kişi ev sahibinden aşığı bir tabakaya mensup olsa dahi, o kişi ev sahibinden önce yemek yemeye başlardı¹⁶⁴.

Yasada yer alan başka bir maddeye göre Moğolların cinsellik konusunda kendi çevreleri dışında kalan kadınlarla cinsel münasebete girmede bir mahsur görmedikleri anlaşılmaktadır. Çünkü herhangi bir ayırım yapmadan yabancı kadınlarla cinsel münasebette bulunuyorlardı. Böylece cinsel münasebete dair yasaların sadece kabile içinde geçerli olduğu sonucu çıkarılmaktaydı¹⁶⁵.

¹⁶¹ Cüveyni, *a.g.e.*, s.87-88.

¹⁶² Cüveyni, *a.g.e.*, s.92, 196.

¹⁶³ Quentin, *a.g.e.*, s.12-13.

¹⁶⁴ D'ohsson, *a.g.e.*, s.162.

¹⁶⁵ Roux, *Din*, s.232.

Bir av esnasında avcının avlamak istediği hayvan artık onun hâkimiyet alanında olduğu için, bu hayvanı başka bir avcı avlamaya kalkışırsa bu kişi cezaya tabi tutulurdu. Yine bir hayvan avcı tarafından yaralanmış ise bu hayvanın sahibi o avcı olurdu. Yaralı bir hayvanı tutan veya saklayana da ağır bir ceza verilirdi¹⁶⁶.

Yasada yer alan bir maddeye göre boğulmakta ve yanmakta olan bir kimseyi kurtaran kişiye beş sığır verilmeliydi. Eğer bu kişi yaptığı yardım sırasında ölürse, ölen kişinin mirasçıları kurtarmak istediği kişinin akrabalarından bir kişilik tam bir zırh ve silah takımı ve de dokuz tane sığır isteme hakkına sahiptir. Yine bir kimseyi bir katilin elinden kurtaran, açlıktan ölmek üzere olan birine yardım eden, yardım yapılan kişinin vereceği hediye almaya hak kazanırdı¹⁶⁷.

Yasada evlatlık alınan kız ve erkek çocuklarının durumlarıyla ilgili olarak bilgi bulunmaktadır. Buna göre evlatlık alınan bir erkek çocuk üvey babası tarafından evden kovulabilirdi. Ancak kız çocukları bakımından durum farklıydı. Kız çocukları erkek çocuklar gibi evden kovulmazdı¹⁶⁸.

Yasaya göre herhangi bir vatandaş elindeki malın yarısını yanındakine vermezse bu kişinin yalnız başına yemek yemesi yasaklanmıştı. Yine herhangi bir yemek esnasında çok fazla yemek yemek yasaktı¹⁶⁹.

Zaman zaman çok özel kanunların çıkarıldığı da görülmektedir. Örneğin Hülagü Han vefat ettiği zaman adet üzerine bütün yollar kapatıldı ve hiç kimse bulunduğu yerden başka bir yere gidip gelmesin diye yasa çıkartılmıştır¹⁷⁰.

Moğol hukuk sisteminde Cengiz yasasında çok çeşitli maddeler olup, bu maddelerin Moğolların günlük hayatına ne kadar etki ettiği görülmektedir. Bir anayasa niteliği taşıyan bu maddeler Moğolların içtimai, iktisadi, askerî ve idari yapılarını düzenlemiş ve onlara muntazam bir sistem kazandırmıştır.

¹⁶⁶ Alinge, *a.g.e.*, s.117.

¹⁶⁷ Alinge, *a.g.e.*, s.148.

¹⁶⁸ Alinge, *a.g.e.*, s.151.

¹⁶⁹ Vernadsky, *a.g.m.*, s.119.

¹⁷⁰ Reşidüddin Fazlullah, *Camii't-Tevarih, (İlhanlılar Kısmı)*, Çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejani, T.T.K.Yay., Ankara 2013, s.77.

5.3. YASA İLE İLGİLİ DİĞER HUSUSLAR

Cengiz yasasında ana maddelerin dışında değişik mahiyette çeşitli hükümler yer almaktadır. Buna göre Cengiz Han ile Kereyit hükümdarı Ong Han arasında yapılan savaş neticesinde Cengiz Han galip gelmişti. Bu savaşta Ong Han ölmüş, karıları, kızları ve oğulları esir düşmüştü. Cengiz Han bu çocuklardan ikisini affederek, onlar için af yasası çıkarttı. Çıkartılan yasayla bu kişilerin esaret sebebiyle hükümdar için bir pay ödememelerine karar verildi. Aynı zamanda bu kişilere istedikleri zaman hükümdarın huzuruna çıkma hakkı da tanınmıştı. Ayrıca bu kişiler ne kusur işlerlerse işlesinler bunlara hiçbir ceza verilmeyecekti. Moğollarda dokuz kereye kadar suç ileme hakkı bunlara da tanınmıştır¹⁷¹.

Kağan lakabını alan Ögedey tahta çıktığı ilk zamanlarda et için hayvanların başının kesilmemesi ve adetlerine göre karınlarının yarılması konusunda yasa çıkarttırmıştı¹⁷². Zira Moğol adetlerine göre hayvanlar kesilmiyor, karınlarından elle girilerek kalpleri sıkılarak öldürülüyordu¹⁷³. Hanedan üyelerinin idamında karşılaşılan durumları, hayvanların kesiminde de görmekteyiz. Çünkü kanın kutsallığı göz önüne alınarak, hayvanların da kanlarının yere akmaması gerekmektedir. Ancak bu âdetin daha çok kurban edilecek olan hayvanlarda uygulandığı görülmektedir. Hatta Cengiz Han bununla ilgili olarak bir yasa çıkartmıştır. Bu yasaya göre kim Müslümanlar gibi kurban keserse, o kişi idam edilecektir, maddesi yasada yer almaktadır.

Yasada suya ilişkin örneklere bakıldığı zaman bunlar arasında suya idrar yapılmaması, gündüz suya girilmemesi, su dalgalı olduğu zaman giysilerin yıkanmaması, altın ve gümüş takımların üzerlerine su dökülmemesi gibi yasaların olduğu görülmektedir. Ateşe ilişkin yasalar ise ateşin içine kılıç sokulmasının yasak olmasıydı. Bunların yanında yıkanmış çamaşırları açığa asmanın yasak olması, bir kamçıya dayanmamak, ata dizginle vurmamak gibi yasalarda bulunmaktaydı¹⁷⁴. Moğollarda suya kayda değer bir şekilde önem verilirdi. Çünkü Moğollar ateşe bir

¹⁷¹ Abu'l-Farac, *a.g.e.*, s.477.

¹⁷² Cüveyni, *a.g.e.*, s.197.

¹⁷³ Moğol âdetine göre koyun kesilirken bu işlem sırasında ilk önce koyunun göğsünde bir yarık açılırdı. Sonra da ellerini koyunun kalbini sıkılamak için açılan yarığın içine sokarlardı. Son olarak hayvanın kalbi sıkılarak öldürülürdü. Burada hayvanın kanının akmasına dikkat edilirdi.

¹⁷⁴ Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s.141.

kutsallık atfettikleri gibi suya da kutsal gözüyle bakmaktaydılar. Bu yüzden Moğollar olabildiğince az bir şekilde suyla temas etmeye çalışmışlardır. Böylece bir kült olan su, zamanla bir inanç kaidesi olmaktan çıkıp, hukuk kuralı haline gelmiştir. Moğollarda bir diğer önemli mevzu da ateş kültüne duyulan saygıydı. Örneğin Moğollar saraya bir eşya ya da hediye geldiğinde bunları iki ateş arasından geçirerek kötülüklerden arınacaklarına inanırlardı. Çünkü Moğolların inancına göre ateşin arındırma özelliği vardı.

Sefer ve savaş halinde kadınların durumlarıyla ilgili olarak Cengiz yasasında şu bilgi yer almaktadır. Ordu ile beraber seferde bulunan kadınlar, erkekler savaşta olduklarında, erkeklerin yapmaları gereken bütün işleri ve vazifeleri görmeleri emredilmektedir¹⁷⁵. Moğollarda kadınlar erkekler savaşa gittikleri zaman bütün işlerle meşgul olurlardı. Erkeklerin işlerini artık kadınlar yapardı.

Kubilay Han atlarına önem değer veren bir handı. Süt beyazı kısrak sütünden yapılan kımızı kutsal olduğunu düşündüğü için içmekteydi. Bu beyaz kısrak sütünden yapılan kımızı sadece Kubilay Han, hanın akrabaları ve ailesi içmekteydi. Bu kımızdan başka birisi kesinlikle içemezdi ve bu aynı zamanda bir emirle yasalaştırılmıştı. Yine bu süt beyazı kısrak atlara herkes saygı göstermek zorundaydı¹⁷⁶.

Kubilay Han ülkesinde en çok kumar oynanmasına kızmaktaydı. Bu yüzden kumar oynanmasını yasaklamıştı. Kubilay Han kumar oynayanları yakalattığı zaman, kumar oynayanların mallarını elinden alırdı¹⁷⁷.

Görüldüğü gibi Cengiz yasasında ana maddelerin dışında kalan çeşitli maddeler mevcuttur. Bu maddeler Cengiz Han zamanında ve o öldükten sonra çıkartılan yasalardır. Her han başa geçtiği zaman değişik hususlarda maddeler çıkararak yasaya eklemeler yapılmıştır ve yasanın çehresi de değişerek genişletilmiştir.

¹⁷⁵ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.88.

¹⁷⁶ Polo, *a.g.e.*, s.77.

¹⁷⁷ Polo, *a.g.e.*, s.152.

6. DİN

6.1. MOĞOL DİNİ

Kaynaklarda yer alan bilgilere göre Moğolların ilk ortaya çıktıkları dönemde yaygın olan inanç Şamanizm'di. Ancak Şamanizm bir din değil, bir dinden ziyade *Vecd Tekniği* idi¹⁷⁸. Şamanizm, doğal yollardan, doğanın ve onun güçlerinin ilahlaştırılmasıyla ortaya çıkmış ilkel inançlardan oluşan bir inanç sistemiydi¹⁷⁹. Şamanizm dinsel ve toplumsal işlevleri olan, pratik bir inanca dayanan, toplumsal taleplere cevap veren ve dini öğretileri olmayan, büyüsel inanç sistemi olarak da ifade edilmekteydi¹⁸⁰. Değişik bölgeler ve toplumlar arasında var olan Şamanizm en çok Orta Asya coğrafyası ile birlikte anılmaktaydı. Çünkü bu coğrafya birçok kavmin yaşadığı ve yoğun bir kültürün oluştuğu bir bölgeydi. Ayrıca Şamanizm, Moğollar arasında yaygın olduğu gibi Türkler arasında da yoğun bir şekilde görülmekteydi. Şamanizm o kadar büyük bir etkiye sahipti ki Moğolların, hatta Türklerin başka dinlere inanmaya başlamalarından sonra dahi etkisini sürdürmekteydi¹⁸¹.

Şamanizmin etkisiyle Cengiz Han dönemine kadar olan Moğol toplumunun inanç sistemini ayinler ve sihirler oluşturmaktaydı. Ancak sonraları Moğolların, Türklerin de etkisiyle tek Tanrı dinini seçtiklerini görmekteyiz. Moğolların zamanla tek Tanrı dinini benimsemelerinin yanında günlük yaşamlarında ve dini törenlerinde hala Şamanist unsurlara da rastlanılmaktaydı. Moğollarda tek Tanrılı bir dinin benimsenmesiyle artık Moğollar yeryüzü hâkimiyetinin kendilerine Tanrı tarafından verildiğine inanmaya başlamışlardır. Moğol hanları da kendilerini Tanrının bu iradesini gerçekleştirmekle mükellef olarak görmekteydiler¹⁸².

Tanrı kelimesi Türklere ait en eski kaynak olan Orhun Kitabelerinde *Tenri*, *Tengri* şeklinde geçmektedir. Tanrı veya Tengri evrende bulunan her şeyi yarattığına ve koruduğuna inanılan yüce varlıktı. Tanrı (Tengri), adı Moğolca bir kelime olmamakla beraber, bu kelime Moğolcaya Türkçeden geçmiştir. Tanrı, Moğolca

¹⁷⁸ Turgut Akpınar, *Türklerin Din ve Hukuk Tarihi Üzerine Makaleler*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.12.

¹⁷⁹ L. P. Potapov, *Altay Şamanizmi*, Çev. Metin Ergun, Kömen Yayınları, Konya 2012, s.121.

¹⁸⁰ Fuzuli Bayat, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2006, s.25.

¹⁸¹ Mehmet Mandaloğlu, "Türk Kültür Çevresinde Şamanizm ve Şamanlık Meselesi", *Türkiye Sosyal Araştırmacılar Dergisi*, S.3, Aralık 2011, s.111-112.

¹⁸² Spuler, *a.g.e.*, s.187-188.

Gökteki Mukaddes Mahlûkat anlamında kullanılmıştır. Moğollar arasında ise Cengiz Han döneminden itibaren tek Tanrı inancı yaygınlık kazanmıştır. Cengiz Han'ın "Mengü Tanrı'nın gücüyle" sözü onun Tanrı'ya olan inancını ve saygısını göstermektedir¹⁸³.

Moğolların Gizli Tarihinde Cengiz Han, kardeşi Hasar ile konuşurken "sen bu zamana kadar hiç yenilmemiştin, şimdi nasıl oldu da yenildin, dedi. Bunun üzerine Hasar ağlayarak dışarı çıktı. Bu sırada Şaman Tebtengri gelerek Cengiz Han'a; Mengü Tanrı bana emrini bildirirken bazen devleti Temuçin, bazen de Hasar idare etsin. Eğer Hasar'dan daha önce davranmazsan ne olacağı hakkında sana teminat veremem" demiştir¹⁸⁴. Bu durum bize Moğolların Tanrıyla olan ilişkilerini göstermektedir.

Yine *Moğolların Gizli Tarihine* göre Cengiz Han Halahalcit savaşı ile Kereyitleri mağlup ettikten sonra en iyi komutanlarından biri olan Bo'orço Cengiz Han'ın yanına gelmişti. Bo'orço'nun yanına gelmesiyle Cengiz Han yumruklarıyla göğsüne vurarak "ölmez Tanrı her şeye kadirdir", demiştir. Burada da Moğolların Tanrıyla olan ilişkilerini görmekteyiz. Yine Cengiz Han, Kereyitleri mağlup ederken, Badai ve Kişilih'in hayatını kurtarmak suretiyle yaptıkları yardımla "Mengü Tanrının verdiği güçle Kereyit halkını yendim ve en yüksek mevkie çıktım", demiştir. Cengiz Han Curçedai'yi öncü yaparak tekrar Kereyitlerin üzerine sefere çıkmıştı. Kereyitlerle savaşırken "yer ve göğün, Tanrının verdiği güçle Kereyitleri imha ve esir ettik"¹⁸⁵, diyerek Tanrıya olan inancını ve Tanrıdan aldığı desteği bir kez daha ifade etmiştir.

Moğollar Tanrıya yakın olabilmek ve ona seslenebilmek için kutsal saydıkları dağ ve tepelerin zirvesine tırmanır, oradan Tanrıya bağlılıklarının bir işareti olarak başlıklarını çıkarıp kemerlerini boyunlarına bağlardı¹⁸⁶.

Marko Polo'ya göre Moğollar, Tanrının gökyüzünde olduğuna inanıp, ona her gün dua ederlerdi. Ancak Marko Polo çelişkili bir şekilde bu Tanrının yanı sıra

¹⁸³ Hikmet Tanyu, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara 1980, s.7, 11, 19.

¹⁸⁴ *MGT*, s.163.

¹⁸⁵ *MGT*, s.96, 110, 139.

¹⁸⁶ Leo De Hartog, *Cengiz Han Dünyanın Fatih*i, Çev. Serkan Uzun, Dost Kitabevi, Ankara 2003, s.17.

herkesin evinde *Natigay* denen bir varlığın olduğunu belirtmekteydi. Bu varlık evde yaşayan kişilerin çocuklarını, hayvanlarını, toprak ve ürünlerini gözetiyordu. Evin hanesi de bu varlığa çok saygı gösteriyordu. Ona her gün saygı duruşunda bulunuyorlar ve yemek yemeden önce bir parça yemeği onun ağzına sürüyorlardı. Son olarak bir bardak et suyu alıp kapının önüne döktükten sonra, sofraya oturup yemeklerini yiyorlardı¹⁸⁷. Burada yukarıda belirttiğimiz gibi Moğollar arasında hala Şamanist unsurların ve inanç sisteminin etkili olduğunu görmekteyiz. Çünkü Moğollar arasında tek bir Tanrıya inanmanın yanında, Şamanizm etkisini sürdürmekteydi. Ayrıca bozkır yaşamında tek Tanrının varlığının yanı sıra doğadaki birçok varlığın çeşitli güçlerinin olduğuna dair inançta devam etmekteydi. Burada Marko Polo, birbirinden çelişkili ifadeler kullanarak tek Tanrı olgusuyla, Şamanist öğeleri birbirine karıştırmıştır. Ayrıca Avrupalı seyyah ve gözlemcilerin doğu dinleri ve Şamanizm hakkında çok fazla bilgiye sahip olmadıklarını görmekteyiz.

Moğollar arasında tek bir Tanrının varlığının yanı sıra Şamanist unsurların etkisiyle yeryüzü ve gökyüzü gibi tabiat kültlerine inanma devam etmekteydi. Bir Moğol sabah kalktığı zaman ellerini göğe kaldırarak Tanrıyı selamlar ve yiyeceklerinin bir parçasını havaya savururdu. İçeceklerin de bir kısmını yere dökerlerdi¹⁸⁸. Moğollardaki bu ibadet şekli kansız kurban sunmakla ilgilidir. Kansız kurban âdeti insan ve hayvan gibi canlı varlıkların dışında Tanrılara sunulan hediyeleri kapsamaktadır¹⁸⁹.

Yine Carpini'ye göre Moğollar bir Tanrının varlığına ve dünyadaki her şeyin onun adaleti ile yerini bulacağına inanırlardı. Ona dua ederler, methiyeler okurlar ya da dini ayinler yaparak ona taparlardı. Bunun yanında yukarıda zikrettiğimiz gibi tek Tanrılı bir inanç sisteminin yanında, Moğollar arasında Şamanist öğelerin günlük yaşamda etkili olduğuna dair örnekler görmekteyiz. Buna göre Moğollar keçeden insan suretinde maketler yaparak, bu maketleri yurtlarının girişlerinin her iki tarafına koyarlardı. Bu maketlerin alt tarafına keçeden yapılmış ve memeye benzer bir şey

¹⁸⁷ Polo, *a.g.e.*, s.70.

¹⁸⁸ Özcan, *a.g.m.*, s.448.

¹⁸⁹ Bu konuda geniş bilgi için bkz: Selahaddin Bekki, "Türk Mitolojisi'nde Kurban", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.3, Kış 1996, s.16-28.

eklemektedirler. Moğol inancına göre bu maketler sürülerini korur, hayvanlarının üremelerini ve sütlerinin bol olmasını sağlardı¹⁹⁰.

Ermeni Müverrih Kiragos, Moğolların dinleri ile ilgili olarak birbiriyle zıt değerlendirmeler yapmaktadır. Bu değerlendirmelerde Moğolların, Ermeniler üzerinde yaratmış olduğu korku ve şiddet politikaları etkili olmuştur. Kiragos, Moğolların tek bir Tanrıya inanmak bir yana dursun, Moğolların hiçbir din ile alakalı olmadıklarını söylemekteydi. Bunun yanında Tanrının adı Moğolların dillerinden düşmezdi, diyerek kendi içinde çelişkili ifadeler kullanmıştır¹⁹¹.

Moğollar yeni yerler fethettikten ve yeni toplumlarla tanıştıktan sonra dini inançlarında değişiklikler olmuştur. Bundan sonra Moğollar arasında Hıristiyanlık, İslamiyet, Budizm ve Nesturilik gibi dinler yayılma alanı bulmuştur. Vartan vakayinamesine göre Moğollar arasında Hıristiyanlığa inananlar görülmekteydi. Ona göre Moğollar Hıristiyanları severdi ve onların mezhebi Moğol sarayına dahi girmişti. Bunun yanında Vartan'a göre diğer Moğol hanlıklarından olan Altın Orda hanlarından Berke Han'ın memleketinde ise İslamiyet rağbet görmekteydi¹⁹².

Moğollar arasındaki dini inançlar incelendiğinde Nesturi Hıristiyanlığa inananların olduğu da görülmektedir. Nesturi Hıristiyanlığı inancı, daha çok hanedanın kadınları arasında yaygındı. Örneğin Mönke Han'ın annesi ve eşlerinden bazıları, yine Hülagü'nün eşleri ve Abaka Han'ın eşi Maria'da diğer kadınlar gibi Nesturiydi¹⁹³. Rubruk'a göre Moğollar Nesturi geleneğine göre kendilerini yere doğru yaklaşıtarak, alınlarını yere değdirirlerdi. Bunu yaptıktan sonra sağ elleriyle resimlere dokunur ve ellerini öperlerdi. Sonra orada bulunan herkesle teker teker tokalaşırlardı¹⁹⁴.

Hıristiyanlar Moğolların tarih sahnesinde görülmeye başlamalarından itibaren onlarla ilgilenmeye başlamışlardı. Müslümanlara karşı Moğolları kurtarıcı ve müttefik olarak görüyorlardı. Moğol istilasının yaşandığı dönemde Haçlı seferleri de sürmekteydi. Böyle olunca Batılılar, Anadolu'da yaşayan Hıristiyan unsurları

¹⁹⁰ Carpini, *a.g.e.*, s.135.

¹⁹¹ Kiragos, *a.g.e.*, s.13, 44.

¹⁹² Oktay, *a.g.e.*, s.182.

¹⁹³ A. Bausanı, "İlhanlı Hâkimiyeti Zamanında İran'da Din", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Çev. Mustafa Uyar, Ankara, S.32, 2002, s.226.

¹⁹⁴ Rubruk, *a.g.e.*, s.68.

korumak için Moğollardan yararlanmak istemekteydiler. Özellikle Hülagü'nün İslam dünyası üzerine seferlere çıkmasında doğuda yaşayan Hıristiyanların etkisi olmuştu. Ayrıca Güyük Han zamanında Müslüman topraklarında yaşayan Hıristiyanlar Moğollar tarafından korunmaktaydı¹⁹⁵.

Moğol imparatorluğunda Ögedey Kağan'dan sonra başa geçen Güyük Han, Hıristiyanlık dinini seçmişti. Güyük Han zamanında Hz. İsa'ya inananlar daha el üstünde tutulmuş ve hanın ordugâhı papazlar ve rahiplerle dolmuştu¹⁹⁶.

Carpini'ye göre Güyük Han'ın sarayında yaşayanlar onun Hıristiyanlığa inandıklarını söylerdi. Buna delil olarak Güyük Han'ın emrinde Hıristiyan papazların olmasını ve hanın en büyük çadırının önünde bir kilisenin daima kurulmuş bir durumda bulunmasını göstermektedirler. Ayrıca Güyük Han'ın himayesi altında bulunan papazlar, hiçbir zorluk altında kalmadan ayinlerini yaparlardı¹⁹⁷.

İlhanlı Moğollarında Hülagü zamanında dini ilişkiler mevcuttu. Anadolu'da eskiden beri Müslümanlar ile Hıristiyanlar bir arada yaşıyor, ancak devamlı suretle bir barış ortamı sağlanamıyordu. Bu sırada Moğol hâkimiyeti ile beraber İlhanlıların dinî politikalarının belirlenmesinde Hıristiyanlar görev almaya başlamışlardı. Moğolların Memlûklü Devletine yenilmesiyle birlikte Hıristiyanların etkisi daha da artmıştır. İlhanlılar Anadolu'daki gruplara ve Katolik Devletlere karşı Hıristiyan halkın desteğini almıştır. İlhanlılar bunu yaparken özellikle doğu Hıristiyanlarını kullanmıştır. Bunun yanında İlhanlılar arasında İslamiyet de büyük ilgi görmekteydi¹⁹⁸.

Hülagü'nün eşi Dokuz Hatun, Süryani Nesturi cemaatine mensup Hıristiyan bir kadındı. Bu kadının Hıristiyanlara karşı saygısı vardı. Hangi milletten olursa olsun onların sözlerini dinlerdi. İlhan unvanını taşıyan Hülagü'de Hıristiyanlara karşı eşi gibi aynı olumlu düşüncelere sahipti. Moğollar, Hıristiyanlarda olduğu gibi yanlarında kilise şeklinde bezden bir çadır taşırlardı. *Jamahar (bir nevi çan)*

¹⁹⁵ Mustafa Akkuş, "Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rollerini", *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.31, 2012, s.207.

¹⁹⁶ Abu'l-Farac, *a.g.e.*, s.547.

¹⁹⁷ Carpini, *a.g.e.*, s.131.

¹⁹⁸ Akkuş, *a.g.m.*, s.208.

Hristiyanları ibadete çağırırdı. Dua ayinleri papazlar ve diyakozlar (papaz yardımcısı) tarafından yapılırdı¹⁹⁹.

Cengiz Han zamanında Merkit isyancılarından olan ve Cengiz Han'ın eşinin kardeşi olan ve Cemal Hoca adıyla bilinen birinin Müslüman ismi taşıdığı bilinmekteydi²⁰⁰. Bu durum bize Cengiz Han zamanında Moğollar arasında İslamiyet'i kabul edenlerin var olduğunu göstermektedir.

Cengiz'in çocuklarının idare ettikleri alanlardaki dinlerin etkileri farklı farklı olmaktadır. Ögedey zamanında dini ağırlığın İslamiyet'e doğru kaydığı görülmektedir. Han İslamiyet'i diğer dinlerden daha üstün tutmaktaydı. Bundan dolayı Müslümanlar, Çinliler ve Moğollara karşı korunmuştur²⁰¹.

1295 tarihinde tahta oturmadan birkaç ay önce İlhanlı hükümdarlarından Gazan Firuzkuh, Şeyh Sadrüddin İbrahim'in huzurunda İslamiyet'i kabul etmiş ve Mahmud ismini almıştır. Teküdar'da daha önceden Müslüman olmuş ve Ahmed adını almıştı. Ancak bu tür girişimler şahıslara bağlı kalmıştır. Gazan Han döneminde ise İran'ın büyük bir kısmı Müslüman olmuştu²⁰².

Yine Moğollar arasında Budizm dinini benimseyenler vardı. Örneğin Cengiz Han, Kitanları yendikten sonra Urahai şehrini muhasara etti. Bundan sonra Dormegai şehrine yürüdü. O zaman bu şehrin yöneticisi konumunda olan Burhan, Cengiz Han'ı karşılayarak onunla konuşmak istedi. Burhan, bu görüşmeyi iyi bir şekilde yürütmek niyetiyle dokuz adet altın Buda heykeli hediye etmişti²⁰³.

Güyük Han dönemindeki din adamlarının durumlarına bakıldığı zaman hepsinin hanları kendi dinlerine çekmeye çalıştıkları görülmekteydi. Bazılarına göre Güyük Han Hristiyan, bazılarına göre kelime-i şahadet getirmiş bir Müslüman'dı. Budistler ise onun Budizm'i diğer dinlerden üstün tuttuğunu söylemekteydi. Bununla birlikte bu dönemde de eski zamanlarda olduğu gibi din adamları vergiden muaf tutulmuşlardı²⁰⁴.

¹⁹⁹ Oktay, *a.g.e.*, s.174.

²⁰⁰ V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Yay. Haz: Musa Çağlar, Divan Kitap, İstanbul 2011, s.168.

²⁰¹ Barthold, *Türkistan*, s.497.

²⁰² Bausanı, *a.g.m.*, s.226.

²⁰³ *MGT*, s.189.

²⁰⁴ Barthold, *Türkistan*, s.522.

Mengü Han, din konusunda tarafsız bir han olarak değerlendirilmekteydi. Bu değerlendirme onun şu sözlerine dayanmaktaydı: “Biz bir tek Tanrının varlığına inanır, onunla yaşar, onunla ölürüz. Ancak Tanrı herkesin parmağını farklı yarattığı gibi herkese din konusunda farklı yollar göstermiştir”²⁰⁵.

Sonuç itibariyle Moğol dini yaşamıyla ilgili olarak şunları söyleyebiliriz. Moğollar ilk ortaya çıktıkları zaman Şamanizme inanmaktaydılar. Şamanist inançlar Moğolların bozkıra çıkmaları sonucu yerini daha sonra özellikle Cengiz Han döneminden itibaren tek bir Tanrıya inanmaya bırakmıştır. Ancak tek bir Tanrının varlığına inanmaya başlayan Moğollar arasında Şamanist unsurlar toplumsal hayatta etkisini sürdürmeye devam etmiştir. Cengiz Han’ın halefleri döneminde ise değişik coğrafyaların fethedilmesi ve değişik milletlerin hâkimiyet altına alınmasıyla Moğollar arasında Hıristiyanlık, Nesturilik, Budizm ve İslamiyet’e inananların sayısında artış görülmüştür.

6.2. ŞAMANLAR VE KÂHİNLER

6.2.1. Şamanlar ve Görevleri

Şaman kelimesinin etimolojik kökeni ele alındığında, bu terimin Tunguzca kökenli olduğu görülmektedir. Şaman, Tunguzcu’dan Rusça yolu ile Batı’ya geçmiştir²⁰⁶. Şaman kelimesi her toplumda aynı isim altında kullanılmamıştır. Türkler şamana, *kam* demişlerdir. Kaşgarlı Mahmut’un *Divan-ı Lügati’t Türk* adlı eserinde de şaman, *kam* olarak geçmektedir. Kazak ve Kırgızlar ise kam yerine *baksı*, *bahsi* kelimesini kullanmışlardır. Uygur Türkleri arasında ise kam, *hekim*, *usta*, *tedavi edici* anlamlarında kullanılmıştır²⁰⁷.

Şamanlar tüm yönleriyle toplumun diğer fertlerinden farklı bir kişiliğe sahip olup, toplumun inanç dünyasını düzenleyen, öteki dünya ile irtibat kurma gibi kendine ait özellikleri olan kişiler olarak telakki edilmekteydiler. Bunun yanı sıra şamanların hastaları iyileştirmek, ölen kişinin ruhunun öteki dünyaya götürülmesini

²⁰⁵ Marshall, *a.g.e.*, s.98.

²⁰⁶ Sadettin Gömeç, “Şamanizm ve Eski Türk Dini”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.4, 1998, S.40.

²⁰⁷ Adem Öger-Tuğba Gönel, “Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri”, *Turkish Studies*, Volume 6/4, Fall 2011, s.234-235.

sağlamak, kısırlığı tedavi etmek, avın bol olmasını sağlamak, haneleri kötü ruhlardan arındırmak, kurban sunmak, hayvanlara zarar veren kötücül ruhları kovmak ve kayıp nesnelere bulmak gibi görevleri bulunmaktaydı. Şamanlar kendine has usullerle icraatları gerçekleştirmek için özel teknikler kullanmaktaydılar. Şamanlar icraatlarını ifa ederken ruhların yardımına başvurmuşlardır. Şamanlar, ruhların seçtiği seçkin kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar²⁰⁸. Yukarıda dediğimiz gibi şamanlar seçilmiş kişiler olup, toplumun diğer fertlerinin ulaşamadığı bir kutsal alana ulaşabilmekteydiler. Yeryüzündeki ve gökyüzündeki tanrılarla iletişim halinde olan şamanlardı. Şaman bir insanın ruh uzmanıdır ve o insanın kaderini bilmede mahirdir²⁰⁹.

Peki bir kişi nasıl şaman olabilirdi. Bir kişinin şaman olabilmesi için çeşitli farklılıklar göstermesi gerekmektedir, bu yüzden herkes şaman olamazdı. Şamanlık göstergesi şamanın doğumuyla birlikte başlamaktaydı. Bir erkek ya da kadın şaman, şamanlık payesini miras ya da seçilmişlik yoluyla almaktaydı. Örneğin bir kişinin başparmağının çift parmaklı olması, onun şaman olduğunu göstermekteydi. Ayrıca eski bir şaman ailesinden gelmesi, miras yoluyla da şaman olunabileceğini göstermektedir. Yine şamanlık belirtileri çoğu zaman bir hastalık (nöbet krizi) halinde kendini belli etmekteydi²¹⁰. Bunun yanında Tanrılar şamanı belirlemek için, gelecekte şaman olacak kişinin başına yıldırım düşürebilirler ya da şaman olacak kişinin başına gökten taş düşürebilirlerdi²¹¹. Şaman ayinleri de birbirinden farklılık göstermektedir. Bazı şamanlar ayin sırasında gözlerini kaparken, gözlerini kapatmadan ayinleri yapan şamanlar da vardı. Bunun yanında şamanlar ayinlerde delice dans ederken, bazısı cansız bir varlık gibi yerde yuvarlanırdı, bazı şamanlarda kendilerinden geçmiş gibi hareket ederlerdi. Yine ayinlerde ruhlara veya Tanrılara evcil hayvan kurban edilirdi. Kurbanlık hayvanın derisi de bir sırığa asılırdı²¹².

Rubruk'a göre şamanlar Moğollar için önemli bir yere sahip olup, onların yapılmasını istedikleri her şeyi anında yerine getirirlerdi. Mengü Han zamanında baş

²⁰⁸ Bayat, *a.g.e.*, s.23, 26.

²⁰⁹ Mircea Eliade, *Şamanizm İkel Esime Teknikleri*, Çev. İsmet Birkan, İmge Kitabevi, Ankara 1999, s.25-27.

²¹⁰ Mihaly Hoppal, *Avrasya'da Şamanlar*, Çev. Bülent Bayram-H. Şevket Çağatay Çapraz, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 2014, s.22-23.

²¹¹ Eliade, *a.g.e.*, s.38.

²¹² Wilhelm Radloff, *Sibirya'dan (Seçmeler)*, Çev. Ahmet Temir, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1976, s.281; Potapov, *a.g.e.*, s.181.

şamanın çadırı hanın çadırının hemen önünde bir taş atımı mesafede yer almaktaydı. Diğer şamanlar ise kendilerine tahsis edilen yerde yaşarlardı. Şamanlar aynı zamanda ne yapılması gerekirse bunun hangi gün yapılacağına karar verirlerdi. Yine hangi günlerin uğurlu, hangi günlerin uğursuz olduğunu bilirlerdi. Tüm bu nedenlerden dolayı bir Moğol şamanın icazetini almadan bir iş yapmaya kalkışmazdı. Şamanlar sihir yapıp havanın gün içerisinde değişmesini de sağlayabilirlerdi. Yine biri hasta olduğu zaman onun ölüp ölmeyeceğini anlayabilirlerdi. Şamanlar biri hasta olduğunda hastanın çadırına çağırılırlardı. Şamanlar hasta olan kişinin çadırına geldikten sonra ilahi söylerler ve bu hastalığın doğal bir hastalık mı, yoksa cinlerin işi mi olduğunu belirlemekteydiler. Yine bazı şamanların şeytan çağırdıkları da görülmekteydi²¹³. Yine şamanlar hasta tedavisinde çeşitli teknikler uygulamaktaydılar. Bunlar hançer oynatma, hayvan tüyü ve kemikleriyle hastayı tedavi etme, ruhu başka bir yere götürme, hile yapma, sadaka verme ve mezar ziyareti gibi teknikler kullanmaktaydılar²¹⁴.

Quentin'e göre şamanlar rüyaları yorumlar, kötücül sanatlardan anlarlardı. Bunun yanında şamanlar, ruhlardan cevap aldıklarını ve Tanrının kendileriyle konuştuklarını ifade ederlerdi²¹⁵.

Şamanlar bahsinde önemli bir diğer konu şaman kıyafetidir. Şamanların kendilerine özgü kıyafetleri bulunmaktaydı. Şaman adayı gelecekte giyeceği kıyafetinin nerede olduğunu rüyasında görmek zorundaydı. Bu kıyafeti almaya da kendisi giderdi. Daha sonra bu kıyafeti bir at karşılığında ölmüş şamanın akrabalarından satın almaktaydı. Şamanlar dinsel törenlerde kendilerine özgü şaman kıyafeti giymekteydiler. Bu kıyafetlerin üzerinde çeşitli şekil ve resimler bulunmaktaydı. Örneğin bu resim bir hayvanın resmi (geyik, ayı, kuş) olabilirdi. Şamanın kendine özgü tören kıyafeti olan *manyak* çok değişik bir görünüme sahipti²¹⁶. Yine şaman ayinlerinde dikkati çeken bir diğer nokta şaman davuludur. Şaman davulu yuvarlak biçimli olmakla birlikte, derisi geyik, sığır ve at derisinden yapılmaktaydı. Bazı milletlerde davulun üstünde bir resim yer almazken, bazılarının

²¹³ Willem, *a.g.e.*, s.250, 254; Rubruk, *a.g.e.*, s.124.

²¹⁴ Alimcan İneyet, "Uygur Şamanları ve Teknikleri Üzerine", *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S.1/1, 2013, s.48-49.

²¹⁵ Quentin, *a.g.e.*, s.14.

²¹⁶ Eliade, *ag.e.*, s.177; Öger-Gönel, *a.g.m.*, s.238-239; Potapov, *a.g.e.*, s.253.

üstünde çeşitli çizimler bulunmaktaydı. Örneğin Tatarlarda davulun her iki yüzü desenlerle kaplanmaktaydı. Davulun arka tarafında şamanın sol eliyle tuttuğu, ağaçtan ya da demirden yapılan bir tutanak bulunurdu. Davulun kenarlarına da ağaçtan yapılan çubuklar üstüne şingirdayan metal parçaları, çingiraklar, ziller takılırdı²¹⁷. Şamanlar davulları (tefleri) olmadan ayin yapmaz ve kâinatın herhangi bir bölgesinde yolculuğa çıkamazdı. Tefi olmayan bir şaman ata ruhları tarafından seçilen gerçek bir şaman olamaz ve şamanlık sınıfında yer alamazdı. Şamanların kullandıkları tefler ayin sırasında, şamanın binek hayvanı olarak algılandığı için, tefin üst yüzeyi hayvan derisinden yapılırdı²¹⁸. Şamanların sahip oldukları bu tefler üzerinde yer alan tasvirler sayesinde, diğer şamanlar o şamanın yetenekleri hakkında bilgi sahibi olurlardı. Tefin sapının biçimine göre şamanın kategorisi, tefteki resimlere bakarak da şamanın özelliklerine ve faaliyet alanına dair bilgilere ulaşıldı. Daha önce söylediğimiz gibi bu tefler şamanın kendisi için büyük önem taşımaktaydı. Çünkü hiçbir şaman tefi olmadan ayin yapamazdı²¹⁹.

6.2.2. Kâhinlik

Moğol günlük yaşamında kâhinlerin önemli bir yeri vardı. *Moğolların Gizli Tarihi*'ndeki bilgiler bunu teyit etmektedir. Bu bilgilere göre Camuka'nın öncülüğünde, her iki tarafın orduları harekete geçti. Birbirlerine doğru yürüyerek Koyiten'de karşılaştılar. Birbirlerini sıkıştırarak karşılıklı savaş nizamı almaya başladılar. Bu savaşa Camuka tarafından iştirak edenlerden Buyiruh-han ile Huduha sihirbazlıkla yağmur yağdırmak kudretine sahiptiler. Onlar yağmur yağması için büyü yaptılar ve yağmur yağmaya başladı²²⁰. Bozkır kültüründe kahinlerin *yada* (*yeşim*) taşı kullanarak yağmur, kar, dolu yağdırdıklarına ve fırtına çıkartıldığına dair çeşitli bilgiler bulunmaktadır. Yağmur yağdırma olayı bu taş ile ilgili olmalıdır. Türk kavimlerindeki yaygın inanca göre büyük Türk Tanrısı, Türklerin atasına *yada* (*cada*, *yat*) denilen sihirli bir taş hediye etmiştir. Türkler'de bu taşı kullanarak istedikleri hava olaylarını gerçekleştirmişlerdir. Bu taş büyük Türk komutanlarının ve kamların ellerinde bulunmuştur. Bazı zamanlarda da *yada* taşının yağmur yağdırıldığı

²¹⁷ Eliade, *a.g.e.*, s.202-203.

²¹⁸ Potapov, *a.g.e.*, s.199, 201.

²¹⁹ Potapov, *a.g.e.*, s.243.

²²⁰ *MGT*, s.71.

zamanlarda, yağmurun şiddeti ve uzun sürmesinden dolayı halkın zarar gördüğü ve yağmuru durdurmak için değişik uygulamalar yapıldığı görülmektedir²²¹.

Ögedey Kağan, 1231 yılında Kitan halkı üzerine harekete geçtiğinde Cebe'yi önden yolladı. Kısa sürede Kitan ordusu bozguna uğratıldı. Gabçiyal alındıktan sonra Ögedey Kağan şehir ve kaleleri almak için dört bir tarafa asker yolladı. Ögedey Kağan'ın kendisi de Şira-dektur'a yerleşti. Ögedey, burada hastalanarak dili tutuldu. Sonra birçok büyücü ve kâhin bir araya gelerek fala baktılar. Bu falda kâhin ve büyücüler Kitan halkı yağma edildi, kalelerimiz yıkıldı. Bu suretle han hasta edildi, denildi. Bunun üzerine hanın hayatı için fidye olarak zapt edilen memleket ve halkların iadesi, altın, gümüş ve her türlü yiyecek teklif edildi. Ancak han iyileşmedi. Daha sonra hayvan bağırsakları vasıtası ile tekrar fala bakıldı. Yine olumlu bir cevap alınmadı. Han daha çok hastalandı. Daha sonra hanın neslinden gelen birini hanın yerine kurban olarak verirsek olur mu diye tekrar fala baktıklarında han birden bire gözünü açtı²²². Burada kâhinlerin hanın iyileşmesinde oynadıkları rol göze çarpmaktadır.

Rubruk'un eserinde kâhinlerle ilgili olarak geniş bilgiler yer almaktadır. Rubruk'a göre kâhinlerle Cengiz soyundan gelenler konuşabildiği gibi, halktan insanlar da kâhinlerle muhatap olabiliyordu. Ona göre Moğol ülkesinde kâhinlerin sayısı çoktu. Bu kâhinlerin başpapaz gibi bir başları vardı. Put suretlerine benzer cisimlerin olduğu bir araba da kâhinlerin himayesindeydi. Kâhinler saraya ne gönderilirse gönderilsin bunları ateşten geçirirlerdi. Bu gelen hediyelerden kendi paylarına düşen hediyeleri alırlardı. Ölen bir kişinin tüm eşyalarını iki ateş arasından geçirerek temizlenir ve o kişinin malları bir kenara ayrılırdı. Yine kamp içindeki herhangi birisine elini ateşte temizlemeden bir şey verilmezdi. Kâhinler bir çocuk doğduğunda onun kaderini söylemek üzere çadıra gelirlerdi. Kâhinlerin arasında baş kâhin olan kişi astronomiden anlamaktaydı. Bu kâhinler güneş ve ay tutulmalarını bilirdi. Böyle bir olay olacağı söylenince halktan hiç kimse çadırından dışarı çıkmaz ve çadırlarında yiyecek hazırlardı. Kâhinler güneş ya da ay tutulması olunca davul çalarak, büyük bir gürültü çıkarırlardı. Tutulma geçince içkili yemekli bir şölen tertip

²²¹ Ekrem Ayan, "Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı", *Türkler*, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002, s.1133-1134.

²²² *MGT*, s.193.

edilirdi. Kâhinler insanların bir işe girmeye niyetlendiklerinde bunun uygun olup olmadığını da söylerdi. Yine kâhinlerin fikirleri alınmadan ordu sefere çıkmazdı²²³.

Marko Polo'ya göre Hanbalık şehrinde beş bin kâhin ya da falcı olduğu söylenmekteydi. Bu kâhinlerden bazıları Budist, bazıları Müslüman, bazıları Hıristiyan'dı. Farklı dinlerden olan bu kâhinler kendilerine göre yıldız falına bakarlardı. Örneğin yıldız falına bakarak hangi gün fırtına çıkacak, hangi gün deprem olacak bunları söyleyebiliyorlardı. Bir tüccar işe atılacağı zaman ya da uzak bir yere gideceğinde hemen bir kâhinin yanına gidip ona neler yapmak istediğini anlatmakta ve neler olabileceğini hakkında sorular sormaktaydı. Kâhin de bunun üzerine bu kişinin falına bakar ve fal iyi çıkarsa seyahate çıkmasını ya da işe atılmasını söylerdi. Kâhinin söyledikleri olumlu bir durum arz etmediği takdirde tüccar seyahate çıkmazdı. Yani tüccarlar ve iş adamları bir işe girişecekleri zaman kâhinlerden fikir alırlardı. Kâhinlerin birçoğu ya rahip ya da din adamıydı. Halkın birçoğu kâhinlerin sözlerinden dışarı çıkmazdı. İnsanlar kâhinlere çok inandıklarından dolayı bir şehirden başka bir şehre gidecekleri zaman dahi kâhinin yanına gidip, yolculuklarının nasıl geçeceğini sorarlardı²²⁴.

Görüldüğü gibi şaman ve kâhinlerin Moğol günlük yaşamında büyük bir önemi vardır. Moğol halkı birçok konuda şaman ve kâhinlerden yardım almıştır. Şamanların en önemli görevi ruhlarla temas kurmakken, kâhinler özellikle yağmur yağdırma konusunda ön plana çıkmaktadırlar. Bunun haricinde bir işe girişileceğinde veya bir savaşa çıkılacağı zaman kâhinlerin görüşüne başvurulmuştur. Şamanlarda ruhlarla insanlar arasında iletişim kuran ve ayinleri yöneten kişiler olarak karşımıza çıkmaktadırlar.

6.3. BAZI İNANÇLAR VE İBADETLER

Moğol inançları hususunda en önemli bilgileri başta Carpini olmak üzere diğer seyyahlardan öğrenmekteyiz. Buna göre bazı insanlar Şamanist unsurların etkisiyle birtakım işaret ve belirtilerden anlam çıkarırlar, kurban edilen hayvanların bağırsaklarını incelerler, büyüye ve efsuna büyük önem verirlerdi. Ayrıca cinlerle

²²³ Rubruk, *a.g.e.*, s.74, 123-124.

²²⁴ Polo, *a.g.e.*, s.144-147.

konuşup, onlardan cevap aldıklarına ve Tanrı ile konuştuklarını zannederlerdi. Bu cisme Moğollarda *itoga* denirdi. Bunun yanında Moğollar Tanrıdan çok korkarlar ve Tanrıya saygı duyarlardı. Tanrıya birçok şeyi kurban ederler, yiyecek ve içeceklerini ilk önce Tanrıya sunarlardı²²⁵.

Yine bir çocuk hasta olduğu zaman küçük heykelcikler yaparak bunun çocuğun yatağının üstüne asarlardı. Yine noyan, binbaşı ve yüzbaşılar ordugâhlarının orta yerine inançları gereği tahnit edilmiş ve içi doldurulmuş bir hayvan koyarlardı. Yiyip içmeye başlamadan önce de yiyecek ve içeceklerini önce bu hayvana sunarlardı. Yine bir hayvan kestikleri zaman hayvanın kalbini bir kabın içinde arabaya koyarlar ve ertesi sabaha kadar orada bırakırlardı. Daha sonra da yerlerdi. Moğollardan bazıları insan suretinden yapılan maketleri güzelce örtülmüş bir şekilde çadırlarının önüne asarlardı. Kim bu maketin olduğu çadırlardan bir şey çalarsa, onu ölümle cezalandırırlardı. Ayrıca Moğollarda Tanrıya tapınma konusunda belirli bir adetleri olmadığı için bir kişiyi kendi dinini ve inancını inkâr etmeye zorlamazlardı²²⁶. Tüm bu anlatılanlarda gördüğümüz gibi Moğolların günlük yaşamlarında Şamanist öğeler önemini sürdürmektedir.

Macaristan seferi esnasında Batu Han, Moğolların çekildiğini görünce askerlerine “kaçmayın, kaçacak olursanız hiçbiriniz kurtulamazsınız, öleceksek hep beraber ölelim” demiştir. Burada Batu Han, Cengiz Han’ın kehanetine göre; “kaderimizde hepimizin öldürülmesi varsa ve eğer bu vakit gelmişse hep beraber ölelim” sözünü hatırlattı. Batu’nun bu konuşmasından sonra Moğol askerleri Macaristan’ı tarumar etmişlerdir²²⁷.

Rubruk’a göre Moğollar karşılarındaki bir kişinin üzgün bir görünüme sahip olmasını, eliyle çene veya yanaklarını kaşımamasını hoş karşılamazlar ve bu durumu kötüye yorarlardı. Moğollar arabalarla yola gidecekleri zaman kâhinler öne çıkar ve ordugâh ararlardı. Bir yere yerleştikleri zaman çadırlarını ilk önce kâhinler kurar, bundan sonra kabile mensupları çadırlarını kurardı. Ayın ilk gününde ya da bir şölen gününde daha önceden çizilmiş olan suretleri alıp çadırlarına yerleştirirlerdi. Sonra

²²⁵ Carpini, *a.g.e.*, s.40.

²²⁶ Carpini, *a.g.e.*, s.36-38.

²²⁷ Carpini, *a.g.e.*, s.73.

da Moğollar çadırlara gelip, bu suretlerin önünde eğilir ve saygı gösterirlerdi. Yabancı bir kişi ise bu tür çadırlara asla giremezdi²²⁸.

Moğollar inançları gereği gerekmedikçe kıyafetlerini yıkamazlardı. Çünkü ıslak kıyafetlerini astıkları zaman, Tanrının kızacağına inanırlardı. Bundan dolayı kim eşyasını yıkarsa o kişiyi hem döverler, hem de kıyafetini elinden alırlardı. Bu yüzden kıyafetlerini eskiyinceye kadar giyerlerdi²²⁹. Ayrıca öldükten sonra başka bir dünyada yaşayacaklarına, orada sürülerini güdeceklerine ve dünyevi hayatta ne yapıyorlarsa orada da aynısını yapacaklarına inanırlardı²³⁰.

Moğolların inanışlarına göre Cengiz Han'ın soyundan gelen bir kişinin kanı yere akmamalı ve güneş onun üzerine doğmamalıydı. Örneğin Kubilay Han, Nayan ve adamları ile savaşırken onu esir aldıktan sonra hemen başının vurulması emrini verdi. Bundan sonra Nayan bir halıya iyice sarıldıktan sonra askerler onu öldürdü²³¹. Yasa bahsinde açıkladığımız gibi özellikle Türk ve Moğol toplumları arasında kanın kutsallığına binaen soylu ve hanedan mensubu kişilerin kanları yere akmamalıydı. Bundan dolayı halıya sarıp öldürme gibi âdetler karşımıza çıkmaktadır. Bu durum İlhancıların Bağdat'ı ele geçirdiğinde halifeye yaptıkları uygulamayla benzerlik göstermektedir.

Temuçin, babası öldükten ve kabilesiyle beraber tek başına kaldıktan sonra bir Moğol kabilesi tarafından kaçırılmıştı. Daha sonra bir yolunu bulup düşmanlarının elinden kurtulmuş ve kemerini boynuna ve şapkasını koluna asarak güneşe karşı dönmüş ve eliyle göğsüne vurarak, güneşe karşı dokuz defa diz çöküp tövbe etmiştir²³².

Görüldüğü gibi Moğolların inançlarına dair birçok durumla karşılaşmaktayız. Bunların arasında en önemlisi Moğolların Tanrı ile olan münasebetleridir. Moğollar Tanrıya bir şey sunacakları zaman yere diz çöküp güneşe doğru dönerlerdi. Bu yolla Tanrıya saygı gösterdiklerini düşünürlerdi. Bunun yanında cisimlere çeşitli anlamlar yükleyerek, bu cisimlere bir kutsallık affetmişlerdir. Moğol dini bahsinde

²²⁸ Rubruk, *a.g.e.*, s.64, 84.

²²⁹ Rubruk, *a.g.e.*, s.40.

²³⁰ Carpini, *ag.e.*, s.40.

²³¹ Polo, *a.g.e.*, s.86.

²³² *MGT*, s.41.

söylediğimiz gibi bu tür inanç sistemi bize Şamanist unsurların toplum içinde yerini koruduğunu göstermektedir.

6.3.1. Günah Sayılan Unsurlar ve Olaylar

Moğolların günah saydıkları inançları arasında ağzına bir parça et alıp, bunu çiğneyip yutamayan ve ağzından çıkarmak zorunda kalan kişi çadırın altında bir tünel kazılarak oradan dışarı çıkartılır ve hiç acımadan öldürülürdü. Bunun dışında bir kumandanın yurdunun eşiğine basan kimse de öldürülürdü. Hançeri ateşe sokmak ve hançerle eti kazandan çıkarmak ya da ateşin yanında eti doğramak günahı. Çünkü ateşin bıçağın gücünü aldıklarına inanırlardı. Yine kamçıyla oklara dokunmak, kamçıya dayanmak, kuş yavrularını hançerle yakalamak, ata yularıyla vurmak, herhangi bir yiyecek ve içeceği yere dökmek, çadır içinde idrarını yapmak günah sayılırdı. Şayet bu hareketleri kasten yaptıkları belirlenirse ölümle cezalandırılırlardı. Bir kanıt bulunmazsa da şamana büyük bir meblağ ödenirdi²³³.

Moğollarda kendileri dışında kalan başka milletten insanları öldürmek, başka ülkelere saldırmak, başkalarının mallarını yağmalamak, bunlarla zina yapmak, başkasının hakkını yemek günah sayılmazdı. Ancak bu sayılanlar Moğolların kendi kabileleri arasında olursa, bu durum toplum nezdinde hoş karşılanmaz, günah sayılan durumları teşkil ederdi ve bu suçları işleyenlerin cezası ölüm olurdu²³⁴. Bunun yanında Moğollarda yiyecek ya da içeceğin ziyan edilmesi büyük bir günah sayılırdı. Bundan dolayı kemiklerin iliğinin çıkarılmadan köpeklere atılmasına izin verilmezdi²³⁵.

6.3.2. Yıldırım Düşmesi

Moğol günlük yaşamında yer alan inançlardan bir diğeri yıldırım düşmesiydi. Carpini'ye göre Moğollarda yıldırım çarpması sonucu insanlar veya hayvanlar öldüğünde ya da başlarına bu tarzda başka olaylar geldiğinde, Moğol inancına göre kirlendiklerini düşünürler ve şamanın liderliğinde temizlenme, yani kötülüklerden

²³³ Carpini, *a.g.e.*, s.39.

²³⁴ Carpini, *a.g.e.*, s.40.

²³⁵ Quentin, *a.g.e.*, s.21.

arınma ayinleri yaparlardı. Bu ayinlerden sonra kötülüklerden arındıklarını düşünürlerdi. Yine bir kişi yıldırım çarpması sonucu ölürse, ölen kişinin çadırında oturan herkes iki ateş arasından geçirilirdi. Ölen kişinin çadırı, arabası, yatağı, örtüleri vs. diğer eşyaları kirlendiği için, artık bu eşyalara kimse dokunamaz ya da kullanamazdı. Yıldırım çarpması sonucu etkilenen eşya ya da kişiler hanın çadırından uzak tutulurdu²³⁶.

Rubruk'a göre Moğollar gök gürültüsünden son derecede korkmaktaydılar. Bu yüzden gök gürlediği zaman eğer evlerinde yabancı birileri varsa, onları dışarı çıkarırlar ve siyah bir keçenin içine sarılıp gök gürültüsü geçene kadar bu keçenin içinde kalırlardı²³⁷.

Yıldırım düşmesi Moğollara göre felaketlere neden olduğu için Moğollar gök gürültüsü olduğu zaman hızlı bir şekilde dereler ve göllere atlarlar, bazen de bu durumdan dolayı boğulurlardı. Bunu gören Cengiz Han, her ne sebeple olursa olsun askerlerin suya girmemeleri için yasa çıkarttırmıştır²³⁸.

Moğol hükümdarlarından Kubilay Han, çok yardımsever bir hükümdardı. Bu yüzden halkına ait bir sürüye yıldırım isabet ederse ve bu sürüde yok olursa bunu haber alan hükümdar hemen yardıma gelirdi. Ancak bu olay bir tüccarın başına gelirse hükümdar tüccara karşı aynı nezaketi göstermezdi. Çünkü yıldırım çarpan tüccarın malının bozulduğuna ve o kişinin bir kötülük yaptığına inanılır ve o tüccara yardım eli uzatılmazdı²³⁹.

Bir kişinin üzerine yıldırım düştüğü zaman, o kişinin ailesinin yaşadığı evin yanına dahi yaklaşılmazdı. Yine bir sürünün üzerine yıldırım düştüğünde de aynı şeyler uygulanırdı. Ancak o ailenin toplumdan uzak tutulması birkaç ay sürerdi²⁴⁰.

6.4. ÖLÜ GÖMME ADETLERİ

Kaynaklarda yer alan Moğol dini ile ilgili bilgiler arasında Moğolların ölü gömme adetleri en çok işlenen konuların başında gelmektedir. Bu konunun seyyahlar

²³⁶ Carpini, *a.g.e.*, s.40, 44; Spuler, *a.g.e.*, s.193.

²³⁷ Willem, *a.g.e.*,s.103.

²³⁸ Vernadsky, *a.g.m.*, s.124.

²³⁹ Polo, *a.g.e.*, s.138.

²⁴⁰ Cüveyni, *a.g.e.*, s.196.

tarafından eserlerinde detaylı bir şekilde ele alındığı görülmektedir. Yine çeşitli Ermeni kaynakları ve diğer kaynaklar da Moğol ölü gömme adetleri hakkında bilgi vermektedirler.

Carpini'ye göre soylu birisi öldüğünde onu bozkırda sevdiği bir yere gömerlerdi. Soylu biri çadırın içinde oturmuş vaziyette, önünde bir masa, masa üstünde et, kıymız, bir kısarak veya yavrusu, bir at, eğer ve üzengileri ile birlikte gömülürdü. Ölen kişinin atlarından biri cenaze töreninde yendikten tahnit edilmiş derisi samanla doldurulur ve uzun bir sopa ile iki veya dört tane kazığın üzerine geçirilir, mezarın başına konulurdu. Böyle yapılarak ölen kişinin ruhunun öteki dünyada rahat edeceğine inanırlardı. Tören sırasında yedikleri atın kemikleri de ölünün ruhunun huzuru için yakılırdı. Soylu biri gömüleceği zaman mezarına altın, gümüş koyarlardı. Hayattayken bindiği arabası ve çadırı yerle bir edilirdi. Bu kişinin adı üç nesil ağza alınmazdı²⁴¹.

Yine Carpini'ye göre soylu kişilerden bazıları değişik metotlarla gömülürlerdi: “Önce hiç kimseye görünmeden bozkıra çıkarlar, orada bir çukur kazdıktan sonra bu çukurun içine ölen kişinin en sevdiği kölesi yatırılır, ölüyü de bu kölenin üstüne koyarlardı. Bu işlemden sonra köle havasızlıktan boğulmak üzere iken, köle çukurdan çıkarılırdı. Köle bir süre dinlendirildikten sonra aynı işlemler üç defa tekrarlanırdı. Sonuçta bu törenden sağ kurtulan kölelere özgürlükleri verilip, salıverilirdi. Artık hür olan kölede ölen kişinin çadırında kalır ve ölen kişinin yakınları tarafından büyük bir saygı görürdü”²⁴².

Rubruk'a göre birisi öldüğü zaman ona hıçkırıklarla ağlayarak ağıt yakarlardı. Onun aile mensupları bir yıl vergiden muaf tutulurdu. Herhangi bir kimse yetişkin birinin ölümüne şahit olursa o kişi bir yıllığına, ölen kişi çocuk ise bir aylığına Mengü Han'ın çadırına giremezdi. Ölen soylu biri ise bu kişinin mezarının yerini kimsenin öğrenmemesine dikkat edilirdi. Yine ölen kişi soylu biriye, bir birlik asker mezarın başında nöbet tutardı. Bu askerler mezarın yerinin tespit edilmesini ve mezarın soyulmasını engellemeye çalışırlardı²⁴³.

²⁴¹ Carpini, *a.g.e.*, s.42.

²⁴² Carpini, *a.g.e.*, s.43.

²⁴³ Rubruk, *a.g.e.*, s.42.

Quentin'e göre Moğollar arasında sıradan bir kişi öldüğü zaman onun kaldığı yere bir mızrak dikilir ve çevresi siyah keçeyle kaplanırdı. Böyle olunca bu çevrilen alana hiç kimse giremezdi. Ölü sıradan bir vatandaş ise bu kişi kırlara gömülürdü. Kurulan çadırın önüne masa ve et dolu bir kap ve at sütü bırakılırdı. Ölen kişi soylu biriye değerli eşyalarıyla birlikte gömülürdü. Ancak gömülürken uzak bir yer seçilir ve oraya gömülürdü. Arkadaşları da onun atının başından başlayarak kuyruğuna kadar derisini yüzer ve derinin içini samanla doldururlardı. İçi doldurulan at derisini bir direğe asarlar, sonra da atın etini ölünün ruhu için yerler ve otuz ya da kırk gün boyunca yas tutarlardı. Yine büyük beyler ölmeden önce sağlığında köleleri arasından birini seçer ve öldüğü zaman onunla birlikte gömülürdü²⁴⁴.

Marko Polo'ya göre Moğol ülkesinde bir kişi öldüğünde, ölen kişinin yakınları tarafından yas tutulmaktaydı. Ölen kişinin eşi ya da erkek kardeşi en az dört yıl yas tutar ve günde bir defa ibadet ederdi. Bu da şöyle oluyordu; bütün ailenin üyeleri toplanıyor ve hep beraber yüksek sesle ölen kişi için ağlıyorlardı. Moğollar Cengiz Han'dan sonra sarayın ileri gelen kişilerini Altay Dağı'na gömerlerdi. Bir han öldüğü zaman cenazesi törenle gömülmek üzere Altay Dağı'na götürülürdü. Altay Dağı'na götürülürken yolda karşılarına kim çıkarsa onu derhal öldürürlerdi. Çünkü mezarların yerlerini kimsenin öğrenmemesini isterlerdi²⁴⁵.

Kiragos'a göre Moğolların ölü gömme adetleri şu şekildedir: "Ölüyü derin bir çukurun içine elbise, silah, altın, gümüş neyi varsa birlikte gömerlerdi. Ölü, komutanlardan biriye erkek ve kadın bütün hizmetkârları ile birlikte gömülürdü. Atları da bu gömülme işlemine dâhildi. Çünkü onların inancına göre ölen şahsın öbür dünyada savaşlara katılacaklarına inanılırdı. Bu yüzden ölü birçok eşyayla birlikte gömülürdü. Ölen kişinin hatırasına yönelik olarak, o kişinin atının karnı yarılr, bundan sonra bu delikten hayvanın bütün etleri, kemikleri hariç çıkarılırdı. Daha sonra bu kemikler yakılırdı. Sonra da hayvanın derisi dikilir, derinin içi doldurulur ve bir ağaca asılırdı"²⁴⁶.

Moğollarda ve Türklerde defin meselesi üzerine yoğun mesai harcayan Barthold bu konuda kapsamlı araştırmalar yapmıştır. Barthold, Moğol ölü gömme

²⁴⁴ Quentin, *a.g.e.*, s.33.

²⁴⁵ Polo, *a.g.e.*, s.39, 68.

²⁴⁶ Kiragos, *a.g.e.*, s.4.

geleneklerinde değişik görüşlerin olduğunu belirtmektedir. Bunlar arasında Çin kaynakları şü bilgiyi vermektedir. Onlara göre güzel kokulu bir ağaçtan sandık yapılır. Sonra da ölüye elbise giydirilir ve yanına altından kaplar konulurdu. Moğol hanlarıyla birlikte yanlarında kıymetli eşyaların gömüldüğü İslam kaynaklarında da geçmektedir. Başka bir bilgiye göre Moğollar tabut içerisinde, ak keçeye sarılı bir biçimde yüksek bir yere gömülürlerdi. Bunun akabinde bir hanın ölümünden üç gün sonra cenaze alayları harekete geçerdi. En önde at üzerinde şaman gider ve yolda her gün koyun kesilirdi²⁴⁷.

Hülagü Han öldüğü zaman güzel giyinmiş birkaç tane genç kızın ziyet eşyaları ile beraber gömüldüğü görülmüştür. Moğollarda hanedan mensupları özellikle yüksek dağ tepelerine defin edilmekteydi. Bu yerlerde hanın mezarlarını koruyan birlikler bulunur, ancak mezarın yerini hiç kimse tam olarak bilmezdi. Ayrıca han mezarının bulunduğu yeri belirten bir işarette konulmazdı. Reşidüddin'e göre Cengiz Han'ın cenaze töreninde dört büyük kadının sayısına göre dört tane karargâh hazırlandı. Ölü de sırayla dört kadının bulunduğu karargâhlara götürüldü ve bu adet üç ay boyunca devam etti. Mönke Han'ın cenaze töreninde de aynı şeyler vuku bulmuştur²⁴⁸.

Moğollarda hanlar ölmeden önce olduğu gibi, öldükten sonra devam eden bir gelenek vardı. Buna göre hanın karargâhında öldükten sonra da ikamet edilirdi. Bu karargâhlarda han öldükten sonra hanın eşleri ikamet ederdi. Bu karargâhların idaresini kadınlar üstlenirdi. Han ve beylere verilen hediyelerin bir kısmı bu kadınlara verilerek hayatlarını sürdürmeleri sağlanırdı²⁴⁹.

Soylu Moğollar gömülecekleri yeri önceden belirlemekteydiler. Ayrıca soylu olanlar değerli eşyalarıyla birlikte gömülürdü. Bu yüzden mezarları soyulmasın diye mezar yerleri gizli tutulurdu. Bunun için defin sırasında orada bulunan köleler anında öldürülürdü. Mezarların yerlerinin gizli kalması yönündeki bir başka tedbir ise defin törenlerinin gece yapılmasıydı²⁵⁰. Bu mezarlara gömülenler değerli eşyalarıyla

²⁴⁷ W. Barthold, "Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair", *Bellekten*, Çev. Abdülkadir İnan, C.XI, S.43, Temmuz 1947, s.526.

²⁴⁸ Barthold, *a.g.m.*, s.523-526.

²⁴⁹ Barthold, *a.g.m.*, s.531.

²⁵⁰ Hartog, *a.g.e.*, s.18.

birlikte gömüldüğü için mezarların yerinin hiç kimse tarafından bilinmemesi gerekiyordu. Yoksa mezarların soyulması durumuyla karşı karşıya kalınabilirdi.

Cengiz Han öldüğü zaman ülkenin çeşitli yerlerinden prensler, beyler ve bağlı devletlerin elçileri gelerek cenaze töreni yapılmıştır. Hanın mezarı olacak olan yerde bir çukur açılmış ve buraya bir çadır kurulmuştur. Çadırın içine de Cengiz Han'ın naaşı konulmuştur. Bundan sonra çadırın içine bembeyaz bir tay getirilmiş ve çadır içinde ne var, ne yok hepsi birlikte gömülmüştür²⁵¹.

Ögedey 1241 tarihinde öldüğünde Moğol geleneklerine göre hanın kendisine verilen topraklara defnedilmesi gerekiyordu. Bu yüzden Ögedey'in cenazesi Yukarı İrtiş kıyılarına götürülüp Yeke-Ündür diye bilinen dağa defnedilmişti²⁵².

Spuler'e göre de Moğol defin adetlerinde aşağı yukarı aynı şeylerin uygulandığı görülmektedir. Ona göre Moğollarda ölümler birçok hediye ile birlikte gömülürdü. Mezarlarına bir sahan et ile bir testi dolusu kıymık konulurdu. Zenginler mezara altın, gümüş, giysi ve kumaş koyarlardı. Mezarın üzerine de içi boşaltılmış bir at dikerlerdi. Ayrıca rütbe sahipleri köleleri ile beraber gömülürdü. Çünkü bu kölelerin onlara öteki dünyada da hizmet edeceklerine inanılırdı. Mezar başında düzenlenen törenle yenilen etin kemikleri üç günlük bir törenden sonra ölenin şerefine yakılırdı²⁵³.

Mezarlar konusunda ise Carpini Moğolların ülkesinde iki tane mezarları olduğundan bahsetmektedir. Bu mezarların birine hanları, soyluları ve önemli komutanları gömerlerdi. Soylu birinin ölümünün yaklaştığı düşünüldüğü zaman bu kişi mezarlığa götürülür ve mezara altın ve gümüş bırakırlardı. İkinci mezarlığa ise Macaristan seferinde ölen kişiler gömülmüştür. Ayrıca bu mezarlıklara yaklaşanların malları elinden alınır, dövülür ve işkence yapılırdı²⁵⁴.

Sonuç itibariyle Moğol ölü gömme adetleri ile ilgili olarak Ermeni kaynakları, seyahatname ve diğer kaynaklarda yer alan bilgilerin birbiriyle uyduğunu görmekteyiz. Bu bilgiler ışığında Moğolların, ölü gömme adetlerinin Türklerle benzerlik gösterdiğini söyleyebiliriz. Yine Moğollar, Türklerde olduğu gibi

²⁵¹ D'ohsson, *a.g.e.*, s.153.

²⁵² Barthold, *Türkistan*, s.507.

²⁵³ Spuler, *a.g.e.*, s.195-196.

²⁵⁴ Carpini, *a.g.e.*, s.43.

ölümünden sonraki yaşama inanmalarından dolayı birçok eşyaları ile birlikte gömülmüşlerdir. Defin merasimlerinde de çeşitli törenler yapılmıştır. Bunun yanında soyluların mezarlarının yerlerinin öğrenilmemesi için çeşitli uygulamalar yapmışlardır.

İKİNCİ BÖLÜM

MOĞOLLARDA İKTİSADİ HAYAT

1. AVCILIK

Bozkır kültüründe avcılık her zaman önemli bir yere sahip olmuştur. Çünkü göçebeler için avcılık önemli bir geçim kaynağıydı. Moğollarda avcılık faaliyetlerine gereken önemi göstermişlerdir. Moğollarda süre avları savaşlarda olduğu gibi ok ve yay ile yapılmaktaydı. Av sırasında ilk önce avın etrafında bir çember oluşturulur, sonra da bu çember daraltılarak avlar topluca yakalanırdı¹.

Moğollarda av etkinliklerinde üç tane faktör öne çıkmaktaydı. Bunlar ekonomik, savaş hazırlığı ve sembolik faktörler şeklindeydi. Cüveynî'ye göre avın anlamı “askerlere verilebilecek en iyi eğitim ve bir ordu komutanına yakışır bir uğraş” olarak tanımlanmaktaydı².

Moğollara özgü iki türlü avlanma şekli vardı. Birincisi ferdi avlanma, ikincisi ise cemiyet halinde avcılık yani süre avlarıydı. Süre avları harplerde ve yağmacılık faaliyetlerinde büyük etkiye sahipti. Bu avlanma sayesinde hem ordunun yiyeceği karşılanır, hem de bir nevi savaşlara hazırlık yapılmış olunurdu³.

Moğolların birçoğu ava çıkmaktan büyük bir zevk duyarlardı. Moğollar arasında bireysel olarak avlanmanın yanında, *Batu* denilen süre avları düzenlenirdi. Yapılacak olan bu büyük süre avlarının planı savaş planı gibi önceden hazırlanırdı. Avcılığın Moğol günlük hayatında önemli bir yer tutması, avcılık ile ilgili meselelerin yasada yer almasını sağlamıştır⁴.

Göçebe kavimlerde avın bereketli geçmesi için av öncesinde, av sırasında ve av sonrasında çeşitli uygulamalar ya da adetler gerçekleştirildi. Av öncesinde temiz olmak, kadınlarla birlikte olmaktan kaçınmak ve av malzemelerine bir çocuk veya

¹ Gerard Chaliand, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya*, Çev. Engin Sunar, Doğan Kitapçılık, İstanbul 2001, s.103.

² Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2001, s.214.

³ B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi*, Çev. Abdülkadir İnan, T.T.K. Yay., Ankara 1995, s.66.

⁴ Leo De Hartog, *Cengiz Han Dünyanın Fatih*, Çev. Serkan Uzun, Dost Kitabevi, Ankara 2003, s.13, 56.

kadın dokunmuşsa av aracını arındırmak gerekmekteydi. Av sırasında ise ormanın belirli yerlerinde av yapılmaması, su birikintilerinin kirletilmesi ve yavru hayvanların avlanması yasak durumları oluşturmaktaydı. Av sonrasında ise bir dahaki avın bereketli geçmesi için avlanan hayvanların bir kısmı orman iyisine sunulurdu. Çünkü avcılığı yöneten bir ruhun varlığına inanılmaktaydı. Avlanan hayvanların kemiklerinin tekrar dirileceği düşüncesiyle hayvanların kemiklerine zarar vermeden etleri ayrılırdı⁵.

Han ava gitmek istediği zaman bir fermanla bunu duyurur ve ordunun etrafındaki askerler hazırlık yapmaya başlardı. Verilen emirle birlikte av sahasına av için gerekli malzemeler götürülürdü. Sonra ordunun savaş düzeninde olduğu gibi sağ, sol ve merkez kuvvetleri belirlenir ve yola çıkılırdı. Av yapılacak alan gittikçe daraltılır ve av iyice kısıkaç altına alınırdu. Avın çemberin dışına çıkmamasına dikkat edilirdi. Tüm bunlar yapıldıktan sonra ava başlanırdı⁶.

Avın başlangıcı Cengiz Han hayattayken onun tarafından yapılmaktaydı. Cengiz Han bir hayvanı öldürmeden hiç kimse ava başlayamazdı. Cengiz Han'dan sonra avlanma sırası aile üyelerine, onlardan sonra rütbelere göre komutan ve subaylara geçerdi⁷.

Rubruk'a göre Moğollar av hayvanı olarak sağ ellerinde doğan, atmaca ve balıkçıl kuşu kullanırlardı. Doğanın boynuna küçük bir halka takarak, göğüs ortasına kadar asılmasını sağlardı. Bu yolla doğanı avın üzerine salmadan önce sol elleriyle onu kafa ile göğüs arasında çekerler ve rüzgârda savrulmasını önlemiş olurlardı. Moğollar bu sayede yiyeceklerinin büyük bir kısmını avdan sağlamış olurlardı. Vahşi hayvan avına çıktıklarında büyük bir kalabalık halinde hayvanların buldukları yerde toplanırlardı. Sonra birbirlerine yakın olmak suretiyle hayvanın etrafını çevirirler ve oklarla hayvanı avlardı⁸.

⁵ Muharrem Kaya, "Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanlarında Av", *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, S.1, Ocak 2009, s.97-99.

⁶ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.88.

⁷ Mustafa Uyar, *İlhanlı Devletinin Askeri Teşkilatı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s.37.

⁸ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitabevi, İstanbul 2012, s.38.

Av sırasında Moğolların beyleri sürek avlarında en iyi yerleri işgal ederler ve istedikleri avı seçerek vururlardı. Daha sonra vurulan bu av beylerin önderliğinde paylaşılırdı. Av Moğollar için savaflara önemli bir hazırlıkken, aynı zamanda günlük yaşamlarında kullanabilecekleri birçok şeye sahip olmalarını sağlayan önemli bir etkinlikti⁹.

Quentin'e göre Moğollar şaşılacak derecede avcılık yeteneklerine sahipti ve çok sık saflar halinde avlanmaktaydılar. Avlayacakları hayvanları kaçırmak önlerine sürer ve sonra avın etrafında toplanıp ok atarak onları öldürürlerdi¹⁰.

Av yapılması için genellikle kış mevsimi seçilirdi. Bundan dolayı yaz mevsiminde daha az avlanılırdı. Bazı zamanlarda yaz mevsiminde avlanmanın yasak olduğu da görülmekteydi. Av hayvanlarının büyümeleri ve çoğalmaları için Mart ile Ekim ayı arasında av yapılması yasaktı¹¹.

Eski Türk toplumlarında olduğu gibi Moğollarda da barış zamanlarında sürek avları düzenlenirdi. Bu avlar bazen kağanın, bazen de ünlü bir komutanın emri altında yapılırdı. Bu av partilerinin en önemli özelliklerinden biri savaflara hazırlık yapmaktı. Moğol kanunlarında avlarda, avcılarının nasıl davranacakları, nasıl bir yöntem izleyecekleri belirtilmiştir. Yasada belirtilen bu kurallara uymayanlar şiddetle cezalandırılmıştır¹².

Moğollarda ilk defa ava çıkan erkeklerin parmakları kana veya yağa bulaştırılırdı. Bu güne özel ve kutsal bir anlam verilirdi¹³. Cengiz Han'ın torunlarından Kubilay ve Hülagü hanların ilk ava çıkacakları zaman biri yaban tavşanı, diğeri yaban keçisi öldürdüklerinden dolayı onlar adına bir tören düzenlenmişti. Bu törende bir çocuk ilk avını gerçekleştirdiği için hayvanın etini ve yağını kendi parmaklarına sürerek bir Moğol geleneği ifa edilmiştir¹⁴.

⁹ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.169.

¹⁰ Simon De Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar Ve Anadolu 1245-1248*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006, s.12.

¹¹ Jean Paul Roux, *Türklerin Ve Moğolların Eski Dini*, Çev. Aykut Kazancıgil, Kabalcı Yayınevi, İstanbul 2002, s.227.

¹² Saadettin Gömeç, "Bazı Çingiz Yasalarının Tarihi ve Sosyal Dayanakları", *Turkish Studies*, Volume 1/2, Fall 2006, s.8.

¹³ Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare Ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, T.T.K. Yay., Ankara 2011, s.457.

¹⁴ Roux, *Din*, s.229.

Cengiz Han'ın geliştirmiş olduğu en önemli kurumlardan biri de göçebe atlıların en sevdiği spor olan avcılığı askerî bir talim haline dönüştürmesiydi. Av talimleri kış mevsiminde üç ay sürüyor ve askerlerin hepsi bu av partilerine katılıyordu¹⁵.

Sürek avlarının sıklıkla yapıldığını belirtmiştik. Örneğin Cengiz Han asker sayımı yaptıktan sonra bin üç yüz kişiyi Halha'nın batı tarafına, Uru'ut ve Manghutlardan bin üç yüz kişilik kuvveti de Halha'nın doğu tarafına yolladı. Bu yürüyüş esnasında bir sürek avı yapılmıřtır¹⁶.

Cengiz Han'ın torunlarından Kubilay Han ava çok meraklı bir handı ve aslan, kaplan, leopar ve çeşitli kuşları av hayvanı olarak beslemekteydi. Bu av hayvanları özel olarak yetiştiriliyor ve eğitiliyordu. Eğer bir aslan ya da kaplan ava götürülecekse kafese konuluyor ve arabaya yükleniyordu. Kubilay Han'da ava Mart ile Ekim ayı arasında çıkılmamasını emretmişti. Bu yüzden bu aylar arasında diğer hanlar, kumandanlar ve saraya mensup kişilerden hiç kimse ava çıkmazdı. Bu kanuna kimse muhalif davranamazdı. Karşı gelen olursa ağır bir şekilde cezalandırılırdı. Ayrıca Kubilay Han'ın avlanmasını yasak ettiği hayvanlar mevcut olup, bu hayvanlara hiç kimse dokunamazdı¹⁷.

Ava çıkıldığı zaman uyulması gereken bazı kurallar vardı. Bunlar genç hayvanları öldürmemek ve Mart ile Ekim ayı arasında hayvanların çoğalmalarını sağlamak için ava çıkmamaktı. Av esnasında hiç kimse emir almadan avı öldüremezdi. Bunu yapan kişiler hoş karşılanmazdı. Burada avı izinsiz öldüren kişi, mensup olduğu ailenin ya da boyun lideri adına cezalandırılırdı¹⁸.

Görüldüğu gibi Moğol günlük hayatında avcılık büyük bir öneme sahiptir. Moğollar avcılık meziyetleri sayesinde hem yiyecek ihtiyaçlarını karşılamış, hem de savaşlarda uygulanacak taktiklere hazırlık yapmışlardır. Moğolların bu avcılık yetenekleri özellikle savaşlarda büyük fayda sağlamıştır.

¹⁵ Robert Marshall, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, Çev. Füsün Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s.19.

¹⁶ *Moğolların Gizli Tarihi I*, Çev. Ahmet Temir, T.T.K. Yay., Ankara 2010, s.99.

¹⁷ Marko Polo, *Markopolo Seyahatnamesi*, Yay. Haz: Filiz Dokuman, C.I, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1980, s.112, 119.

¹⁸ Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s.214-215.

2. HAYVANCILIK

Bozkır coğrafyasının etkisiyle göçebe yaşamı belirleyen temel faaliyet hayvancılık olmuştur. Carpini, Moğolların hayvan sürüsü bakımından özellikle sığır, deve, koyun, keçi ve at bakımından zengin olduklarını belirtmektedir. Onlardaki kısrakların çokluğu dünyanın hiçbir yerinde yoktur¹⁹. Buna karşılık Proto-Moğollarda gördüğümüz domuz veya diğer hayvanlara sahip değildiler²⁰.

Rubruk'a göre Moğollarda bir koyunun etiyle elli ile yüz kişi arasında insan doyabilirdi. Bu eti küçük parçalar halinde keserek bıçak ya da çatalın ucunda yemeğe gelenlerin sayısına göre herkese bir ya da iki parça şeklinde ikram etmekteydiler. Koyun etinin ikramı yapılmadan önce ev sahibi eğer isterse etin en güzel parçasını alabilirdi²¹.

Quentin'e göre Moğollar kışın düzlük yerlerde, yazın ise verimli topraklarda ikamet etmekteydiler²². Marko Polo'ya göre Moğollar kış geldiği zaman bozkır alanlarına veya iklimi daha iyi olan ılıman yerlere göç ederlerdi. Yaz geldiğinde ise serin olan dağlık bölgelere çıkarlardı. Çünkü bu bölgelerin havası hayvanlara daha iyi gelmekteydi²³.

XI. ve XIII. yüzyılda göçebe halde yaşayan Moğolların günlük uğraşları çobanlık ve avcılık yapmak şeklinde tezahür etmektedir. Moğol göçebeleri genellikle sığır, koyun, at ve keçi beslerdi. Aynı zamanda bu göçebeler hayvanlarına otlak bulmak amacıyla senede birkaç defa yer değiştirerek, göç ederlerdi. Kışın kurumuş otlakları olan bölgelere göç ederler, yaz gelince suyun bol olduğu mevkileri tercih ederlerdi²⁴.

Moğollar her türlü ihtiyaçlarını sürülerinden temin ederdi. Hayvanların derilerinden elbise, yünlerinden keçe, kilim, yorgan ve iplik, kemiklerinden ok uçları,

¹⁹ Johann De Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, Çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon 2001, s.33.

²⁰ Proto-Moğolların en önemli ehli hayvanı domuzdu. Kuzeyde yaşayan Proto-Moğol kabilesinden biri olan Shih-wei'lerden itibaren Moğollar domuz yetiştirmişlerdir. Geniş bilgi için bkz: Bahaeddin Ögel, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C.I, T.T.K. Yay., Ankara 1993, s.558.

²¹ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253 -1255*, Ed: Peter Jackson, David Morgan, Çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s.93.

²² Quentin, *a.g.e.*, s.12.

²³ Polo, *a.g.e.*, s.68.

²⁴ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.61.

hayvan pisliklerinden yakacak, at ve sığır derilerinden tulumlar, diğer hayvanların boynuzlarından içki kadehleri yaparlardı²⁵.

Moğollar taşımacılık faaliyetlerinde ve arabaları çekmede sığır, öküz ve inek gibi hayvanlardan yararlanılırdı. Koyunlar ise eti, derisi ve yünü için beslenmekteydi²⁶.

Görüldüğü gibi Moğollar hayvan sürülerinden birçok alanda yararlanmışlardır. Bozkır geleneğinin bir göstergesi olarak özellikle koyun ve atı diğer hayvanlara tercih ederek yaşamlarını sürdürmüşlerdir. Ancak hayvancılık bahsinde kaynaklarda domuza yer verilmemesi dikkat çeken bir durumdur. Çünkü Proto-Moğolların iktisadi hayatında domuz önemli bir yer tutmaktaydı. Bu değişim onların bozkır kültürüne geçmelerinin bir sonucu olsa gerektir.

2.1. MOĞOL ATI

Moğollar bütün bozkırlı kavimlerde olduğu gibi ata büyük önem veren milletlerin başında gelmekteydi. Moğolların yaşamlarında atın kendine yer bulması bozkır kültürüne geçmeleriyle başlamaktadır. At sürüleri Moğolların başlıca servetini oluşturmaktaydı. At sürülerine sahip olmayanların bozkır kültür çevresinde yaşama şansı adeta yok gibiydi. Ayrıca at Moğollar için hem bir ulaşım aracı, hem de harpte, sürülerin güdülmesinde ve avda kullanılan önemli bir hayvandı. Yine Moğollar atın etinden, sütünden ve kılından yararlanıyorlardı. Cengiz Han'ın atın önemine değinen şöyle bir ifadesi vardı: “Atından düşen adam nasıl kalkabilir? Ayağa kalksa bile atlı düşmanlara karşı yaya olarak nasıl harp edebilir ve nasıl galip gelebilir” diyerek Cengiz Han atın önemini vurgulamıştır²⁷.

Kiragos'a göre Moğol atları hiç yorulmak bilmezdi. Atları insanlar gibi ganimet taşımaktan hiç usanmazdı. Yine Moğollar çok at meraklısı bir millettir. Bir yeri işgal ettikleri zaman ne kadar at varsa bunların hepsini alırlardı. Moğollarda atı olan her birey atlarını damgalamak zorundaydı, eğer at bir damgaya sahip değilse, geleneklerine göre atın sahibi bir hırsız gibi cezalandırılırdı. Yani atların bir damgası

²⁵ M. Baron C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, Yay. Haz: Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 20006, s.23.

²⁶ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.64.

²⁷ Marshall, *a.g.e.*, s.5; Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.63.

olmalıydı. Çünkü bir Moğol, bir at ele geçirdiği zaman hayvana kendi damgasını kızgın bir demirle vururdu. Sonra at, sahibi tarafından satılsa dahi çalınmış sayılarak o atı kim almışsa, at o kişinin elinden alınır ve sahibine götürülürdü²⁸.

Carpini ve ekibi Moğol ülkesine vardıkları zaman bir olay meydana gelmişti. Rusya'daki Chernoglove Prensi Andreas Moğol atlarını ülkeden çıkartıp sattığı için Batu Han tarafından yargılanmıştı. Bunun sonucunda yapılan soruşturma kesin bir netice vermemiş olmasına rağmen prens idam edilmişti²⁹. Burada da Moğolların ata ne kadar değer verdiklerini görmekteyiz.

Moğolların savaş atları zırhlıydı ve atların zırh ve örtülerinin bazıları deriden imal edilmekteydi. Bu zırh ve örtüler şöyle yapılırdı: Öküzlerin veya diğer hayvanların derilerinden bir avuç genişliğinde şerit parçalar kesilir, bunlardan üç veya dördünü birbirine yapıştırırlardı. Sonra ince kayış ya da ipe bunları birbirine bağlarlar, en üst parçaya bağlamış oldukları ipi bir altakinin ortasından geçirirlerdi. Bu işlem bu şekilde devam ederdi. Atları korumak için takılan zırh parçaları beş taneydi. Atın her iki sağına da, atın kuyruğundan başına kadar birer parça bağlanır ve bu parçalar eyerin altından atın kalçasını kaplamaktaydı. İkinci parça atın sırtından aşağıya doğru sarkar ve karnının altında sıkıca bağlanırdı. Üçüncü parça boru şeklinde atın kuyruğuna geçirilirdi. Zırhın dördüncü kısmı da atın göğsüne takılırdı. Beşinci parça demirdendi ve atın alını ile boynunun her iki tarafını koruyacak şekildeydi³⁰.

Kaynaklardan edinilen bilgilere göre Moğol ülkesinde at sayısının çok fazla olduğu anlaşılmaktadır. Moğol askerleri bir gün boyunca bindikleri ata üç veya dört gün içinde tekrar binmezlerdi. Çünkü Moğolların memleketlerinde çok sayıda at mevcuttu. Yedek atları her zaman bulunmaktaydı³¹.

Moğol atları kısa boylu olmalarına rağmen koşu için son derece elverişliydi. Atları yorgunluğa dayanıklı, hareket kabiliyeti yüksek, bazıları gemsiz olarak kullanılabilen atlardı³².

²⁸ Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (Tercüme: Gürsoy Solmaz), Elips Kitap, Ankara 2009, s.24, 39.

²⁹ Carpini, *a.g.e.*, s.38.

³⁰ Carpini, *a.g.e.*, s.78.

³¹ Carpini, *a.g.e.*, s.98.

³² D'ohsson, *a.g.e.*, s.26.

Bir başka kaynağa göre Moğol askerlerinin hizmetinde en az üç ya da dört bazı durumlarda daha fazla at bulunurdu. Atların boyları 1.30 cm'yi geçmezdi. Bu atlar soğuk iklim şartlarına son derece dayanıklıydı ve çok uzun yol kat edebilirlerdi³³.

Tamamı olmasa da birçok kısmı zırhlı olan bu atlar, zorlu iklim koşulları gibi durumlara alıştı. Görünüşleri pek etkileyici olmayan bu atların çoğunun güçlü boyunları ve kalın bir derileri vardı. Bu atlar az bir gıdayla uzun süre dayanabilirdi. Moğolların seferlerindeki başarılarının yegâne temeli bu atların hareket kabiliyetlerinin şaşılacak derecede iyi olmasından gelmekteydi³⁴.

Moğollar küçük yaşlardan itibaren ata binmeyi öğrendikleri için çevik insanlar olup, iyi bir biniciydiler. Büyüdükleri zamanda devamlı suretle at üstünde gezerlerdi. Atları nallanmış ve dizginliydi. Yine bu atlar iyi terbiye edilmişti³⁵.

Tarihteki bozkır devletleri gibi atın önemini bilen Moğollarda ata gereken değeri vererek, atlardan birçok alanda yararlanmaya çalışmışlardır. Moğol atının kısa boylu olması özellikle savaşlarda onların manevra kabiliyetlerini ortaya çıkarmıştır. Ayrıca ölü gömme merasimlerinde bir atın sahibiyle birlikte gömüldüğü görülmektedir. Atın savaşlarda önemli bir yer tutması, atın değerini artıran bir faktördü. Bunun yanında atın ekonomik değeri de bulunmaktaydı. Atın etinden, sütünden ve derisinden yararlanılmaktaydı. Kısrakların sütünden elde edilen kıymız Moğolların ve bozkırın bir numaralı içeceğiydi. Yine atın eti beslenme amaçlı, derisi de kıyafet ve çeşitli savaş malzemelerini yapma amaçlarına hizmet etmekteydi.

2.2. MOĞOL ARABALARI

Moğol arabaları konusunda elimizde pek fazla bilgi bulunmamaktadır. *Moğolların Gizli Tarihine* göre Cengiz Han ile Hasar'ın aralarındaki konuşmalardan sonra kardeşleri aynı gece Hasar'ı yakalamak için yola çıktılar. Guçu ve Kokoçu Cengiz'in annesine giderek onun Hasar'ı yakalamak niyetiyle yola çıktığını anlattılar. Anne de bunu duyar duymaz aynı gece kara arabaya ak deveyi koşarak

³³ Chaliand, *a.g.e.*, s.110.

³⁴ Uyar, *a.g.t.*, s.28.

³⁵ Quentin, *a.g.e.*, s.12.

peşlerinden gitti³⁶. Burada Moğol arabalarının renkleri hakkında bilgi sahibi olmaktayız.

Moğol arabaları büyük öneme sahipti. Bunun için Moğollarda arabaların kullanım şekli çok çeşitli olmuştur. Moğol arabaları eşya taşımacılığında, araba çadırlar şeklinde kullanılmıştır. Büyük çadırları taşıyan arabalar da sadece bozkır topraklarında kullanılırdı. Ayrıca yağmacılık, hücum ve her türlü savaş esnasında arabalar ve araba çadırlar düşmandan hızlı bir şekilde uzaklaşmak için tercih edilirdi³⁷.

2.3. DAMGA-TAMGA

Moğol nişan ve damgaları konusunda elimizde fazla bilgi olmamakla birlikte Defter-i Cengiz-name'de bazı boylara ait nişan ve damgalara yer verilmiştir³⁸.

Moğollar arasında hangi hayvanın kime ait olduğunu bilmek için bir nişan ya da damga kullanılırdı. Bu damgalar, bir kabilenin bütün üyeleri için aynıydı³⁹.

Moğol ülkesinde hangi cins hayvan olursa olsun, o hayvanın kime ait olduğunu belirten damgalar vardı. Yani bütün hayvanlar bir işarete sahipti. Bu yüzden hayvanlar otlaklarda otlarken başlarında bir çoban bulunmamaktaydı. Kendi başlarına otlayan hayvanlar birbirine karışırsa, hayvanların sahipleri bu yanlışlığı damgalar sayesinde çözüyorlardı⁴⁰.

Moğollarda damgalar başka alanlarda da örneğin vesika ve mektuplarda kullanılmıştır. Kâğıdın üstüne ve iki parçanın birbirine yapıştığı yere damga basılırdı. Damgalar devlet işlerinin yanı sıra resmî makamlarca yazılan mektuplara ve yazılara basılırdı. Resmî olan altın damga baş vezirin elinde bulunurdu. Gazan Han döneminde memurların rütbelerine uygun derecede damgalar yapılmıştı. Orduya ait işlerde de altın bir damga kullanılmaktaydı⁴¹.

³⁶ *MGT*, s.163.

³⁷ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.69.

³⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz: Funda Toprak, "Defter-i Cengiz-name'de Boy Nişanları ve Damgalar", *Turkish Studies*, Volume 6/1, Winter 2011, s.555-574.

³⁹ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.91.

⁴⁰ Polo, *a.g.e.*, s.73.

⁴¹ Spuler, *a.g.e.*, s.321.

Moğollarda damgalar özellikle hayvanların birbirinden ayırt edilmesinde kullanılmıştır. Göçebe topluluklarda göç zamanlarında hayvanların birbirine karışmasını önlemek için boylar kendi sürülerine damga vurma yoluna gitmişlerdir. Yine göçebe topluluklarda her boyun kendine ait damgası, işareti bulunmakta ve damgalar boyların birbirinden ayrılmasında kullanılmaktadır. Bazen de yazışmalarda damgaların kullanıldığı görülmektedir.

3. TİCARET

Göçebe kavimler yaşam artlarından dolayı her türlü ihtiyaçlarını karşılayamıyorlardı. Bu yüzden ticaret yaparak üretemedikleri maddeleri temin ederlerdi. Göçebeler, yerleşik toplumlarla değiş tokuş usulüyle ya da para karşılığında ticaret yaparlardı. Göçebelerin ihtiyaçlarını karşılama yollarından bir diğeri de yağmacılık seferleri düzenlemektir. Çünkü göçebelerin en önemli geçim kaynakları avcılık, hayvancılık ve yağmacılık faaliyetlerinde bulunmaktır.

Cengiz Han'ın Moğol Devletini büyük bir imparatorluk haline getirmesinden sonra Moğolların ekonomik hayatında büyük bir değişim olmuştu. Dünyanın her tarafından gelen değerli eşyalar Moğol ülkesine girmeye başlayınca ticari hayatta canlanmaya başlamıştı. Moğollar fethettikleri ülkelerden getirdikleri zanaatkârlar sayesinde kasaba ve şehirler kurarak yavaş yavaş göçebelikten şehir hayatına geçmeye başladılar. Bundan sonra Moğol şehirleri ticaret yollarının birleştiği bir merkez haline geldi⁴².

Temuçin'in 1206 yılında yapılan kurultaydan sonra Cengiz adını alması ve han seçilmesiyle birlikte Moğolların ticari hayatlarında canlanma olmuştur. Cengiz Han ticaretin gelişmesi için yabancı tüccarların Moğol ülkesine gelmelerini sağlamış ve tüccarlara çeşitli kolaylıklar göstermiştir. Kökeni Uygurlara kadar uzanan ve Moğollar devrinde daha çok gelişen ortaklık müessesesi ticari hayatın önemini daha da arttırmıştır. Yine devletin ticari alanda dinî farklılıklar gözetmemesi ticaretin gelişmesini sağlamıştır⁴³.

⁴² Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.72.

⁴³ İlyas Kamalov, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2003, s.37.

Cengiz Han'ın Harzemşahlarla olan ilişkilerine bakarak onun ticarete ne kadar önem verdiğini görmekteyiz. Bunun yanında Cengiz Han tüccarlara da büyük önem vermektedir. Cengiz Han, tüccarlar için “tüccarlar beldeleri imar eden, meliklere güzel eşya ve hediyeleri taşıyan kişilerdir. Onlara engel çıkartmayın” diyerek ticarete ve tüccarlara büyük önem verdiğini göstermiştir⁴⁴.

Moğollar yaşamlarını sürdürebilmek için ticarete önem vermek zorundaydılar. Cengiz Han'da devletinin ve halkının refahı sağlamak amacıyla ticaretin gelişmesi için tüccarlara gerekli kolaylıkları sağlamıştır. Bunun yanında Cengiz Han'ın torunlarından Mengü Han döneminde tüccarlar ile müfettişler arasında herhangi bir kargaşa çıkmaması için esnaf tezkeresi çıkartılmıştır⁴⁵.

Cengiz Han Moğol kabilelerini itaat altına aldıktan sonra ele geçirdiği yerlerin güvenlik işleri ile ilgilenmiş ve şehirlere *karakçi* denilen güvenlikten sorumlu görevliler yerleştirmiştir. Bu görevliler tüccarların güvenliğini sağlamak ve tüccarların sattıkları mallar arasında değerli olanları hana getirmekle sorumluydular⁴⁶. Cengiz Han devletini güçlendirdikten sonra kervan güzergâhlarındaki önemli mevkilere *karakçi* denilen muhafızlar yerleştirerek tüccarların güvenliği için elinden geleni yapmıştır.

Moğol Devletinde bir düzen oluşturulduktan sonra tüccarlara çeşitli kolaylıklar sağlandığını belirlemiştik. Ayrıca tüccarlar silahlı birlikler tarafından korunmuştur. Vergilendirme sisteminde de onlara çeşitli kolaylıklar sağlanmış ve onların yükü hafifletilmeye çalışılmıştır. Yine ticaretin gelişmesi için gümrük vergilerinde indirimle gidilmiştir⁴⁷.

Moğol Devleti genel itibariyle askerî özellikler taşıyan bir yapıya sahip olduğu için, tüccarlardan lüks eşyaların yanında ordu içinde silah almışlardır. Örneğin Ögedey Kağan devrinde tüccarlardan ok uçları, yaylar, askerî çantalar alınmaktaydı. Tüccarların batıdan doğuya Moğolların ülkesine rahatça seyahat

⁴⁴ Mehmet Emin Şen, “Bilim Tarihçisi Sübki'ye Göre Cengiz Han”, *Akademik Bakış*, C.VI, S.11, Kış 2012, s.258.

⁴⁵ Spuler, *a.g.e.*, s.468.

⁴⁶ Cüveyni, *a.g.e.*, s.117.

⁴⁷ Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s.459.

edebilmeleri ve ticari ilişkilerin gelişmesi için *Pax Mongolia (Moğol Barışı)* oluşturulmuştu⁴⁸.

Pax Mongolia (Moğol Barışı), XIII. ve XIV. yüzyıllarda Batılı kesimlerce Orta Asya, Çin ve Yakın Doğu'nun Moğollar tarafından istilasından sonra sosyal, kültürel, ekonomik, hayata etki etmiş bir barışı. Bu sayede Batı, Doğu'nun her türlü imkânından yararlanma fırsatı bulmuştur. Moğol barışı ile Batı, İslam ülkeleri ve medeniyetini tanımıştır. Yine Çin'i Hindistan'ı, kıymetli ürünleri, geçiş yollarını öğrenmişlerdir⁴⁹.

Moğolların ticarete ve tüccarlara verdiği önemi belirten diğer bir görüşe göre, bir tüccar Moğol ülkesine geldiği zaman, atından ilk indiği yerdeki evin sahibi bu tüccara gidene kadar bakmak zorundaydı⁵⁰.

Mengü Han tahta çıktıktan sonra, şehzadelerin haksız dağıttıkları yarlıklara el koymuştur. Ülkenin her bir tarafına haber salarak ister Moğol olsun, isterse yabancı bir tüccar olsun, ticaretle uğraşanlara kredi dağıtıp onlarla ortak olmuştur. Moğol tüccarları Mengü Han zamanında kendi aralarında sınıflara ayrılmışlardı. Bu tüccarlar hazineden belirli bir miktarda para alıp, bu aldıkları parayı her yıl kararlaştırılan şekilde hazineye geri öderlerdi. Bu şekilde hareket edenlere *ortak* denirdi⁵¹.

Cengiz Han'dan sonra başa geçen Ögedey Kağan zamanında devlet içerisinde Uygurların etkisi artış göstermişti. Bu etkinin sonucunda özellikle 1235-1250 yılları arasında Moğollarda *ortak* olarak bilinen ticari birlikler devlet içerisinde etkin bir şekilde rol oynamaya başlamış ve ortak üyeleri devletin bir elçisi gibi görevlendirilmişlerdir. Uygurların başını çektiği bu teşkilat doğu ile batı arasında ticaretin gelişmesini sağlamaktaydı. Bu teşkilat Altın Orda Devletinde de etkisini sürdürmüştür. Altın Orda Devletinin yarlıklarında *ortak* kelimesi *bazırgan* şeklinde

⁴⁸ Mehmet Tezcan, "Türk-Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz'de Ticaret", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXIV, S.1, Temmuz 2009, s.155, 163.

⁴⁹ Tezcan, *a.g.m.*, s.181-182.

⁵⁰ Willem, *a.g.e.*, s.124.

⁵¹ Cüveyni, *a.g.e.*, s.480, 486.

kullanılmıştır. Yine *ortak* kelimesi hanın temsilcisi ve ortağı konumunda düşünülmüştür⁵².

Ortak kelimesinin anlamı Altın Orda Devletinde “*ticaret birliğinin üyesi olan tüccar*” anlamında kullanılmaktaydı. Altın Orda Devleti, ticareti geliştirme konusunda Cengiz Han’dan daha da ileri giderek, devlet damları şahsen ticari faaliyetlere katılmışlardır. Devlet hazinesinden kredi alarak ticaret yapan “*ortaklık*” genellikle Müslümanlarla yapılmaktaydı. Altın Orda hanları ticaretten büyük gelir elde ettikleri için ticareti desteklemekteydiler. Altın Orda Devletinin büyük şehirlerinde, Cuci ulusuna mensup hanedan üyelerinin katıldığı tüccar-ortak birliği bulunmaktaydı. Bu ticaret birlikleri sayesinde büyük kervanlar kuruluyor ve ticari faaliyetler gerçekleştirilerek büyük gelir elde ediliyordu⁵³.

Kubilay Han, kendisine sunulan güzel hediyelere ve mallara meraklı bir hükümdardı. Bundan dolayı dışarıdan gelen tüccarlara karşı her türlü kolaylığın sağlanmasını istemekteydi. Bunun için Kubilay Han hanlar inşa ettirmiştir. Bu hanlarda zamanla bir pazar yeri haline gelmiş ve herkes malını burada satmaya başlamıştır. Yabancılarda buralara gelerek mallarını satmışlardır⁵⁴.

Kubilay Han, Moğol tüccarlara çeşitli ayrıcalıklar tanıyor ve onların statülerini yükseltiyordu. Moğol soylu sınıfı ile tüccar sınıfı arasında çok eskiden beri var olan *ortak* adıyla bilinen bir ilişki vardı. Tüccarlar soylu sınıfın sağladığı destekle Asya kıtasının dört bir yanında rahatça dolaşıp alışveriş yapabiliyorlardı. Buna karşılık olarak tüccarlar savaş zamanlarında devlete borç para veriyorlardı. Kubilay Han bu ilişkiyi sistemli bir hale getirmek için ortaklık ilişkisini resmî bir kurum haline getirdi. Kubilay Han döneminde tarımın ve ekonominin çökme noktasına geldiği Çin’de Moğollar tarımın gelişmesi için çeşitli hizmetlerde bulunmuşlardır. Bunun yanında tahıl ambarları kurulmuş ve çiftçiler *she* adıyla bilinen küçük birliklerde toplanmışlardır. Her she yani her kooperatif toprağı geri kazanmak, tarlaları ekip biçmek, sulama sistemleri yapmak gibi konulardan sorumlu

⁵² A. Melek Özyetgin, “Altın Orda Devlet Geleneğinde Uygur İzleri”, *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 13, 2009, s.444, 449.

⁵³ Ekrem Kalan, “XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Altın Orda Hanları’nın Ticaret Politikaları”, *Avrasya Etüdüleri*, S.45, 2014, s.57.

⁵⁴ Polo, *a.g.e.*, s.93.

tutulmuştur. She başkanlarının başarıları ödüllendirilirken, başarısızlıkları cezalandırılmıştır⁵⁵.

Moğollar bozkır hayatına geç uyum sağlamalarından dolayı özellikle ticari faaliyetlerde geri kalmışlardı. Bundan dolayı Cengiz Han döneminden itibaren ticarete büyük önem verilmiştir. Bunun için Moğol ülkesine gelen tüccarlara her türlü kolaylık sağlanmıştır. Tüccarlarda sağlanan kolaylıkları fırsat bilerek mallarını Moğol ülkesinde güvenli bir şekilde satmışlardır. Bu durum birçok tüccarın dikkatini çekmiş ve Moğollarda ticaret gittikçe gelişme göstermiştir. Böylelikle göçebe hayatı sürdüren Moğollar ihtiyaçlarını bu sayede gidermişlerdir.

3.1. KÖLELİK VE YAĞMA

Moğol istilaları sonucunda birçok şehrin tahrip edildiği ve kadın erkek demeden insanların öldürüldüğü bilinmektedir. Moğollarda yapılan istila hareketleri sonucu yurtlarını terk etmek zorunda kalan insanlar köle olarak Moğol ülkesine götürülmüş ve Moğolların çeşitli hizmetlerinde kullanılmışlardır. Yağma faaliyetleri ise göçebe yaşamın bir gerekliliği olarak ortaya çıkmıştır. Çünkü yağmacılığın kaynağı olarak bozkır yaşamındaki kriz dönemleri yani kuraklık, salgın hastalıklar gibi nedenler gösterilmektedir. Bundan dolayı göçebeler yağmacılığı önemli bir gelir kaynağı olarak görmüşlerdir. Ayrıca göçebelerin ilerlemeleri hayvancılık ve yağmacılık gibi ekonomik ihtiyaçlara dayanıyordu.

Moğollarda Cengiz'in han seçilmesinden sonra yapılan savaşlar sonucunda birçok yer fethedilmiş ve itaat altına alınan kabilelerin sayısı her geçen gün artmıştır. Bu ele geçen insanlara *bogol* denilmiştir. Daha sonra bunlara *unagan bogol* denilmeye başlanmıştır. Bu kelimeler zamanla köle kelimesine dönüşmüştür. XI. ve XIII. yüzyıllarda kölelere *ötöle bogol* yani adi köleler veya uşaklar denmiştir. Aynı zamanda bu eski Moğol bogolları ve uşakları azat edilebiliyorlardı. Böyle olunca efendi ile köle arasındaki ilişki de sona ermiş oluyordu⁵⁶.

Grigor'un verdiği bilgilere göre Moğollar itaat etmeyen şehir ve kaleleri zapt ve tahrip edip halkı esir alıyorlardı. Erkek, kadın, papaz ve keşişler merhametsizce

⁵⁵ Marshall, *a.g.e.*, s.121.

⁵⁶ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.107-108.

öldürülüyordu. Diyakozlar (papaz yardımcıları) esir edilerek köle yapılıyor, Hıristiyan kiliseleri yağma ediliyor, azizlerin kutsal saydıkları haçlar ve kitaplar değersiz bir mal gibi yere atılıyordu. 1239 senesinde Ermenistan üzerine gönderilen Moğol kumandanı Bayçu Noyan askerlerini toplayarak Erzurum üzerine yürüdü. Moğollar şehri iki ay muhasara ettikten sonra zengin ve güzel şehri tahrip ettiler. Halkı merhametsizce kılıçtan geçirip, manastırları ve kiliseleri harabeye çevirdiler⁵⁷. Ermeni Grigor Erzurum'da sadece Hıristiyanların maruz kaldığı zulümden bahsetmekte, Türklerin maruz kaldığı işkencelere dair bilgi vermemektedir.

Carpini'ye göre Moğollar bir kaleyi kuşatırken, savunma halinde bulunan düşmana çeşitli vaatlerde bulunurlardı. Bu yolla kaleyi teslim etmeleri istenirdi. Moğolların bu sözlerine kanıp dışarı çıkanlar, artık onların tuzağına düşmüş olurdu. Kaleden dışarı çıkan halkı da kendi aralarında ayırıp, zanaatkârlar dışında kalanları köle yaparlardı. Zanaatkârları ise önemli işlerde kullanmak üzere uğraş alanlarına göre ayırırlardı⁵⁸.

Yine Carpini'nin aktardıklarına göre Moğollar Müslüman ya da diğer ülke milletlerini ele geçirdikleri zaman bütün tecrübeli zanaatkârları alıp, bunları kendi işlerinde kullanırlardı. Diğer zanaatkârlar yani Moğol boyunduruğuna girmeyenler ise vergi öderdi. Köleleri olan çiftçi kesim tüm hasatlarını orayı yöneten kumandan ya da valilerin samanlıklarına taşırdı. Moğollar çiftçilere kendilerine yetecek kadar ürün bırakırdı. Diğer kölelere ise sadece küçük bir ekmek ve haftada üç kez olmak üzere azıcık et verilirdi⁵⁹.

Kölelerin yaşantılarına bakıldığı zaman efendilerinin çadırlarında onlara hizmet etmek zorunda olan köleler dünyadaki en kötü kadere sahip olan insanlardı. Örneğin bu köleler sıcak günlerde dahi kürk mantolarla doluşturılarak bir nevi eziyet çekerlerdi. Kış geldiğinde tam tersi bir durum ortaya çıkmaktaydı. Bunların çoğu soğuktan el ve ayaklarını kaybetmişti. Bazı köleler de soğuktan ölmekteydi. Köleler kumandanların eşleri ve çocuklarının hizmetini de yapmaktaydılar. Köleler aynı zamanda savaş sırasında en ön saflara yerleştirilirdi. Tüm bu sayılanların dışında

⁵⁷ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1954,s.13-15.

⁵⁸ Carpini, *a.g.e.*, s.83.

⁵⁹ Carpini, *a.g.e.*, s.91.

köleler her şeyi yapmaya mecburdurlar. Verilen emre uymadıkları zaman anında dayak yerlerdi. Bu kölelerin arasında ince el işlerinden anlayanlar, biraz para kazanarak daha iyi bir hayat sürerlerdi. Yine köleler bir ev inşa edeceklerinde ya da evleneceklerinde efendilerinden izin almak zorundaydılar. Moğollar ele geçirdikleri köleleri aç ve çıplak bırakır, nefeslerinin son anına kadar çalıştırır ve kamçılırdı. İstedikleri zamanda hiçbir neden olmaksızın onları öldürürlerdi⁶⁰.

Quentin, kölelerin arasında çok sayıda kadın olmakla birlikte bu köleler arasında zanaatkârların olduğunu söylemektedir. Bu zanaatkârlardan kendilerine yararlı olmayacaklarını düşündüklerini kendilerine ebediyen köle yapmışlardır. Bakire ya da evli olan genç kadınları da aşçılık için yanlarına almışlardır. Erkekler de ondalık birimlere ayrılarak köleliğe sevk edilmiştir. Bazen de bir Moğol ölmeden önce bir köle seçerek öldüğü zaman onunla birlikte mezara gömülürdü⁶¹.

Spuler'e göre Moğollar bir şehri ele geçirdiklerinde şehirde bulunan herkesi dışarı çıkartarak halkı erkek ve kadın olmalarına ve yaşlarına göre ayırırlardı. Erkekler arasındaki bilginleri ve esnafları alarak hükümdarın ganimet hissesine katarlardı. Eli silah tutan esir erkekler Moğol savaşçıları arasına katılarak köle olarak ayrılmamışlarsa ilk baskın için öncü birlik olarak kullanılırdı. Saltanat değişikliği olduğunda esirlerin kurtulma şansları vardı. Yine esirler fidye ödeyerek serbest kalabilirdi⁶².

Kölelik diğer Cengiz Devletlerinde olduğu gibi Altın Orda Devleti'nde de önemli bir yere sahipti. Savaşlarda ele geçen köleler genellikle ticaret malı olarak görülmüştür. Savaşlarda alınan esirlerden başka Altın Orda' da Kafkas milletlerinden de birçok köle ele geçmiştir⁶³. Moğollarda yapılan savaşlar kesin bir şekilde sonuçlanmadıktan sonra ganimet elde etmek için yağmaya girişenler de en ağır şekilde cezalandırılmıştır⁶⁴.

Savaşlar yoluyla ele geçirilen köleler Moğolların yaşamlarında önemli bir yere sahip olmuşlardır. Moğollar köleleri her türlü işlerinde kullanarak onlardan

⁶⁰ Carpini, *a.g.e.*, s.91.

⁶¹ Quentin, *a.g.e.*, s.28-29.

⁶² Spuler, *a.g.e.*, s.453-455.

⁶³ Efe Durmuş, *Siyasi, İktisadi Ve Kültürel Açından İlhanlı-Memlük Münasebetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Şanlıurfa 2005, s.46.

⁶⁴ Chaliand, *a.g.e.*, s.138.

sonuna kadar yararlanmışlardır. Gerek savaş zamanında, gerekse gündelik yaşamlarında kölelerden her alanda istifade etmişlerdir. Bunun yanında Moğollar bir yeri ele geçirdikleri zaman yağma faaliyetlerinde bulunurlardı. Bu sayede bir göçebede olmayan veya bir göçebenin elde edemeyeceği şeylere sahip olurlardı. Yine yağmacılık önemli bir gelir kaynağı olarak görülmekteydi.

3.2. PARA

Ekonominin temel dayanağı olan para konusunda Marko Polo'nun seyahatnamesinde ve diğer kaynaklarda yer alan bilgilere göre özellikle Cengiz Han'ın torunları tarafından kurulan Kubilay ve İlhanlı Hanlıklarında paraya önem verildiği görülmektedir. Göçebelerin ticari hayatının vazgeçilmez unsurlarından olan değiş tokuş usulüyle mallar karşılıklı olarak değiştirilmekteydi. Zamanla göçebe toplumların yerleşik toplumlarla etkileşimi sonucu, para ticari hayatta önemli hale gelmiştir.

Marko Polo'ya göre Moğollar parayı yaparken dut ağacından faydalanıyordu. Bu dut ağacının kabuğu ile odunu arasında ince bir tabaka yer almaktaydı. Bu tabakayı çıkartıp, çok ince bir tabaka elde ediyorlardı. Bu da kâğıt gibi bir şeye benziyordu. Daha sonra bu tabaka kimyevi işlemlerden geçiyor, bu kâğıdı önce dümdüz hale getiriyorlar, sonra da yumuşatıyorlardı. Bu elde edilen ince ve yumuşak tabakayı belirli büyüklüklerde hepsini dikdörtgen biçimde kesiyorlardı. Bundan sonrada para kullanılmaya hazır hale gelmiş oluyordu. Yine Marko Polo Moğolların Hanbalık şehrinde Kubilay Han'ın özel bir darphanesi olduğunu söylemektedir. Bu darphanede para ve sikke ustaları bulunurdu. Darphanede sikke kesmeyi bilmenin yanında kimya bilgisinin de iyi olması gerekiyordu. Moğollar da bu işi ustalıkla yapmışlardır⁶⁵.

Moğollar eskiyen veya yıpranan paraları piyasadan kaldırıyorlardı. Eskiyen para kimde ise hemen Kubilay Han'ın hazinedar başına veriyordu. Hazinedar başı da eskiyen paraları yenileri ile değiştiriyordu. Yalnız bu işlemi yaparken yüzde üç kadar eskime payı oranında eskime parası alınıyordu. Yine halk zor duruma düşerse ve paraya ihtiyacı varsa hemen hazineye gidip, ihtiyacı kadar altın veya gümüş alıyordu.

⁶⁵ Polo, *a.g.e.*, s.120-121.

Bazı kimseler de gümüş ve altın tabak ya da kemer yapmak için madene ihtiyaç duyarsa yine hükümdarın hazinesinden para karşılığında istediği madeni alabiliyordu⁶⁶.

Moğolların topraklarına gelen her tüccar elinde bulunan altın veya gümüş parayı Kubilay'ın hazine bakanlığı tarafından basılıp denetlenen kâğıt paralarla değiştirmek zorundaydı. Yine halk da elindeki paraları kâğıt paralarla değiştirmektedir. Bu sayede ekonomik düzende sağlanmış oluyordu⁶⁷.

Gazan Han döneminde ise Çin'de kullanılan kâğıt para örnek alınarak İran ülkesinde ilk defa kâğıt para kullanımına geçilmiştir. Buna da *çav* denilmiştir. Kâğıt para uygulamasına geçilmesindeki amaç halkın elinde bulunan altın ve gümüş paranın kâğıt paraya çevrilerek devletin nakit para ihtiyacını karşılamaktı. Bunun yanında bu reformla ekonomi ve ticarete canlandırılmak isteniyordu. Bunun için belirli yerlerde *çavhane* denilen merkezler oluşturuldu. Ancak bu uygulama düşünüldüğü gibi yararlı olmamıştır⁶⁸. Gerçekleştirilmeye çalışılan para politikaları halk tarafından benimsenmemiştir. Çünkü bu uygulama büyük bir toplumsal dirençle karşılaştığı için başarısız olmuştur.

Görüldüğü gibi Kubilay ve İlhanlı hanlıklarında kullanılmaya başlanan kâğıt para uygulamasından yeteri kadar verim alınamamıştır. Bunda Moğolların siyasi teşekküllerini geç oluşturmaları ve göçebe bir toplum yapısına sahip olmaları etkili olmuştur. Bu da uygulanmaya çalışılan para politikalarını olumsuz yönde etkilemiştir.

4. MALİ SİSTEM

Moğol mali sisteminde karşımıza çıkan en önemli husus toplanan vergiler ve bunların miktarlarıdır. Moğollar ele geçirdikleri toprakların halkından çeşitli vergiler almışlar ve bu vergiler zamanla çoğalmıştır. Birçok kaynakta Moğol vergi usullerine ait bilgiler yer almaktadır.

⁶⁶ Polo, *a.g.e.*, s.125.

⁶⁷ Marshall, *a.g.e.*, s.121.

⁶⁸ Osman G. Özgüdenli, *Moğol İranında Gelenek ve Değişim Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s.262.

Carpini'nin naklettiği bilgilere göre Moğollar ele geçirdikleri halklardan büyük, küçük, zengin, fakir demeden herkesten vergi alırlardı. Bu vergiye göre; her aile bir beyaz ayı derisi, bir siyah kunduz, bir siyah samur, kokarca kürkü ve bir de siyah bir tilki derisini vergi olarak öderdi. Bu sayılanları vergi olarak vermeyenler Moğol ülkesine götürülüp köle yapılırdı⁶⁹.

Moğolların Gizli Tarihine göre Ögedey Kağan zamanında her yıl *şulen* (yiyecek vergisi) için halkın sürülerinden iki yaşında olan birer koyun alınacaktır. Her yüz koyundan bir koyun alınarak o ahalinin fakirlerine dağıtılacaktır⁷⁰.

Cengiz Han'ın danışmanlarından ve valilerinden Mahmut Yalavaç herkesten vergi alınmasını yani şahıs *dink* prensibini, Cengiz Han'ın bir diğer danışmanı ve valisi olan Yeh-lu Ch'u-ts'ai ise her haneden vergi alınmasını istemiştir. Bu vergileme sisteminde Mahmut Yalavaç'ın düşüncesinin devlet hazinesine daha çok gelir sağlayacağından bu sistem seçilmiştir. Ögedey zamanında ise Yeh-lu Ch'u-ts'ai sayesinde devlet sabit bir bütçeye sahip olmuştur. Vergi toplama işlemlerinde Çinlilere ayrıcalıklar tanınırken, Moğol ve Müslümanlara daha az ayrıcalık tanınmıştır. Bu da uygulamalarda karışıklıkların çıkmasına sebep olmuştur. Cengiz Han zamanında Moğollar 1231 yılına kadar herhangi bir vergi ödemezken, bu tarihten sonra yüzde bir oranında vergi ödemişlerdir. Buna göre yüz attan bir at, yüz koyundan bir yaşındaki bir kuzu han sofrası için alınmıştır. Ayrıca yüz koyundan da bir koyun alınarak yardıma muhtaç olanlara verilmiştir. 1236 yılından itibaren otuzda bir oranında vergi alınmıştır. Şaraptan da onda bir oranında vergi alınmaktaydı. Hayvancılıkla uğraşanlardan yüzde bir, tarımla uğraşanlardan ise onda bir oranında vergi alınmıştır⁷¹.

Moğollar güçlü bir merkezi yönetim oluşturduktan sonra Ermenistan'da daha önceden bilinmeyen çeşitli vergiler almaya başladılar. *Mal* hayvan başına toplanan "*kopçur*" ve askerî yükümlülük olan *kalan* vergisinden başka Hülagü Han döneminde *tagar* vergisi alınmıştır. Alınan bu vergiler sadece erkeklerden değil,

⁶⁹ Carpini, *a.g.e.*, s.86.

⁷⁰ *MGT*, s.202.

⁷¹ Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-lu Ch'u-ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", *Bilgi*, S.42, Yaz 2007, s.233-234.

kadın, yaşlı ve çocuklardan da alınmıştır. Özellikle *kalan, tagar, tamga* vergileri halkı zor durumda bırakmıştır⁷².

Ovsepyan'a göre Moğollar halktan insan ve hayvan başına ağır vergiler alırdı. Moğollar sadece küçük kiliseler ve din adamlarından vergi almaz, onları vergiden muaf tutarlardı⁷³.

Ögedey Kağan zamanında emlak gelirleri için bir düzenleme yapıldı ve çeşitli tedbirler alındı. Hayvancılıktan yüzde bir, tarımdan ise yüzde on oranında vergi alınması kararlaştırıldı. Devletin doğusunda bulunan her bir kişiden, Çin'de her bir çiftlikten vergi alınmasını istedi⁷⁴.

Ögedey Kağan zamanında hayvan yetiştirenlerden hayvan sayısının yüzde biri (yani yüz koyunun bir tanesi alınıyor) kadar vergi alınıyordu. Tarımla uğraşanlardan ise yetiştirdiği ürünün onda biri kadar vergi tahsil edilmekteydi. Yine bu dönemde hayvan sayısı üzerinden ve tarım ürünleri üzerinden alınan vergiler dışındaki mallara konulmuş olan otuzda bir oranındaki vergi de kaldırılmıştı⁷⁵.

Vladimirtsov'a göre ise Ögedey Kağan zamanında Çin kaynaklarına göre Moğolların her yüz attan bir kısrağ, sığır ve koyunlar için ise her yüz hayvandan bir baş ödemelerini emretmişti⁷⁶.

Güyük Han zamanında hem şehzadeler hem de halk hakana bir, iki ve üç yıllık veya istediği kadar sütünden faydalanmak üzere kısrağları vergi olarak vermekle yükümlüydüler. Şehzadelerin kendi kulları da tıpkı hakana verdikleri gibi, şehzadelere de vergi verilerdi⁷⁷.

Grigor, 1251 senesinde Mengü Han'ın emriyle Argun adlı bir Moğol komutanına vergi için memlekette nüfus sayımı yaptırdı, demektedir. Sayımdan sonra vergi defterlere kayıt edildi ve vergi nüfus başına alınmaya başlandı. Moğollar bu suretle şark memleketlerini yağma ettiler. Ufak bir köyde otuzdan elliye kadar

⁷² A. G. Galstyan, *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, Çev. İlyas Kamalov, Yeditepe Yayınevi, İstanbul 2005, s.29.

⁷³ Galstyan, *a.g.e.*, s.93.

⁷⁴ Spuler, *a.g.e.*, s.334.

⁷⁵ Roux, *Moğol İmparatorluğu*, s.270.

⁷⁶ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.171.

⁷⁷ Carpini, *a.g.e.*, s.70.

adam saydılar ve on beş yaşından altmış yaşına kadar olanlardan kişi başına altmış beyaz akçe aldılar. Bu vergiyi vermeyenleri, kaçan veya gizlenenleri yakaladıkları zaman el ve ayaklarını bağlayıp, kanayınca kadar yaş çubuklarla dövüyorlardı. Sonra da vergi vermeyenleri insan eti yemeye alıştırdıkları köpeklerine yedirtiyorlardı⁷⁸.

1254 senesinde Mengü Han kendisine bağlı olan bütün memleketlerde nüfus sayımı yaptırdı. Bu nüfus sayımı işini zabitlerden Argun yaptı. Kadınlar ve çocuklar istisna edilmek şartıyla herkesten şahsi vergi alınmasına karar verildi⁷⁹.

Mengü Han zamanında Katay memleketi için şu vergiler konulmuştu. Buna göre her zengin adam yılda on beş altın vergi verecekti. Fakirler ise birer altın vergi vermekle yükümlü tutuldular. Hayvan vergisi olarak bu dönemde her yüz hayvandan bir tanesi alınacaktı. Yüz tane hayvanı olmayanlardan ise vergi alınmayacaktı. Yine diğer hanlar zamanında olduğu gibi bu devirde de din adamlarından vergi alınmamıştır⁸⁰.

Mengü Han zamanında *kopçur* adlı hayvan vergisinin alım şekli şöyleydi: “Bir kişinin aynı cinsten yüz baş hayvanı varsa birini vergi olarak vermesi istenirdi. Eğer bir kişinin hayvan sayısı yüzün altında ise o kişinin hiç hayvan vermemesi kuralı vardı”⁸¹.

Mengü Han vergilerin toplanmasının uzun sürmesinden dolayı vergilendirmede yeni bir usule gitmiştir. Yeni sisteme göre vergiler iki kategoriye ayrılmıştır. Birincisi bütün yetişkin Moğol erkeklerinden alınan vergiler, ikincisi ise iki alt kategoriye ayrılan geleneksel vergilerdi. Çin’de Mengü Han devrinde kopçur vergisi ipek ve gümüşle olmak üzere iki farklı şekilde ödeniyordu⁸².

⁷⁸ Grigor, *a.g.e.*, s.24-25.

⁷⁹ Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s.172.

⁸⁰ Gregory Abu'l-Farac, (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, T.T.K. Yay., Ankara 1999, s.554.

⁸¹ Cüveyni, *a.g.e.*, s.481.

⁸² Firdes Özen, *Mengü Han Döneminde (1251-1259) Selçuklu-Moğol İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s.101-104.

Moğollarda ordunun ihtiyacını karşılamak amacıyla *gale* adıyla bilinen bir vergi alınmaktaydı. Bu vergi sayesinde ordunun ihtiyacı olan yiyecek ve hayvan gereksinimi karşılanırdı⁸³.

Tamga vergisi ise ilk defa Ögedey zamanında Kuzey Çin'de ortaya çıkmıştır. Bu vergiye 1234 yılına kadar bir değer biçilmezken, daha sonra bu vergiyi toplamak için vergi toplama daireleri kurulmuştur⁸⁴.

Tamga kelimesi Moğollar tarafından genellikle gümrük mallarından alınan vergi anlamında kullanılmıştır. Bu gümrük vergisi zanaatla uğraşanların da ödemekle sorumlu olduğu bir vergiydi. Pazar vergisi, hayvan kesim vergisi, tartı ve şehir kapısı ücretlerini de kapsamaktaydı⁸⁵.

Tamga vergisi, en fazla gelir getiren vergilerin başında gelmekteydi. Bu vergi zamanla Altın Orda Devleti'nin de en önemli gelir kaynağını oluşturmuştu. Bu yüzden Altın Orda hanları bu vergiden önemli bir gelir sağlamak amacıyla ticareti geliştirmeye ve bu sayede gümrük vergilerinden elde ettikleri kazancı artırmaya çalışmışlardır⁸⁶.

Moğol İlhanlılarında Gazan Han öldükten sonra başa geçen Olcaytu Han zamanında Hristiyanlardan haraç vergisi alınmaya başlandı. Bu haraç vergisi Ermenilere çok ağır geldiğinden Moğollara hayvan derilerinden elbise dikmeye başladılar⁸⁷.

Bir diğer İlhanlı hanı Argun'un koyduğu vergiler arasında *mali* (mal vergisi) ve *kharschouri* (kopçur) denilen vergiler vardı. Bunun yanında Hülagü tarafından bir de *thoghar* adı verilen şahsı bir vergi oluşturuldu. Bu vergiler sayesinde her kişi yüz rital buğday, elli rital şarap, iki rital pirinç, iki torba, iki ip, bir gümüş sikke, bir ok ve bir at nalı vermekle yükümlü tutuldu. Bu verginin yanında her yirmi baş hayvandan

⁸³ Kushenova, *a.g.m.*, s.234.

⁸⁴ Özen, *a.g.t.*, s.102.

⁸⁵ Özgüdenli, *a.g.e.*, s.285.

⁸⁶ İlyas kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı Ve Çarlık Rusyası'nın Kuruluş Sürecinde)*, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s.158.

⁸⁷ Galstyan, *a.g.e.*, s.156.

bir baş ve yirmi adet gümüş sikke alınıyordu. Bu vergiyi vermeyenlerin çocukları da alıkonuyordu⁸⁸.

Tüm bunların yanında Moğol yasalarına göre din adamları, asiller, bunların içinde tarhanlar ve çocuklar vergiden muaf tutulmuşlardır. Ayrıca vergileri toplamaları için her eyalete memurlar gönderilirdi. Eyaletlerde maliye vezirinin emri altında bulunan en büyük vergi memurları valilerin yanında bulunan naiblerdi. Vergi memurları her zaman devlet tarafından görevlendirilmekte, merkezlere ve yerel hükümetlere gönderilmekteydi⁸⁹.

Moğol mali sistemi incelendiği zaman karşımıza çıkan en önemli konu vergilendirme sistemidir. Her hanın tahta çıktığı zaman ya yeni bir vergi çıkarttığı, ya da var olan vergilere ilaveler yaptığı görülmektedir. Çıkarılan vergiler bazı dönemlerde halkın tüm kesiminden alınmıştır. Yine çok çeşitli vergilerin alındığı da görülmektedir. Bunlar arasında hayvan başına alınan kopçur vergisi diğer vergilerin içinde önemli bir yere sahip olmuştur. Çünkü göçebe toplumlarda en önemli geçim kaynağı hayvancılık olduğundan bu vergi her dönemde tahsil edilmeye çalışılmıştır.

⁸⁸ Kiragos, *a.g.e.*, s.74.

⁸⁹ Spuler, *a.g.e.*, s.335-338.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MOĞOLLARDA MADDİ KÜLTÜR

1. MESKEN ve EŞYALAR

1.1. MOĞOL ÇADIRI

Moğollarda günlük yaşamın ayrılmaz bir parçası olan ve barınma amaçlı kullanılan çadırlar bozkır kültürünün en önemli unsurlarından biridir. Çadır, Orta Asya'da Türklerde olduğu gibi Moğollarda da göçebelerin yurt olarak kullandıkları yapılar olarak karşımıza çıkmaktadır. Moğollar bozkırın kadim meskenleri olan keçeden yapılmış çadırları kullanmışlar ve buna *ger* ya da *yurt* adını vermişlerdir. Bu çadırlar ince ahşap çubuklardan yapılmakta ve çadırın etrafı ve üzeri yün keçeyle kaplanmaktaydı¹. Bu çadırların tepesinde bir baca bulunurdu. Çadırların kapısı güneye karşı olup keçe bir perde ile kapalı tutulurdu. Çadırlar halkın göçebe yaşamına uygun olarak araba ile nakledilecek şekilde yapılırdı. Öküzlerle çekilen bu arabalar içinde halk kendi meskenlerinde oturarak gidip gelirdi. Hükümdarların çadırı ise güzel bir kumaştan yapılmıştı, sırma ve altın pullu bir görünüme sahipti².

Moğolların Gizli Tarihinde, Moğol çadırlarına dair bilgiler yer almaktadır. Bu bilgilerde keçeden yapılan bu çadırların bacası olduğu anlatılmaktadır. Ayrıca bu kaynakta efsanevi bir şekilde bazı Moğol çadırlarının altından olduğu kaydedilmiştir. Örneğin “Halahalcit savaşı esnasında Hali-udar ile Çahurhan Cengiz Han'ın yanına gelip; Ong Han hazırlıksız ve altın çadırını kurarak ziyafete hazırlanıyordu. Derhal toplanıp onu yakalayalım” dediler³. Buradaki altın çadır Kereyitlerin hanının şahsi çadırı olup, altın işlemlerle kaplı olması mümkündür.

Carpini'ye göre Moğol çadırı şu şekildeydi: Moğol çadırlarının iskeleti sağlam çubuklarla oluşturulduktan sonra çadırın tepesinin tam ortasında yuvarlak bir delik açılırdı. Buradan içeriye ışık girer ve içerideki duman da tahliye olurdu. Duvarlar ve tavan keçe ile kaplanmıştı. Bu çadırların büyüklüğü ve küçüklüğü

¹ Robert Marshall, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, Çev. Füsün Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s.4.

² Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare Ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, T.T.K. Yay., Ankara 2011, s.485.

³ *Moğolların Gizli Tarihi I*, Çev. Ahmet Temir, T.T.K. Yay., Ankara 2010, s.8, 108.

sahibinin rütbesine ve sosyal durumuna göre değişmekteydi. Yurtların bazıları çabuk bir şekilde sökülüp yeniden kurulabilirdi. Buna karşılık bazıları çabuk bir şekilde sökülmez, aksine bütün taşınan araba evler şeklinde olurdu. Arabaların üzerindeki daha küçük yurtlar bir öküz tarafından çekilebilir, daha büyükleri için büyüklüğüne göre üç, dört hatta daha fazla öküze ihtiyaç duyulurdu. Savaşa ya da herhangi başka bir yere gittikleri zamanda bu yurtları birlikte götürürlerdi. Hakanın kadınlarının da beyaz keçeden yapılma oldukça büyük ve güzel çadırları vardı⁴.

Rubruk'a göre Moğollar yaz ve kış mevsimlerinde iklim koşullarını göz önüne alarak göç ederlerdi. Kışın güneye daha sıcak yerlere, yazın kuzeye daha serin yerlere giderlerdi. Dairesel bir çerçeve üzerinde ot örgülerinden yurtlarını yaparlardı. Payandalar, bir çemberin içine doğru giden dallardan oluşturulurdu. Bunun üzerinde yaka biçiminde bir baca yükselir, çatıyı beyaz keçe ile kaplarlar ve parlamaması içinde sık sık kireç sürerlerdi. Bazen de siyah keçe kullanılırdı. Bacanın etrafını resimli keçelerle çevirerek süslerler ve girişe renkli nakışlarla süslenmiş bir keçe asarlardı. Bu keçenin üzerinde asma kütüğü, ağaçlar, kuşlar ve vahşi hayvan resimleri bulunurdu. Çadırlarının büyüklüğü otuz ayak genişliğindeydi. Yine Rubruk'un aktardığı bilgilere göre Moğollar çadırlarını kurdukları zaman, o hanenin ilk eşi kendi çadırı için batı tarafı seçmekteydi. Son eş en doğudaki çadırı seçer, diğer eşler ise doğuya doğru sıralanarak çadırlarını kurarlardı. Kadınların çadırları arasındaki mesafe de bir taş atımı uzaklıktaydı. Böylelikle bu şekilde kurulan çadırlar büyük bir şehri andırmaktaydı⁵.

Moğollar yurtlarının girişini güneye çevirirler, hükümdarın karargâhını da kuzeye koyarlardı. Kadınların çadırları ise bunların daima doğusunda olurdu. Erkeklerin yeri ise daima batıda, yani hükümdarın sağındaydı. Erkekler çadırlarına geldikleri zaman ok sadaklarını asla kadınlar tarafına asmazlardı. Yine evin reisinin başının üstünde keçeden bir figür bulunurdu. Bu figür bir bebeğe ya da heykele benzer ve evin reisinin kardeşi yerine geçerdi. Kadınların başının üstünde de buna benzer bir maket bulunur ve bu makette kadının kardeşi sayılırdı. Yine çadırın

⁴ Johann De Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, Çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon 2001, s.32, 127.

⁵ Wilhelm Von Rubruk, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, Çev. Ergin Ayan, Ayışığı Kitabevi, İstanbul 2012, s.32-33.

içerisinde evin koruyucusu sayılan bir maket bulunurdu⁶. Bunun yanında Moğolların çadırlarının girişinin genellikle güneye bakmasının sebeplerinden biri de kuzeyden gelen soğuk rüzgârlardan korunmak amaçlıydı⁷.

Moğollar içmek için bir araya geldiklerinde ise önce evin reisinin başının üstünde asılan maket surete sonra da diğer figürlere sunum yapılırdı. Bundan sonra evin uşağı dizini üç defa yere vurarak içecekten güneye doğru ateşe, doğuya doğru havaya, batıya doğru suya, kuzeye doğru ölümlere saygı göstermek için dökerdi. Evin reisi de içmeden önce birazını yere dökerdi. Şayet at üzerinde iseler önce atın yelesine dökerlerdi. Yine çadır içinde iki hizmetçi ellerinde tas ve kâse ile hazır durumda beklerdi⁸. Burada ev iyelerine (ruhlarına) bir saygı söz konusudur. Bundan dolayı Moğollar içmeye başlamadan önce ilk olarak içkilerin bir kısmını bunlara sunarlardı.

Rubruk'un ifade ettiği bir başka bilgiye göre Moğol dilinde saray çadırına *orda* denirdi. Orda'nın anlamı ortadır. Çünkü bu çadır daima ordugâhın ortasında kurulurdu. Bazen bir istisna olarak ordanın güney tarafına hiç kimse geçemezdi. Çünkü sarayın giriş kapıları buradan açılırdı. Bunun sağ ve sol tarafına gerekli uzaklıklarda, sarayın önünde ve arkasında olmamak üzere yurtlarını kurarlardı⁹.

Marko Polo'ya göre ise Moğol çadırı şöyledir: “Moğolların çadırları yuvarlak biçimli olup, dış tarafı ve çatı kısmı keçeyle kaplanmaktaydı. Bu çadırların bazıları arabalarla taşınabilirdi. Gerektiği zaman çadırları tekerlekli vagonlara yükleyerek, hayvanlarla çekerek başka yerlere taşıyorlardı. Moğollar çadırlarını ustalıklı kurarlardı. Bu yüzden çadırların taşınması da kolay olurdu. Bu çadırların en önemli özelliklerinden biri çadırların arabalara yüklenip taşınırken kapının her zaman güneye bakmasıydı. Bu tür çadırların yanında iki tekerlekli taşınabilir küçük çadırlar vardı. Bu çadırlarda keçe ile kaplıydı ve çadırları taşımak içinde deve veya öküz kullanırlardı”¹⁰.

⁶ Rubruk, *a.g.e.*, s.33-34.

⁷ Leo De Hartog, *Cengiz Han Dünyanın Fatihisi*, Çev. Serkan Uzun, Dost Kitabevi, Ankara 2003, s.18.

⁸ Rubruk, *a.g.e.*, s.34-35.

⁹ Rubruk, *a.g.e.*, s.62.

¹⁰ Marko Polo, *Markopolo Seyahatnamesi*, Yay. Haz: Filiz Dokuman, C.I, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1980, s.69.

Yine Marko Polo'ya göre Kubilay Han'ın köşkü ya da çadırı özel olarak hazırlanmaktaydı. Bu çadıra bazen *hükümdar çadırı* denmekteydi. Bu çadırlar çok büyük olup, çadırların girişi güneye bakmaktaydı. Bu çadırın içinde ikinci bir çadır yer alır ve bu çadırda Kubilay Han kalırdı. Bu çadır süslü ve pahalı malzemelerden inşa edilmişti. Hem içi, hem de dışı ipekle kaplanmıştı. Yine çadırın üstü oymalı ve işlemeliydi. Çadırın içinde yer alan iç çadır tamamen hükümdara aitti ve bu çadırın kapısı batıya bakmaktaydı. Bunun böyle olmasını Kubilay Han'a kâhinler söylemişti¹¹.

Kurulan büyük çadırların dış kısımları kaplan postlarıyla kaplanırdı. Beyaz, siyah ve turuncu renkte olan kaplan postları çadıra ayrı bir renk katmaktaydı¹².

Moğol çadırı ile ilgili yapılan tasvirlerde ortak görüşlerin olduğu görülmektedir. Göçebe toplumlar konargöçer bir yaşam sürdüklerinden dolayı sabit bir meskene sahip olamıyorlardı. Bu yüzden çadırların bazıları daimi olarak kurulurken, bazıları kolayca sökülebilir, bazıları da araba evler şeklinde olup bir yerden başka bir yere gidilirken kolayca taşınabilen çadırlardan oluşmaktaydı. Moğol çadırları genellikle yuvarlak biçimliydi ve keçe ile kaplanmaktaydı. Çadırların üstünde içeriye hava girsin ve içerideki duman dışarı çıksın diye bir baca bulunurdu. Bunun yanında Moğol çadır şeklinin bozkırın kadim milleti olan Türklerden etkilenilerek yapıldığı görülmektedir.

1.2. MOĞOL SARAYI

Moğolların saray kültürü ile ilgili elimizde Mengü Han, Batu Han ve Kubilay Han'ın saraylarına ait bilgiler bulunmaktadır. Bu örneklere özellikle Marko Polo'nun seyahatnamesinde rastlamaktayız. Moğollar Türklerde olduğu gibi hanlarının oturdukları yere *saray* ismini vermişlerdir¹³.

Rubruk'a göre Mengü Han'ın sarayı bir kilise gibi yapılmıştı. Sarayın ortasında bir kilise bölmesi ve arkasında iki yan bölmesi, güneyinde üç kapısı vardı. Ortadaki girişin önünde bir kütük dururdu. Kuzeyde hanın oturduğu ve herkesi

¹¹ *Polo, a.g.e.*, s.106.

¹² *Polo, a.g.e.*, s.115.

¹³ V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Yay. Haz: Musa Çağlar, Divan Kitap, İstanbul 2011, s.185.

görebileceği yüksek bir yer bulunurdu. Buraya iki merdivenle çıkılırdı. Sakilerden (içki sunan) biri çıkarken diğeri inerdi. Han yüksek olan mevkide bir Tanrı gibi dururdu. Hanın sağında erkekler, solunda ise kadınlar otururdu. Yine hanın yanında biraz daha aşağı bir mevkide sadece bir hatun otururdu¹⁴.

Kubilay Han Şang-tu şehrinde çok güzel bir saray yaptırmıştı. Bu sarayın büyük bir salonu, altınla kaplı holü, büyük bir bahçesi vardı. Sarayın çevresi yüksek ve kalın bir duvarla çevrilmişti. Bahçesinde havuzlar, ırmaklar, ırmakların üstünde köprüler vardı. Yine bahçede av hayvanları beslenmekteydi. Sarayın içerisinde orta büyüklükte odalar mevcuttu.. Özel olarak hazırlanmış olan bu odalar da kamıştan yapılmıştı¹⁵.

Marko Polo'ya göre Kubilay Han'ın Hanbalık'taki sarayı ise şöyledir: “Bu sarayın her tarafı kare biçimindeki duvarlarla çevrilidir. Duvarlar ise kalın ve yüksektir. Rengi de beyazdır. Ayrıca sarayın dört köşesinde birer küçük saray bulunmaktadır. Bu küçük saraylara askerî birlikler yerleştirilmiştir. Bunlar sarayın muhafızlarıdır. Kubilay Han'ın ikamet ettiği bu sarayın duvarları içinde duvar vardı. Tavanları yüksek olan bu sarayın içindeki odalar ve hollerin duvarları da altınla kaplıdır. Duvarlara da canavar resimleri, savaş sahneleri, atlılar, kuşlar ve vahşi hayvan resimleri çizilmiştir”¹⁶.

Kubilay Han saraydaki masanın kuzey tarafında yüksek bir yerde oturmuş, yüzünü güneye doğru çevirmişti. İlk karısı ise hanın solunda, sağ tarafında ise alçak bir yerde oğulları otururdu. Yine hanın oğullarının eşleri ve asil kişiler de hanın sol tarafında oturmaktaydı¹⁷.

Sarayların yapıları ve görünümünün yanında saraydaki oturma düzeni de önemli bir yere sahipti. Carpini, Batu Han'ın sarayındaki oturma düzenini şöyle anlatmaktadır: “Batu'nun sarayında kapı muhafızları ve saray memurları vardı. Hakan tahtın üzerinde hatunla beraber otururdu. Kardeşleri, oğulları, devlet

¹⁴ Rubruk, *a.g.e.*, s.105.

¹⁵ Polo, *a.g.e.*, s.73.

¹⁶ Polo, *a.g.e.*, s.90.

¹⁷ Polo, *a.g.e.*, s.100.

büyükleri biraz daha alçakta ve ortada sedir üzerinde otururdu. Geriye kalan halkta bu sayılanların arkasında yerde, erkekler sağ, kadınlar ise sol tarafta otururdu”¹⁸.

Batu, Mengü ve Kubilay Han’ın saraylarına bakarak, bu saraylarda karşımıza çıkan en önemli hususun birçok toplumda olan hiyerarşi ile ilgisi olduğu görülmektedir. Bu hiyerarşik durum saraylardaki oturma düzenine etki ederek, önemli kişiler kendilerine hanın yanında yer bulmuştur. Moğollardaki bu oturma düzeni Türklerde görülen orun geleneğidir. Türklerde orun geleneği hükümdarın meclisindeki oturma yerini ifade etmekteydi. Türklerde orun kurallarına herkes uymak zorundaydı. Bu kurallara riayet etmeyenler hükümdara itaatsizlikle suçlanırdı.

2. GİYİM-KUŞAM

Giyim tarzının oluşmasında coğrafya ve iklimin doğrudan tesiri bulunmaktadır. Moğollar da göçebe yaşamın etkisiyle daha çok deriden yaptıkları kıyafetleri giymişlerdir. Moğol kıyafetleri bahsinde en önemli bilgiler seyahatnameler ve *Moğolların Gizli Tarihinde* yer almaktadır. *Moğolların Gizli Tarihine* göre Kereyit Hanı Ong Han, Moğolların üzerine yürümeye karar verdiği zaman Curbesu söze karışarak şunları söyler: “Moğol halkı pis pis kokar ve kara elbise giyer”, demiştir¹⁹.

Carpini, kadın ve erkek kıyafetlerinin aynı modelden yapıldığını söylemektedir. Bunların mantoları, pelerinleri, kukuletaları ve kürkleri yoktu. Buna karşılık hafif yünden yapılma erguvani kumaşından kazak giyerlerdi. Bu giysiler yukarıdan aşağıya kadar yırtmaçlıdır ve göğüs üzerinde ikiye katlanırdı. Sol tarafta bir, sağ tarafta üç düğmeyle birbirine iliklenirdi. Bu giysiler sol yanda bele kadar yırtmaçlıydı. Kürk etekler de aynı modelden hazırlanmaktaydı. Ceketlerinin kılı olan tarafları ise dışa doğruydu. Arkadan da açıktı ve dizlerinin arka kısmına kadar ulaşan bir frak kuyruğu bulunurdu²⁰.

Yine Carpini’ye göre evli kadınlar yerlere kadar uzanan ve önden yırtmaçlı uzun bir gömlek giyerlerdi. Bu evli kadınlar başlarının üzerinde değnekten ya da

¹⁸ Carpini, *a.g.e.*, s.112.

¹⁹ *MGT*, s.112.

²⁰ Carpini, *a.g.e.*, s.31.

kamıştan yapılan ve bir dirsek boyunda olan ve yukarıda dört köşe bir düzlemle son bulan yuvarlak bir şey taşırlar. Bu silindirik şeklindeki başlık aşağıdan yukarıya doğru genişler ve yukarıda uzun ve ince olan altın, gümüş sopa veya kamıştan yapılan bir çubukla birbirine tutturulurdu. Bu çubuk omuzlara kadar uzanan bir külaha dikilirdi. Bahsi geçen başlık ve onun üzerine oturtulan çerçeve hafif yünden purpur veya Bağdat kumaşı ile örtülmüştü. Kadınlar asla bu çerçevesiz insanların arasına girmezler ve bakire kızlardan bu şekilde ayırt edilirdi. Kızlar ve genç kadınlar erkeklerden zor bir şekilde ayırt edilebilirlerdi. Çünkü genellikle aynı şekilde giyinirdi. Erkeklerin ise diğer uluslardan tamamen farklı olan külahları vardı²¹.

Rubruk'a göre kadınların giysileri erkeklerden biraz daha uzun olmalarıyla ayırt edilirdi. Kadınlar bir düğüne gidecekleri zaman düğünden önceki gün kafataslarının ön yarısını kazırlar ve rahibe kıyafetine benzer uzun bir kıyafet giyerlerdi. Bu üst giysinin ön tarafı ayırık olup sağ tarafı birbiri üzerine iliklenir ve böylelikle sağ tarafı ilikleleyen Moğollar, Türklerden bu şekilde ayırt edilirdi. Moğollar *boctac (boka, boca)*²² denilen bir baş süsü takarlardı. Bu baş süsü ağaç kabuğundan veya buna benzeyen bir şeyden yapılırdı. Bu süs değerli ipeklerle kaplanırdı. Fakirler ise ceket giyerlerdi. Fakirlerin dıştan giydiği ceketler köpek veya keçi derisinden idi. Bunun yanında deriden pantolon yaparlardı. Zenginlerin kıyafetleri ise hafif, yumuşak ve sıcak ipliklerle yapılırdı. Fakirler ise pamuklu veya yün artığı bezlerle kıyafetlerini yaparlardı. Yine Rubruk'a göre Moğollar yazın Çin, İran ve güney ülkelerinden gelen ipekli ve pamuklu dokumaları, kışın ise deriden yapılmış elbiseler giyerlerdi. Bunlar onlara Rusya, Moksell, Büyük Bulgarya, Başkırd ülkesi ve Kırgız ülkesinden gelirdi. Kışın daima iki kürk taşırlar ve bunlardan birini içten, diğerini de dıştan, rüzgâr ve kara karşı korunmak için giyerlerdi. Genellikle kurt, tilki, vaşak derisinden giysiler yaparlardı.²³

Quentin'e göre Moğollarda herkesin bir başlığı vardı ve bunlar çeşitli renklerdeydi. Başlıkları sivri bir külah gibi başlarının üstünde basık bir şekilde

²¹ Carpini, *a.g.e.*, s.32.

²² Rubruk'un *boca* olarak aktardığı bu kelime *boctac, bokta, botka, boka, botta* olarak da kullanılmaktadır. Bu bir tür özel başlık anlamına gelmektedir. Yine evli kadınlar tarafından giyilen şapka, şapkasını başka bir kadına giydirmek, evlendiği gün bir genç kızın başına şapka koymak birisine kız vermek, kadın tacı gibi anlamları da vardır. Geniş bilgi için bkz: Larry V. Clark, "Rubrucklu William'in Seyahatnamesindeki Türkçe ve Moğolca Kelimeler (1253-1255)", *Türkbilig*, Çev. Ayşe Kılıç, S.26, 2013, s.153-154.

²³ Rubruk, *a.g.e.*, s.39.

dururdu. Kollar dışındaki vücutlarının tamamını kaplayan giysileri çoğunlukla siyah renkliydi. Evli kadınların birçoğu başlarının üstünü kapatan bir başlık takardı. Bu başlık ipek, papatya ve mücevherlerle çevrili olup yuvarlak bir sepet biçimindeydi²⁴.

Zengin olanlar ise iyi cins kumaştan yapılmış elbiseler giyerlerdi. Bunun yanında bazıları *sim ve zer (altın iplik)* işlemeli kumaşları tercih ederdi. Kıyafetlerinin yakalarına pahalı kürkler ve kollarına pahalı süsler takarlardı²⁵.

Moğol kılık kıyafeti incelendiği zaman göçebe hayatın bir gerekliliği olarak genellikle hayvan derilerinden yararlanılarak yapılan kıyafetlerin giyildiği görülmektedir. Erkek ve kadın kıyafetleri birbirine benzese de bunlar arasında bazı ayrımlar yapılarak tasvirler oluşturulmuştur. Bozkır kültürünün etkisiyle Moğol kılık kıyafeti iklim şartlarına göre şekillenmiştir. Bozkırın sert ikliminden dolayı Moğollar genellikle deriden yapılmış kıyafetler giyerek kendilerini bu iklimin olumsuz şartlarından korumaya çalışmışlardır.

3. BESLENME KÜLTÜRÜ

3.1. YİYECEKLER

Beslenme kültürünü belirleyen temel unsur coğrafyadır. İnsanlar ihtiyaçlarını gidermek için yaşadıkları coğrafyanın özelliklerinden yararlanarak temel geçim kaynaklarını oluşturmaktadırlar. Moğollarda bozkır kültürü içerisinde en çok hayvansal gıdalarla beslenmişlerdir. Hayvansal gıdaların yanında ikinci olarak bitkisel ürünleri tercih etmişlerdir. İçecek olarak da kımız, diğer içeceklere göre daha çok ön plana çıkmıştır. Başlıca gıda maddeleri ise et olup, en çok at ve koyun eti tüketilmekteydi. Moğolların yiyecekleri konusunda *Moğolların Gizli Tarihinde* ve seyahatnamelerde yer alan bilgilere göre Moğollar çeşitli bitki ve hayvanları yemekte-dirler. Yapılan ekonomik faaliyetin beslenme kültüründe etkili olduğu da görülmektedir.

Moğolların Gizli Tarihinde Moğolların av etleriyle beslendiklerine dair bilgiler yer almaktadır. Buna göre Cengiz Han'ın atalarından Bodonçar, Onon nehri

²⁴ Simon De Saint Quentin, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar Ve Anadolu 1245-1248*, Çev. Erendiz Özbayoğlu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006, s.21, 29.

²⁵ Polo, *a.g.e.*, s.71.

istikametinde ilerlerken dişi bir boz doğanın bir sülün kuşunu yakalayıp yediğini görünce hemen bir tuzak yaparak doğanı yakalayıp beslemeye başladı. Daha sonra Bodonçar, yiyeceği bitince kurtlar tarafından kayaların arasına sıkıştırılmış av hayvanlarını vurarak onları yakaladı ve yedi. Bazen de kurtlardan kalan artıklarla beslendi²⁶.

Naymanlarla Merkitlerin imhasında, Naymanların tarafında bulunan Camuka bütün ulusunu kaybetmiştir. Ancak beş arkadaşı ile kaçarak Tanglu dağlarına sığınır. Burada da yabancı koyunu vurarak ateşte kızartıp yemiştir²⁷.

Moğolların zor zamanlarında çeşitli hayvan etleri ve bitki kökleriyle beslendikleri görülmektedir. *Moğolların Gizli Tarihinde* Cengiz'in babası Yesügey Han'ın zehirlenerek ölmesinden sonra, annesi Hoyelin ve kardeşleri yalnız kalmıştır. Bu dönemde Onon nehri çevresinde yabancı armut ve meyveler toplamışlar, sudun ve bitki köklerini yemiştir. Yabancı soğanlarla da beslendiler. Yine yiyecek olarak dağ sıçanı ile tarla sıçanı yedikleri de görülmektedir. Bu dönemde Cengiz'in kardeşi Hasar onu aramaya çıktığında yolculuk sırasında kuru deri ve sinir parçalarıyla beslenmek zorunda kalmıştır²⁸.

Cengiz Han Kitanların üzerine yürüdüğü zaman onları yendi. Kitanları kesilmiş orman gibi yere sererek yok etti. Kitan ordusunun imha edildiğini duyan Kitan hükümdarı Altan Han Cung-du'yu terk edip Nan-ging şehrine çekildi. Kitanların geri kalan askerleri açlıktan kırıldı. Onların arasında birbirlerini yiyenler oldu²⁹.

Carpini'ye göre Moğollar ısırabildikleri her şeyi yemektedirler. Bunlar arasında köpek, kurt, tavşan, at ve zor durumda kaldıklarında insan eti yedikleri dahi görülmektedir. Bir seferinde Kuzey Çin'de içinde imparatorun bulunduğu Kıtayların bir kentini kuşatırken, kuşatma uzun sürdüğünden yiyecekleri tükenmiş ve her on kişiden birini seçip onu pişirip yemiştir. Yine bit ve fare yedikleri görülmektedir³⁰.

²⁶ *MGT*, s.9.

²⁷ *MGT*, s.129.

²⁸ *MGT*, s.34, 106.

²⁹ *MGT*, s.172.

³⁰ Carpini, *a.g.e.*, s.47-48.

Yine Carpini, “Cengiz Han Uygurları itaat altına aldıktan sonra tekrar Kıtayların üzerine yürüdü. Bu kuşatma çok uzun sürmüş ve Moğol ordusu zor durumda kalmıştı. Ordunun bütün yiyecekleri bitince ve artık yiyecek hiçbir şey kalmayınca Cengiz Han her 10 kişiden birinin kesilip diğerlerine yiyecek olarak verilmesini emretti”, demektedir³¹.

Rubruk’a göre Moğolların yiyecekleri konusunda bilinmesi gereken en önemli konu ana yiyeceklerinin et olduğudur. Moğollar yaz geldiğinde kımız içtikleri sürece diğer yiyeceklerle ilgilenmezlerdi. Bir öküz veya at öldüğünde onun etini kuruturlar ve küçük parçalar halinde keserek güneşin altına koyarlardı. Bağırsaklarından da sucuk yaparlardı, bunun en lezzetlisi yaban domuzundan yapılan sucuktu. Diğer etleri de kışa kadar saklarlardı. Bir koyunun etinden elli veya yüz kişiye yedirirlerdi. Bu eti yerlerken önce ince parçalara ayırıp, su ve tuzla birlikte bir kaba koyarlardı. Bazıları eti çatalla yerd. Koyunun eti bölünmeden önce o evin reisi ilk parçayı alırdı. Etin kemiklerini de kemirirlerdi. Çünkü Moğollarda hiçbir yiyecek israf edilmezdi. Moğollar inek sütünden öncelikli olarak yağ elde etmekteydiler. Tuzlanmamış ve pişirilmiş olan bu yağ bozulmazdı ve bu yağı kış için saklarlardı. Yağı alınan sütte, pişirmek üzere alınır ve ekşitilirdi. Pişirildikten sonra da sertleşinceye kadar güneşte kuruturlardı. Kışın sütleri yetmeyince gurut dedikleri peynirleri çözülmesi için üzerine sıcak su döküp, çözüldükten sonra yerlerdi. Bu şekilde elde edilen sıvı süt niyetine içilirdi³².

Moğollar at ve koyun etini diğer etlere oranla daha çok tercih etmekteydiler. Moğollarda koyun kesilirken bazı adetler uygulanmaktaydı. Moğol adetlerine göre koyun kesilirken ilk önce koyunun göğsünde bir yarık açılır, sonra da kalbi sıkırmak için el açılan yarığın içine sokulurdu. Koyun ölene kadar kalbi sıkılırdı. Koyunun kalbi dışarı çıkarılırken bir damla kan akmamasına dikkat edilirdi³³.

Hükümdarlar, ülkenin güney kısmında kışın darı ve un elde edilen köylere sahipti. Halk ise yiyecek ihtiyacını koyun ve derilerini değiştirerek karşılardı. Esirler de lapa yerlerdi. Yine fareleri avlayarak yerlerdi. Ancak uzun kuyruklu fareleri

³¹ Carpini, *a.g.e.*, s.57.

³² Rubruk, *a.g.e.*, s.36.

³³ Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2001, s.390.

yemezler, bunları av kuşlarına verirlerdi. Fındık faresine benzer olan, kısa kuyruklu fareleri yerlerdi. Kuyrukları siyah beyaz olan tavşanları da yemektedirler³⁴.

Quentin'e göre Moğollar öğle ya da akşam yemeği yedikleri esnada biri yemeğe denk gelirse, o kişiyi memnuniyetle karşılayıp onu buyur eder ve yemeklerini paylaşırlardı. Moğolların aslanlar gibi et yeme alışkanlığı vardı. Bunu hem ateşte, hem de haşlanmış bir şekilde yerlerdi. Onlar arasında ekmek yeme alışkanlığı olmayıp, sebze ya da baklagilleri de bilmezlerdi. Tek yedikleri etti ve bunu az miktarda yerlerdi. Etin her türünü iğrenç yağlara dokunan parmaklarıyla yalarlardı. At etini diğer etlere göre daha çok yerlerdi. Sıçan, köpek, kedi eti de yerlerdi. Bazı Moğollar arasında bit yeme alışkanlığı da vardı³⁵.

Görüldüğü gibi Moğollar etin her çeşidini yemektedirler. Çünkü Moğollarda et yeme konusunda herhangi bir dinsel sınırlama yoktu. Onlar sadece yıldırım düşmesi sonucu ölmüş olan hayvanların etini yemezlerdi³⁶. Çünkü Moğollar inanışlarına göre bu hayvanların kirlendiğini düşünürler ve bu yüzden bu hayvanları yemezlerdi.

Kiragos'a göre Moğollar temiz veya kirli ne olursa olsun bunları ayırt etmeden bütün hayvanların etini, bunların haricinde fare ve yılan etlerini yerlerdi. Yine Kiragos'a göre Moğollar her cins hayvanın eti ile beslenseler de at etini hepsinden çok yerlerdi. Hayvanı parçalara ayırdıktan sonra tuzsuz olarak haşlıyor ve kızartıyorlardı. Bunun akabinde küçük küçük keserek tuzlu suya batırıp yerlerdi. Bazıları diz çökmüş vaziyette, bazıları da oturmuş halde yiyorlardı³⁷.

Spuler'e göre ise Moğollar başlangıçta göçebe oldukları için et ve süt ile beslenirlerdi. İnek ve koyun sütünden başka at sütü de içmekteydiler. At sütü hem taze hem de kımız olarak içilirdi. Moğollar at sütünü ve kımızı en makbul içki olarak görüyorlardı. Onlar bütün hayvanları nasıl yiyorlarsa o hayvanların yenilebilen bağırsakları gibi iç kısımlarını da yiyorlardı³⁸.

³⁴ Rubruk, *a.g.e.*, s.37.

³⁵ Quentin, *a.g.e.*, s.18-21.

³⁶ Hartog, *a.g.e.*, s.19.

³⁷ Müverrih Kiragos, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (Tercüme: Gürsoy Solmaz), Elips Kitap, Ankara 2009, s.30, 44.

³⁸ Spuler, *a.g.e.*, s.481.

Moğol yiyecekleri konusunda anlatılan bilgilerden yola çıkarak onların beslenme kültürüne ait çeşitli hususlara yer verilmiştir. Moğolların birçok yiyeceği yedikleri görüldüğü gibi, bunun yanında etin de her cinsini yemekle birlikte, özellikle at etini diğer etlere tercih etmişlerdir. Bunda Moğolların göçebe kültürün etkisiyle en önemli geçim kaynağı olan hayvancılık etkili olmuştur. Ayrıca Moğolların bazı devirlerde zor durumlarda kalmalarından dolayı insan eti yedikleri görülmektedir.

3.2. İÇECEKLER

Moğolların Gizli Tarihi, seyahatname ve bazı Ermeni kaynaklarında yer alan bilgilere göre Moğol içecekleri konusunda karşımıza *kımız* çıkmaktadır. *Moğolların Gizli Tarihine* göre Cengiz Han'ın atalarından Bodonçar, Durien dağının kuzey tarafında Tunggelik nehri istikametinde bir kabile göç etmekte idi. Kabilenin bu mıntıkaya geldiği günler Bodonçar bazen doğanını bu tarafa uçururdu. Kendisi de gündüz kabile reisleriyle birlikte kımız içerlerdi. Buradan Moğolların ana içecekleri olan kımızı içtikleri anlaşılmaktadır. Yine gizli tarihe göre Kereyit hükümdarı Ong Han kendisine karşı girişilen isyan hareketinden sonra kaçarken çok zorluk çekmişti. Uygur ve Tangutların şehirlerinden geçerek Guse'ur gölü kıyısına gelmişti. Ong Han yiyecek bulmada zorlanacağını düşündüğü için sağmak için yanında beş keçi bulunduruyordu, bazen de hayvanların kanları ile besleniyordu³⁹. Hayvan kanlarının içilmesi bozkırda ancak zor şartlar altında mesela susuz kalındığında görülmektedir.

Carpini'ye göre Moğollar at sütüne sahip oldukları zaman bu süttten başka bir şey içmezlerdi. Bunun yanında keçi, inek, koyunların sütünü içerlerdi. Kış günü at sütü içme imkânı olmayanlar ise arpayı suyla karıştırıp, bundan bir bulamaç yaparak içerlerdi. Yine et suyu da içerlerdi⁴⁰. Bozkırın en önemli içeceği olan kımızı Moğollar, Türklerde olduğu gibi baş içecek olarak görmüşlerdir.

Rubruk'a göre Moğollar kışın pirinç, darı, buğday ve baldan şaraba benzer güzel bir içki yaparlardı. Yazın ise sadece kısrağ sütünden yapılan ve çadırın girişinde bulunan kımız içerlerdi. At ve kısrağ sütünden kımızı şu şekilde hazırlamaktaydılar: “Yere saplanmış iki ok üzerinde zemine bir şerit gererler. Saat

³⁹ *MGT*, s.10,80.

⁴⁰ Carpini, *a.g.e.*, s.47-48.

dokuz gibi de tayları bunlara bağlayarak onların yanına kısırakları koyarlardı. Şayet bir ana at azarsa bir kişi tayı alarak onun altına koyar biraz emzirttirirdi ve çok iyi at sütü elde edilirdi. Bundan sonra taze bir şekilde elde edilen süt büyük bir tulumun içine dökülür, sonra da tokmakla yağı çıkarılırdı. Böylece kımız hazırlanmış olurdu”. Hükümdarlar için de kara kımız yaparlardı. Hükümdarlar kımızın açık sıvı kısmını içerler, dipte kalan kısmını ise hizmetçiler içerdi. Ayrıca Moğollar kımız dışında *şarap*, *terraccina (pirinç içkisi)*, *kara kosmos* ve *bal içkisi* gibi içecekler içerlerdi⁴¹.

Kiragos’a göre Moğollar kımız ya da şarap içerken içlerinden biri eline büyük bir kap alır ve küçük bir kadehe boşaltarak içerlerdi. Moğollar içki içerken önce semaya, sonra sırasıyla doğuya, batıya, kuzeye ve güneye doğru içki dökerek sunarlardı⁴².

Moğolların içecekleri hususunda söyleyebileceğimiz en önemli nokta kımızı diğer içeceklere oranla daha çok tüketmeleridir. Moğollar kımız gibi hayvansal içeceklerin yanında bitkilerden elde edilen içecekler de içmişlerdir.

4. ÇEŞİTLİ ADETLER

Moğol günlük yaşamında birçok âdet yer almaktadır. Ermeni kaynaklarında bu konuyla ilgili şu bilgiler yer almaktadır. Geretni-Vank denilen bir manastırın rahibi olan Stepanos, Moğol kumandanının manastıra geldiğini görünce bir kap şarap alarak onu karşılamış ve Moğol âdetine göre ona *tuzğu (tuz)* takdim etmiştir⁴³.

Rahip Vartabet ile arkadaşları Moğol komutanını ziyaret ettiklerinde develerin çökeceği zaman yaptıkları gibi üç defa diz çöktürülmüşlerdir. Sonra komutan bunları huzuruna kabul edince doğu tarafına yönelerek secde etmelerini emretmiştir. Bu Moğol hakanına uzak mesafeden bir saygı gereği olarak yapılması gereken bir adetti⁴⁴.

Moğollar adetleri gereğince belli zamanlarda ve gerekli durumlarda bir araya gelirdi. Bir araya geldiklerinde *kurultay* toplanırdı. Bu Ermenice *assemblee*

⁴¹ Rubruk, *a.g.e.*, s.35-36, 85.

⁴² Kiragos, *a.g.e.*, s.44.

⁴³ Aknerli Grigor, *Moğol Tarihi*, Çev. Hrand D. Andreasyan, Osman Yalçın Matbaası, İstanbul 1954, s.28.

⁴⁴ Kiragos, *a.g.e.*, s.27.

solemnelle anlamına gelmekteydi. Yapılacak işler hakkında konuşmak için Cengiz Han'ın soyundan gelen hanlar büyük memurları ile gelerek toplanırlardı. Bu toplantılara Moğolların hâkimiyet altına aldıkları milletler de katılırdı. Moğolların hâkimiyeti altına aldıkları milletler güzel hediyelerle birlikte gelerek toplantılara iştirak ederlerdi. Ermeni baronu Hetum, Gürcü kralı David ve Antiyoş, Hülagü Han'ın huzuruna geldiği zaman uygulanan adet şuydu: “Moğollar âdetlerine göre bizi diz çökmek ve eğilmek usulünden muaf tuttular. Çünkü Hıristiyanlar yalnız Tanrı karşısında secde ederlerdi. Bize şarap sundular. Normalde birisi onların karşısına çıkacağı zaman diz çöker ve eğilirdi”⁴⁵.

Ermeni kaynaklarına göre Moğollar, kendilerini onlara beslenme konusunda ölçülü, elbise hususunda gösterişsiz kıyafet giyen, namus ve ahlak kurallarına bağlı, evlenmek ve kadınlarla olan ilişkilerde ölçülü göstermişlerdir. Bunun yanında adetlerine göre yirmi yaşında evlenmeli, eşleriyle otuz yaşına kadar haftada üç gün, otuz yaşından kırk yaşına kadar ayda üç, kırk yaşından elli yaşına kadar senede üç defa, elli yaşını geçtikten sonra da hiç beraber olmadıklarını söylemişlerdir. Savaşta indirdikleri darbelerin şiddetinin de bundan kaynaklandığını belirtmekteydiler⁴⁶.

Moğollar huzurlarına birini davet edince o kişinin kendilerine bir şey hediye etmelerini beklerlerdi. Bir kumandan ya da hakanın huzuruna çıkıldığında ise şunlar yapılırdı: “sol dizin üzerine üç defa çökmeli ve ayağın kapının eşiğine basmamasına dikkat edilmeliydi. Eğer bir kumandanın kapısının eşiğine kasten basan olursa bu kişi idam edilirdi”⁴⁷. Türklerde olduğu gibi Moğollarda da kapı eşiğine basılması toplum nezdinde hoş karşılanmazdı. Çünkü kapı eşiğinde ev iyeleri veya ataların ruhlarının yaşadığına ve bunların evlerini koruduklarına inanılırdı. Bu adet bugün Anadolu'da da varlığını sürdürmektedir.

Moğollar kendilerine yakın gördüklerini veya artık bir milleti kendilerinden saydıkları zaman onların da kendileri gibi tıraş olmalarını ve kendileri gibi giyinmelerini isterlerdi⁴⁸.

⁴⁵ Hasan Oktay, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul 2007, s.180.

⁴⁶ Oktay, *a.g.e.*, s.184.

⁴⁷ Carpini, *a.g.e.*, s.109.

⁴⁸ M. Baron C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, Yay. Haz: Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 20006, s.107.

Moğollar içki içmek için toplandıkları zaman ilk önce ev sahibinin başının üstündeki şekle sonra evdeki diğer şekillerin üstüne içkiyi serperlerdi. Bundan sonra birisi bir kadeh içkiyle dışarı çıkarak ateşin şerefine üç kereye mahsus olmak üzere ateşe içki serperdi. Aynı işlem doğuya havanın şerefine, batıya doğru suyun şerefine, kuzeye doğru ölümlerin şerefine yapılarak bu adet tamamlanmış olurdu⁴⁹.

Marko Polo'da çeşitli Moğol gelenekleri hakkında bilgi vermektedir. Ona göre Moğollarda bir tüccar öldüğünde mallarını bırakacak bir varisi yoksa hükümdar, ölen kişinin mallarına el koyardı. Bir diğer âdete göre evli bir erkek evinden yirmi günden fazla bir sürede ayrı kaldığı zaman bu erkeğin karısı başka bir erkekle evlenebilirdi. Adam da seyahat süresi içinde isterse başka bir kadın alabilirdi. Kamul şehrinde yaşayan insanlar evlerine bir misafir geldiklerinde misafire hizmet için ellerinden geleni yaparlardı. Misafir gelen kişi erkekse evin sahibi, karısını misafire veriyor ve birkaç günlüğüne başka bir yerde kalıyordu. Bu yaptıklarından hiç utanç duymamaktadırlar⁵⁰. Cinsel konukseverlik âdeti tüm toplumların genelinde olmasa da Moğollarda olabildiği gibi çeşitli kabile, boy ve sınıflar arasında görülebilmekteydi. Ancak bu tür durumlara ifşa edenler genellikle yabancılar olmuştur. Yani bu adet rastlanılan toplumlarda herkes tarafından uygulanan bir adet değildir. Ayrıca bu adet Moğolların yanında Orta Asya Türk kavimlerinde ve Selçuklu zamanında Anadolu'da yaşayan göçebeler arasında da görülmüştür⁵¹.

Moğollarda bir çocuk doğduktan sonra çocuk erkek ise önce ona ad verilirdi. Bu çocuk büyüüp bir kahramanlık gösterdikten sonra da çocuğa ikinci bir ad verilerek bir âdet daha gerçekleştirilmiş olunurdu⁵². Bu âdet Türklerde olduğu gibi çocuğa ikinci bir isim verme âdetidir.

⁴⁹ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253 -1255*, Ed: Peter Jackson, David Morgan, Çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s.90.

⁵⁰ Polo, *a.g.e.*, s.37, 58, 63.

⁵¹ Turgut Akpınar, *Türklerin Din ve Hukuk Tarihi Üzerine Makaleler*, İletişim Yayınları, İstanbul 1999, s.119-122.

⁵² Tuncer Gülensoy, "Moğolların Gizli Tarihi ve Altan Topçî'nin Türk Dili Ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.76, Şubat 1992, s.153.

İlhanlı hükümdarları hoşlandıkları evli bir kadını almak istedikleri zaman bu kadınların kocaları eşlerini terk etmek zorundaydılar. Bu da bir Moğol âdetiydi⁵³. Bu adet Moğol hanlarının her emrinin kabul edildiğini gösteren bir uygulamadır.

5. TEMİZLİK KÜLTÜRÜ

Moğollarla ilgili temizlik kültürü incelendiğinde kaynaklarda yer alan bilgilerden yola çıkarak Moğolların temizlik anlayışlarının gelişmediği görülmektedir. Ancak bu durum Moğolların temizlik kültüründe geri kaldıklarını göstermemektedir. Çünkü Moğollar arasında var olan inanç sistemi ve özellikle su kültürünün kutsallığına binaen Moğollar belirli zamanlarda temizlik işlerine ehemmiyet göstermekteydiler. Carpini'nin tasvirlerine göre Moğollar yemede, içmede ve diğer işlerinde temizliğe dikkat etmezlerdi. Sarhoşluk Moğollar için övünülecek bir durumdu. İçki içip kustuklarında, hiçbir şey olmamış gibi içmeye devam ederlerdi. Yağlı etten elleri yağlanınca çizmelerinin üzerine sürerek, ellerini temizlerlerdi. Aralarındaki bazı soylu kişiler yanlarında mendil taşırdı. Genellikle birçoğu havlu, peçete vb. temizlik malzemelerini bilmezlerdi. Yemek yedikleri tabakları da yıkamazlardı. Bazen tabakları et suyuyla çalkaladıktan sonra, kazanda pişmekte olan etin yanına tabaklarını koyarlardı. Moğollarda bir yemeği ya da bir damla suyu ziyan etmek günah sayıldığı için yemek takımlarını aynı şekilde temizlerlerdi. Elbiselerini de pek sık yıkamazlardı⁵⁴.

Rubruk'a göre Moğollar ellerini ve başlarını yıkamak istedikleri zaman önce ağızlarına su doldurur ve bunu yavaşça yaparlardı. Ağızlarına doldurdukları suyu yavaşça akıtırlar, sonra da saçlarını ıslatır ve yıkarlardı. Yine Moğollar çamaşırlarını da pek sıklıkla yıkamazlardı. Çünkü bunun Tanrıyı kızdırdığına düşünürlerdi. Ayrıca çamaşırlarını kurumak için astıklarında göğün gürleyeceğini inanırlardı. Yine gereksiz yere çamaşır yıkayanları dövüp, çamaşırlarına el koyarlardı⁵⁵.

⁵³ Efe Durmuş, *Siyasi, İktisadi Ve Kültürel Açından İlhanlı-Memlük Münasebetleri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Harran Üniversitesi Sosyal Bilimler Üniversitesi, Şanlıurfa 2005, s.67.

⁵⁴ Carpini, *a.g.e.*, s.37, 47-48.

⁵⁵ Rubruk, *a.g.e.*, s.40-41.

Quentin'e göre de Moğollar yemek yedikleri ellerini ve kapları yıkamazlardı. Eğer et suyunu dökeceklerse yeniden suya batıracakları etlerle birlikte kaba yeniden koyarlardı. Bunun haricinde kap kacakları hiçbir şekilde yıkamazlardı⁵⁶.

Moğollar suya bir kutsallık atfettikleri için yemek kaplarını ve elbiselerini sıklıkla yıkamazlardı. Bu işlem belirli zamanlarda yapılmaktaydı. Çünkü Moğollar, suyu ziyan ettikleri zaman Tanrının onları cezalandıracağına inanırlardı. Birçok olguda olduğu gibi bozkır geleneklerinin Moğolların temizlik kültürlerine tesir ettiğini görmekteyiz.

6. HASTALIKLAR ve TEDAVİ YÖNTEMLERİ

Moğolların hastalıkları ve tedavi yöntemleri konusunda kaynaklarda yeterli bilgi bulunmamaktadır. *Moğolların Gizli Tarihine* göre Cengiz Han, Şaman Tebtengri'nin bel kemiğinin kırılmış bir vaziyette, bir köşede yatmakta olduğunu görünce hemen üzerine bir çadır kurdurmuştur. Bunu yaptıktan sonra arabaları hazırlayın buradan derhal uzaklaşacağız, demiştir. Sonra da Şaman Tebtengri'nin üzerine kurulmuş olan çadırın bacası kapatılmış, kapısı örtülmüş ve etrafına nöbetçiler konmuştur. Böylelikle Cengiz Han, şamanın bu durumdan kurtulacağını düşünmüştür⁵⁷.

Rubruk'a göre Moğollarda birisi ölümcül bir hastalığa yakalandığı zaman o kişinin çadırına kara keçeye sarılı bir mızrak saplanırdı. Bunu gören kimselerde çadıra girmezdi. Bu yüzden hasta hizmetçisi haricinde kimse tarafından ziyaret edilemezdi. Hasta son nefesini vermekte ise de bütün akrabaları hastanın olduğu çadırı terk ederdi. Çünkü ölüm döşeginde bir hastanın yanında kalan kişiler dokuzuncu aya kadar hükümdarın çadırına giremezdi. Saraydan biri hasta olduğunda ise sarayın çevresine nöbetçiler yerleştirilir ve bu nöbetçiler hastanın yanına kimseyi yaklaştırmazdı⁵⁸.

Spuler'e göre bir kimse hastalandığında şamanlar bu hastalığın doğal bir hastalık mı, yoksa cin çarpması mı olduğunu tespit ederlerdi ve ona göre tedavi

⁵⁶ Quentin, *a.g.e.*, s.20.

⁵⁷ *MGT*, s.167.

⁵⁸ Rubruk, *a.g.e.*, s.41-43.

uygularlardı. Hastalığın cin çarpmasından meydana geldiği anlaşılırsa ruhları silahla kovmaya çalışırlardı. Bunun için hasta yatağının her iki tarafına kılıç asılırdı. Hasta bir çocuk ise yatağının başucuna ihtiyar bir kadın eliyle bir put takılırdı⁵⁹.

Moğollarda hastalıklara karşı önleyici ilaçlar hazırlanmaktaydı. Örneğin Moğollar tezek yakmanın romatizma ağrısına iyi geleceğine inanırlardı. Bunun yanında herhangi bir hastalığın dua ve temenni ile başkasına geçebileceğine inanırlardı. Örneğin, Ögedey hasta olduğun zaman kardeşi Tuluy, dua ederek hastalığın kendisine geçmesini dilemiştir. Yine bu âdetin uygulanmasıyla yabancılarda büyülenmekte ve hasta edilmekteydi⁶⁰.

7. EĞLENCE ve SPOR HAYATI

Moğol eğlence hayatı ve spor faaliyetleri ile ilgili olarak seyahatnamelerde yer alan bilgilere göre Moğol günlük yaşamında yemeklerden sonra verilen ziyafetler ve çeşitli zamanlarda yapılan güreş faaliyetleri, Moğolların eğlence ve spor hayatını şekillendirmektedir. Moğollarda müzikli eğlencelerin yanında ok atma ve güreş tutma onların en büyük eğlenceleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Moğolların Gizli Tarihine göre Cengiz Han, Ong Han'ın kafasını kestirip getirttikten sonra, kafasını beyaz bir keçenin üzerine koydurdu. Gelinlerini toplattı ve içki hazırlattı. Daha sonra telli sazlar çaldırarak eline bir kadeh alıp ayine başladı⁶¹. Burada Cengiz Han önemli bir düşmanını bertaraf ettiği için bir eğlence tertip ederek bunu kutlamak istemiştir.

Ögedey'in oğlu Güyük, han seçildikten sonra da bir kutlama tertip edilmişti. Kutlama sırasında bol miktarda içki içilmiş, yine arabalara yüklenmiş olan tuzsuz pişmiş et getirilmiş ve dört beş kişiye birer parça düşecek şekilde dağıtılmıştır. Çadırda bulunanlar da eğlenceden faydalanarak et ve salça yerine tuzlu et suyu içmişlerdir⁶².

⁵⁹ Spuler, *a.g.e.*, s.194.

⁶⁰ Spuler, *a.g.e.*, s.195.

⁶¹ *MGT*, s.111.

⁶² Carpini, *a.g.e.*, s.123.

Moğollar ziyafet için eğlenecekleri zaman herhangi bir kimseyi içmeye davet ederlerdi. Bunun için aralarından birini seçerek ilk önce o kişiyi kulaklarından yakalarlar, sonra kuvvetlice çekerek ağzını açarlar, sonra da alkış eşliğinde dönmeye başlarlardı. Birine şaka yapmak istediklerinde bir kişi dolu bir tas alır, iki kişi de bu kişinin sağ ve soluna geçerdi. Şarkı söyleyerek ve dans ederek tası götürmek istedikleri kişinin yanına giderlerdi. Tası alacak kişi de elini kaldırdığı zaman, tası getirenler zıplayarak geri dönerler, sonra da tekrar geri gelirlerdi. Sonunda tası verirlerdi. Sarhoş oluncaya kadar içerken şarkı söyleyip, dans ederlerdi⁶³.

Moğollarda yemek yenildikten ve sofraya toplandıktan sonra hole hokkabazlar, akrobatlar gelir ve eğlence başlardı. Akrobat ve hünerbazlar çeşitli yeteneklerini sergilerdi. Büyük ve yabancı bir misafir geldiği zaman da en usta hokkabaz seçilirdi. Bu eğlenceler gecenin geç saatlerine kadar sürer, eğlenceler bittikten sonra herkes dağılırdı⁶⁴.

Moğolların en büyük bayramı yeni yıldır. Buna *Beyaz Bayramı* diyorlardı. Moğollarda yeni yıl şubat ayında başlamaktaydı. Bu onlar için en büyük bayramdır. Bu günde Kubilay Han ve sarayın önde gelen asilleri beyaz kıyafetlerini giymekteydi. Ayrıca beyaz elbise bolluk ve bereketi simgelemekteydi. Bu yüzden yeni yıl girerken herkes beyaz bir kıyafet giymekteydi. Bunun yanında Kubilay Han'ın doğum günü olan 28 Eylül tarihi de bayram olarak kutlanmaktaydı.⁶⁵

Moğolların en sevdikleri sporlar arasında güreş tutmak gelmekteydi. Onlar arasında pehlivanlar çok büyük saygı görürdü⁶⁶. Grigor'un naklettiğine göre Mengü Han, Hülagü'ye Moğol ırkına mensup bir pehlivan göndermişti. Bu adam korkunç bir adamdır. Boyu çok uzun, omuzları geniş, boynu kalın, elleri ayı pençesine benzer, günde bir koyun yiyen bir adamdır. Bu adam bir *boga* yani pehlivandır. Mengü Han bununla beraber bir mektup gönderdi. Mektupta; onu yere serecek başka bir boga çıkarsa hilatı ona giydir, şayet benim bogam seninkini yere sererse o zaman hilatı kendisine giydir ve büyükelçi ile bana gönder, diye mektup yazmıştır. Bunun üzerine Hülagü de bir boga aratmaya başlamış ve Sadun adlı bir adam onunla güreşmeye karar vermişti. Hülagü, Sadun'u görünce çok memnun oldu. İki boganın dokuz gün

⁶³ Rubruk, *a.g.e.*, s.35.

⁶⁴ Polo, *a.g.e.*, s.104.

⁶⁵ Polo, *a.g.e.*, s.106.

⁶⁶ Spuler, *a.g.e.*, s.458.

beraber kalmalarını ve onlara yemek olarak her gün koyun eti ve birer tulum şarap verilmesini emretti. Dokuz gün sonra güreşmeye başladılar. Tanrının yardımıyla Sadun'un kuvveti arttı ve Mengü Han'ın bogasını yere serdi. Daha sonra Hülagü Han, Sadun'un dokuz günaha kadar affedilmesine dair bir yarlık yazılmasını emretti⁶⁷. Tarihte Türkler ve Farslar arasındaki en önemli spor müsabakalarından biri olan güreş, Moğollarda da canlı bir şekilde görülmektedir.

Görüldüğü gibi Moğollarda bazı önemli günlerde ve elde edilen başarıların sonucunda eğlenmek için gösteriler düzenlenmiştir. Yine eğlence yaşamında yemek yenildikten sonra yapılan kutlamalar önemli bir yer tutmuştur. Ortaçağ Avrupa'sında görülen yemek yenildikten sonra düzenlenen eğlenme faslı Moğollarda da görülmektedir.

8. İLİM, ASTRONOMİ ve TAKVİM

Moğolların kendi çıkarlarını düşünerek himaye ettikleri en başta gelen ilim dalı tarih olmuştur. Çünkü kahramanlıklarını geleceğe aktarabilmek için tarih ilmine ayrı bir önem vermişlerdir. Tarih ilminden başka astroloji ve tıp ile ilgilenmişlerdir. Mengü Han, Hülagü Han ve Gazan Han'ın çeşitli ilimlere karşı alakalı oldukları bilinmekteydi. Mengü Han matematikle, Hülagü Han ise cebir ve astronomi ile ilgilenmiştir⁶⁸.

Marko Polo'nun gözlemlerine göre Moğollar arasındaki Budist rahipler hemen hemen her konuda birçok bilgi ve tecrübe sahibiydiler. Rahiplerin sosyal hareketleri ve davranışları da mükemmeldi. Bunun nedeni ise zamanlarının birçoğunu öğrenme ve araştırmaya adanmalarıydı. Bu bakımdan ilimde çok ileriydiler. Kendilerini ilme adadıkları için mütevazı insanlardı ve daima öğrenmek istemekteydiler⁶⁹.

Moğolların takvim sisteminde bir yıl on iki aya bölünmüştü. Her bir ay da bir hayvan ismiyle anılmaktaydı. Moğollar kendi aralarında konuşurken herhangi

⁶⁷ Grigor, *a.g.e.*, s.35.

⁶⁸ Spuler, *a.g.e.*, s.478.

⁶⁹ Polo, *a.g.e.*, s.149.

birisine hangi ayda doğduğu sorusu sorulduğu zaman, örneğin aslan ayında doğdum şeklinde cevaplar veriyorlardı⁷⁰.

⁷⁰ Polo, *a.g.e.*, s.147.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

MOĞOLLARDA İDARİ VE ASKERİ TEŞKİLAT

1. HÜKÜMDAR ve MECLİS

1.1. HÜKÜMDAR SEÇİMİ

Tarihteki birçok devlette olduğu gibi Moğol hanlarının tahta geçme usullerinde farklı uygulamalar görülmektedir. Bu konuda seyahatname ve diğer kaynaklarda yer alan bilgilere göre Moğolların başında bulunan kişiye han denmekteydi ve hanlık Cengiz sülalesine ait bir hak ve imtiyazdı. Hanlarda hâkimiyetin meşruluğu olarak Gök Tanrıdan aldıkları güç ile hükümdarlık yaptıklarına inanmaktaydılar¹.

Moğollarda veraset siteminde belirli bir düzenleme olmadığı için her hanın ölümünden sonra kimin tahta geçeceği hep bir tartışma konusu olmuştu. Bazen eski hanın istekleri göz önüne alınırken, bazen de bu durum şehzadeleri hiç alakadar etmemekteydi. Han seçimlerinde kurultay etkin rol oynuyordu. Bir hanın ölümüyle diğer hanın tahta geçeceği süre arasında toplanan kurultay için bir ya da iki sene geçmekteydi. Bu süre içerisinde ölen hanın eşi hükümdarlık yapmaktaydı. Fakat bu hükümdarlığı herkes kabul etmek zorunda değildi². Yasaya göre yeni bir han seçilirken bu kişinin Cengiz Han sülalesine, yani hanedan soyuna mensup olması kuralı vardı³. Yine Moğolların lideri olacak kişinin seçiminde savaş ya da diğer alanlarda başarı göstermesi gerekmekteydi⁴.

Yasaya göre her kim olursa olsun, kendi başına hareket eder ve beylerin seçimi olmaksızın han olmak isterse anında öldürülürdü⁵. Cüveynî'nin naklettiği bilgilerde Moğol yasa ve geleneklerine göre tahta babanın yerine ilk eşinden olan en

¹ Cihad Cihan, *Sosyal Ve İdari Açından Türk Ve Moğol Kültürleri'nin Etkileşimi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon 2000, s.59.

² V. V. Barthold, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, Yay., Haz: Musa Çağlar, Divan Kitap, İstanbul 2011, s.198.

³ Esra Konuksever, *Cengiz Han Yasaları'nın Dayandığı Tarihi Temeller Ve Etkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2009, s.58.

⁴ Robert Marshall, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, Çev. Füsun Doruker, Sabah Kitapları, İstanbul 1996, s.10.

⁵ Simon De Saint Quentin, *Bir Keşif'in Anılarında Tatarlar Ve Anadolu 1245–1248*, Çev. Erendiz Özbayoglu, Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya 2006, s.12.

küçük oğlu geçmekteydi. Cengiz Han'ın ilk eşinin en küçük oğlu da Tuluy'du. Ancak o Ögedey'in tahta geçmesine razı olmuştu. Moğollarda tahta geçme usulünün bir diğer şekli olarak "mülkü dilediğine verirsin" hükmü de yer almaktaydı⁶.

Spuler'e göre hükümdarlık Moğol imparatorluğunda olduğu gibi İlhanlılarda da kalıtım yoluyla, yani babadan oğula geçerdi. Eşit annelerden olan çocukların hepsi aynı haklara sahipti. Ancak bu durum bazı karışıklıklara neden olmuştu. Çünkü hükümdarın ölen çocuklarının oğulları tahta hak iddia edebilirlerdi. Moğollarda han seçimlerine erkekler katıldığı gibi kadınların da seçimlere katıldıkları görülmekteydi. Seçimlere Moğolların büyük bir kısmı ile diğer tebaa ve yabancı devlet elçileri ile bağlı hükümdarlar katılırlardı⁷.

Han seçiminde çeşitli adetlerin uygulandığı görülmekteydi. Örneğin, Moğollar kendi aralarında toplandıktan sonra Camuka'yı han seçmeye karar vermişler, bu karar üzerine bir aygır ve kısrağ keserek karşılıklı yemin etmişlerdir⁸.

İlhanlı Devletinde Ahmed, Argun ve Olcaytu Hanlar tahta geçerken onların huzurunda çadırda tahtın karşısında beyaz keçe ile yükselmek, başını açmak, kemerini çıkarmak, diz çökmek gibi adetler yapıldı. Hükümdara ait mallar kadınlarına, dullarına, onların erkek kardeşleri ve oğullarına verilirdi. Bunların dışında hükümdarın şahsi malları devlet memurlarına, general ve askerlere terfileri sırasında da verilirdi⁹.

Moğollara bağlı olan bütün topraklar han sülalesine aitti ve bu tabi olan toprakların idarecisi de handı. Araziler han sülalesinin erkek evlatlarına ve bu kişilere sadık olan nöker ve noyanlara verilirdi¹⁰.

Moğol Devletinde hanların yetkilerine sınırlama getiren bir kurum yoktu. Bu yüzden han olan kişi aynı zamanda devletin değişmez hâkimi oluyordu. Yine hanın

⁶ Alaaddin Ata Melik Cüveyni, *Tarih-i Cihan Güşa*, Çev. Mürsel Öztürk, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1999, s.445, 454.

⁷ Bertold Spuler, *İran Moğolları Siyaset, İdare Ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, Çev. Cemal Köprülü, T.T.K. Yay., Ankara 2011, s.279, 281.

⁸ *Moğolların Gizli Tarihi I*, Çev. Ahmet Temir, T.T.K. Yay., Ankara 2010, s.70.

⁹ Spuler *a.g.e.*, s289, 358.

¹⁰ B. Y. Vladimirtsov, *Moğolların İçtimai Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi*, Çev. Abdülkadir İnan, T.T.K. Yay., Ankara 1995, s.169.

ilahi özelliklerinin olduğunu inanılırdı. Devlet de han sülalesinin malı sayılır ve bu miras olarak ailenin diğer üyelerine geçerdi¹¹.

Ögedey, han olarak tahta çıktığı zaman bazı kardeşleri bunu reddetmek istemiştir. Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy hanlığın kendisinin hakkı olduğunu düşünmüşse de babasının kararına boyun eğmişti. Sonra Tuluy, Ögedey'in hanlığını kabul ederek ona bir kadeh şarap getirdi ve onun önünde diz çökerek yeni hanı selamladı. Hanın diğer kardeşleri de aynı şeyleri yaparak hana olan itaatlerini belirttiler. Çadırın dışında bulunan devletin ileri gelenleri de dizleri ile dokuz defa yere vurarak hanı selamladılar. Çadırın içinde bulunanlar dışarı çıkarak güneşe karşı üç kere yere eğildiler¹².

Cüveynî'ye göre ise Ögedey, han olduğu zaman Uluğ Noyan şarap kâsesini ona sunduktan sonra sarayın içinde ve dışında tören için hazır olan herkes üç defa diz çöküp, Ögedey için hanlığın ülkeye hayırlı olsun diye dua ettiler. Ögedey'de Kağan unvanını aldı ve geleneklere uyularak şehzadeler güneşin karşısında üç defa diz çöktü. Güyük Han tahta oturacağı zaman da tıpkı Ögedey Kağan zamanında olduğu gibi tahta çıkarken yapılan adetler uygulandı. Güyük Han tahta oturduktan sonra ona bir kadeh şarap sundular. Sonra içeride ve dışarıda bulunanlar üç defa diz çöktü. Şehzadeler ona itaat edeceklerine dair yemin ederek, başarılı olması için ona dualar ettiler. Son olarak hepsi Güyük Han'ın arkasından dışarı çıkarak güneşin karşısında üç defa diz çöktü¹³.

Moğollarda hanların eşlerine büyük önem verdikleri görülmektedir. Örneğin Mönke Han Hülagü'ye bazı tavsiyelerde bulunurken memleket işlerinin hepsinde eşin Tokuz Hatun'dan yardım al, ona düşüncelerini sor, demiştir¹⁴.

Yine Moğol Devletinde han ve şehzadelerin çeşitli hak ve yetkilerinin olduğu görülmektedir. Hiç kimse hakandan izin almadan ülkenin herhangi bir tarafına yerleşemezdi. Hakan noyanların yerleşecekleri yeri tayin ederdi. Onlar da

¹¹ Ganizhamal Kushenova, "Ögedey Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı", *Bilig*, S.38, Yaz 2006, s.186.

¹² Gregory Abu'l-Farac, (Bar Hebraeus), *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, Çev. Ömer Rıza Doğrul, T.T.K. Yay., Ankara 1999, s.526.

¹³ Cüveynî, *a.g.e.*, s.185, 229.

¹⁴ Reşidüddin Fazlullah, *Camiu't-Tevarih, (İlhanlılar Kısmı)*, Çev. İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejani, T.T.K.Yay., Ankara 2013, s.15.

binbaşılara, binbaşılar yüzbaşılara, yüzbaşılar da onbaşılara yerlerini gösterirdi. Bundan sonra ne emir verilirse verilsin, bu emirlere itiraz etmeden uyulurdu. Eğer hakan herhangi bir bekâr bir kızla evlenmek isterse bu itiraz edilmeden yerine getirilirdi. Hatta Moğol hakanları için her yıl bakire kızlar toplanır ve hakan bunların arasından beğendiklerini seçerdi. İsterse bu kızları kendi adamlarına dağıtabilirdi¹⁵.

Moğol ülkesinde her şey hakana aitti. Bu yüzden hiç kimse şu herhangi birisine aittir, tarzında cümleler kurulamazdı. Çünkü bütün eşya, mal ve insanlar hakanın malıdır anlayışı vardı. Şehzadeler de hakanlar gibi hâkimiyeti altında yaşayanların üzerinde mutlak haklara sahipti. Moğol ülkesinde yaşayan halk ister Moğol olsun, ister başka bir milletten olsun, hepsi şehzadelerin malı durumundaydı. Şehzadeler herhangi bir yere elçi gönderdiklerinde, o elçi şehzade gibi görülüp o şekilde hürmet görürdü ve elçinin her türlü ihtiyacı karşılanırdı¹⁶.

Moğol âdetine göre hakanın huzuruna gelen kişi ne kadar saygın olursa olsun, hakan bir yabancıyla şahsen görüşmezdi. Hakan söylenenleri dinler, fakat diyeceklerini daha önceden belirlenmiş olan bir aracı ile iletirdi. Hakanın kendi milletinden biri onun huzuruna geldiği zaman o kişi cevabı alana kadar diz çökmüş durumda beklerdi¹⁷.

Moğolların ünlü hanlarından Kubilay Han'ın şahsiyeti, karakteri ve hanlığı hakkında Marko Polo bize bazı bilgiler vermektedir. Ona göre Kubilay Han, hanların en büyüğüdü. Kubilay Han dünyanın tanıdığı ve bildiği en büyük hükümdardı ve Cengiz Han'ın sülalesinden gelmekteydi. Cengiz Han'da Moğolların en büyük hükümdarıydı. Kubilay Han Cengiz Han'dan sonra tahta geçen altıncı hükümdardı ve 1256 yılında tahta çıkmıştı, kabiliyetli, zeki ve bilgiliydi¹⁸.

Moğol veraset sistemi incelendiğinde bu konuda kesin hükümlerin yer almamasından kaynaklı çeşitli sorunların çıktığı görülmektedir. Özellikle hanlık seçimlerinde bu tür problemlerle karşılaşılmıştır. Kimin tahta geçeceği hususunda bir önceki hanın düşünceleri etkili olurken, zaman zaman devlet içinde en güçlü kişinin

¹⁵ Johann De Plano Carpini, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, Çev. Ergin Ayan, Derya Kitabevi, Trabzon 2001, s.68-69.

¹⁶ Carpini, *a.g.e.*, s.69-70.

¹⁷ Carpini, *a.g.e.*, s.131.

¹⁸ Marko Polo, *Markopolo Seyahatnamesi*, Yay. Haz: Filiz Dokuman, C.I, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul 1980, s.81.

han seçiminde etkili olduğu söylenebilir. Bunun yanında han ve şehzadelerin halk üzerinde çeşitli hak ve yetkilerinin olduğu görülmektedir.

1.2. KURULTAY

Han seçimlerinde ve önemli kararların alınmasında birinci derecede önem teşkil eden *kurultay* denen meclis Moğolların birçok alanında rol oynamaktaydı. *Moğolların Gizli Tarihine* göre Cengiz Han'ın atalarından Bodonçar, Tunggelik nehri civarında bulunan halk ile yoluna devam ederken, bunlar arasında büyük ile küçük, iyi ile kötü arasında bir fark gözetilmiyordu. Böyle olunca Bodonçar bu kabile kolay ele geçer, onları yağma edelim, dedi. Bunun üzerine büyük kardeş, eve dönelim ve küçük kardeşlerimizle müzakere edelim, diyerek kardeşine karşı çıkmıştı¹⁹. Buradan bir kurultay toplanarak bir kararın alınacağı sonucunu çıkarılabiliriz.

Moğollarda kurultay çeşitli kabile veya aile toplantılarına benzemektedir. Bu kurultaya soy başbuğları, önemli şahıslar, nüfuz sahibi halktan kişiler katılırdı. Kurultaylarda seçimlerin yanında diğer devlet meseleleri de görüşülürdü. Kurultay Cengiz Han'ın sistemine göre han ailesinin ve Moğol askerî soylularının bir meclisiydi. Bu meclis imparatorun dediklerine karşı gelemezdi. Yani son söz hana aitti. Bu yüzden hanın söylediklerine hiç kimse karşı gelemezdi. Han da alacağı kararlarda son merci olduğu için istediği karara imza atabilirdi²⁰.

Moğollarda bütün boy ve halkların birleşmesi ile devlet meydana gelmekteydi. Devletin başındaki kimseye de kagan, kaan, kan ha'an, han denirdi. Han olacak kişi de kurultay tarafından seçilirdi²¹.

Kurultayda vergi işlerine dair kararlarda alınırdı. Örneğin 1235 yılında toplanan kurultayda vergi sistemine dair konular görüşülmüştür. Bu kurultay sonucunda ürün vergisi olarak mahsulün onda biri kadarının alınması kararlaştırılmıştı. Göçebelerden alınan vergi olan kopçurun sürülerin yüzde birinden alınması kararlaştırılmıştı. Yine ticari gümrük vergilerinin ne şekilde toplanılacağına

¹⁹ *MGT*, s.12.

²⁰ Abdülkadir Donuk, "Türklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği", *Tarih Dergisi*, S.52, 2011, s.2-3.

²¹ Ahmet Temir, *Cengiz Han*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1989, s.130.

kurultay karar verirdi. Toplanan kurultaylar sonucunda kan kardeşi olunduğu da görülmekteydi. Örneğin, 1269 yılında Maverâünnehir’de yapılan ve Kaydu ile Borak’ın katıldığı kurultay sonucunda Borak’ın yaylak ve kışlağı tespit edildikten sonra hanedan üyeleri birbirlerine *anda* diye hitap etmişlerdi. Bundan sonra elbiselerini değiştirmişler ve adetlerine göre ant içmişlerdi. Yani içki kadehlerini değiştirerek birbirlerine bağlı kalacaklarına dair yemin etmişlerdir²².

Bunun yanında kadın naiblerin huzurunda da kurultay toplandığı görülmektedir. Örneğin, Carpini ve heyeti bir süre bekletildikten sonra Güyük Han onları annesi olan imparatorluk naibesi Töregene Hatun’a yolladı ve bu naibenin huzurunda bir kurultay toplandı²³.

Altın Orda Hanlığında da en önemli müesseselerin başında kurultay gelmekteydi. Kurultayı oluşturan üyelerin uzak bölgelerde yaşamaları, yani bir araya gelmenin zor olmasından dolayı kurultayda toplantıların nadiren yapıldığı görülmekteydi. Altın Orda’da hanların seçimi, büyük savaşların yapılması ve önemli devlet meselelerinin görüşüldüğü zamanlarda kurultay toplanırdı. Han kurultaya devletin en büyük amiri olarak başkanlık ederdi. Hanın hatunları yanında hanedan mensubu olan şehzadeler de kurultaya katılmaktaydılar²⁴.

Görüldüğü gibi kurultay ya da kurultayın toplanması Moğollar için büyük öneme sahiptir. Türk devletlerinde görülen ve aynı sahada yaşamış olan milletlerin birbirleriyle etkileşimi sonucu ortaya çıkan kurultay çeşitli amaçlarla bir araya gelmiştir. Bunlar arasında han seçimlerinde, savaşa girme kararı alınacağına, önemli idari meselelerin görüşülmek istendiği gibi durumlarda kurultay toplanmıştır.

2. DEVLET BÜROKRASİSİ

Moğol imparatorluğunda çeşitli devlet görevlileri yer almaktadır. Bu görevliler yeri geldiği zaman hem idari, hem de askerî görevler üstlenmişlerdir. Moğol devletinde memurlar ve valiler, naibler, darugacılar idari görevlerde

²² V. V. Barthold, *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, Haz: Hakkı Dursun Yıldız, T.T.K. Yay., Ankara 1990, s.494, 545.

²³ Carpini, *a.g.e.*, s.118.

²⁴ Mustafa Kafalı, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 1976, s.120-121.

bulunurken, tarhanlar, noyanlar ve nökerler askerî işlerde görev almışlardır. Bunlar arasında Moğollarda darugacılık müessesesi ve noyanlık makamı önemli bir mevki teşkil etmektedir.

2.1. MEMURLAR VE VALİLER

Moğolların ilk hocaları ve ilk memurları hep Uygurlar içinden çıkan kişiler olmuştu. Moğollar içinde yaşayan Uygur kökenli bu memurlar onlarla beraber Çin ve İslam ülkelerine girerek Moğolların yanında savaşmaktaydılar²⁵.

Genel idare içerisinde, daireler arası teşkilatlanmada, maliye vezirliğinde vergi muhasipleri, yani toplanan vergilerin miktarını sayan saymanlar ile şehirlerden toplanan vergiler için *tamgacı* denen memurlar görev yapmaktaydı²⁶.

Eyaletlerin en büyük memuru *hâkim* adını taşırdı. Hâkim teriminin yanı sıra *emir*, *beg* gibi isimler kullanılmıştır. Valiler makamlarını sembolize eden bazı eşyalar taşırdı. Bunlar kılıç, sancak, tabl (davul), hilat (elbise) ve aslan başlı altından yapılmış payzaydı²⁷.

Moğol ülkesi on iki eyalete ayrılmıştı, her eyaletin başına hanın güvendiği valiler atanmaktaydı. Bu atanan valilerin çeşitli görevleri vardı. Bu görevler arasında istedikleri yere asker göndermek, istedikleri takdirde büyük bir orduyu herhangi bir bölgeye göndermek, savaşa girmek, hükümdarın yapmasını emrettiği kararları eyaletlerde uygulamak, verilen kararların uygulanıp uygulanmadığının takibini yapmak gelmekteydi. Bu sayede eyalet valileri ve bölge hâkimlerinin çalışmalarıyla devlet harcamalarının nasıl yapılması gerektiği tespit edilmekteydi. Aynı zamanda eyalet valileri sivil işlere de bakmaktaydılar²⁸.

Her bölgede valilerin yanı sıra müfettişler bulunurdu. Bu müfettişler çeşitli zamanlarda yetkili oldukları bölgeyi kontrol etmek ve kayıtları gözden geçirmekle sorumluydular. Yine bu müfettişler posta istasyonlarını teftiş ederlerdi²⁹.

²⁵ Barthold, *Türkistan*, s.412.

²⁶ Spuler, *a.g.e.*, s.365.

²⁷ Spuler, *a.g.e.*, s.368-369.

²⁸ Polo, *a.g.e.*, s.126-129.

²⁹ Polo, *a.g.e.*, s.134.

2.2. NAİBLER

Moğollarda naiblik müessesesi iki şekilde tezahür etmekteydi. Bunlardan birincisini bir hanın ölümünden diğer hanın tahta oturacağı süre zarfı içinde tahta vekâleten oturan kadın naibler, ikincisini valilik görevinde bulunan naibler oluşturmaktaydı. Moğol Devletinde kurultayın onayına kadar hanın seçilmesi sürecinde tahtın boş kaldığı dönemde vazife icra eden naiblik müessesesi vardı. Bu sistemde hanlar öldüğü zaman eşleri hanın naibi olarak, bir sonraki han tahta oturana kadar hanlık tahtına naib olarak vekâlet ederlerdi. Ögedey öldüğü zaman Nayman soyundan gelen ve akıllı bir kadın olan Töregene Hatun naiblik yapmıştı. Cengiz Han'ın oğlu Çağatay'ın desteğini alan Töregene Hatun, 1242'den 1246'ya kadar dört yıl süreyle naiblik koltuğunda oturmuştu³⁰.

Moğollarda bir han öldükten sonra, yerine kısa süreliğine geçen kadın naibler ülkeyi yönetirdi. Bu sayede kadınlar kısa bir süreliğine ülkenin gidişatına yön verirdi. Bu kadın naibler arasında en önemlilerinden biri de Tuluy'un eşi olan Sorgagtani Hatun'du. Bu kadının oğulları üzerinde büyük etkisi olmuştu. Fars tarihçi Reşidüddin, Sorgagtani Hatunu zeki, yetenekli ve dünyanın tüm kadınlarından üstün olarak tanımlamaktadır³¹.

Bunun haricinde valilerin yerine görev yapan naibler vardı. Eyaletlere vali vekili olarak naibler atanırdı. Bunlar sivil meseleler ve vergi işleriyle uğraşırlardı. Naibin şehirlerdeki düzeni sağlayıcı görevleri vardı. Naibler emirleri altında bulunan eyaletlerin asayişinden sorumluydular. Naibler, valiler gibi birtakım semboller taşırlardı. Naibler bazen en yüksek maliye memurluğu görevini, bazen de geniş anlamda sivil hükümeti temsil etmekteydiler. Naiblik makamının Moğol İlhanlı Devletinde Gazan Han döneminden sonra kalktığı tahmin edilmektedir³².

³⁰ Firdes Özen, *Mengü Han Döneminde (1251-1259) Selçuklu-Moğol İlişkileri*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2010, s.45.

³¹ Marshall, *a.g.e.*, s.112.

³² Spuler, *a.g.e.*, s.371-373.

2.3. TARHANLIK

Moğollarda bazı kimselere tarhanlık unvanı verilerek bu kişiler vergi yükümlülüğünden çıkararak, saray halkı arasına katılmış oluyorlardı³³. Tarhanlar böylece asil tabakadan sayılıyorlardı. Tarhanlar savaşlarda elde ettikleri ganimetleri kendileri saklayabilirdi. Hanın çadırına da haber vermeden girebilirlerdi. Dokuz kereye kadar suç işleme hakları vardı. Yine tarhanlar hükümdar ailesinden biriyle evlenebilirlerdi. Ziyafetlerde han sülalesine mensup kadınlarla bir arada oturabilirlerdi³⁴.

Menşei itibarıyla tarhanların aslında eski Türk ve Moğol topluluklarında demirciliği meslek edinmiş olan kimseler oldukları ve bunların asil ve imtiyazlı bir sınıf meydana getirerek hükümdarın mahiyeti altında yaşadıkları da ileri sürülmektedir³⁵.

Moğol devrinde tarhanlara han tarafından suyurgal³⁶ adı verilen topraklar verilirdi. Yine Moğollarda tarhanlığın babadan oğula geçtiği de görülmekteydi³⁷. Tarhanlık hakkı han tarafından verilmekte ve bu tarhanlık yarlığı ile onaylanmaktaydı³⁸.

2.4. DARUGACILAR

Moğol Devletinde hana yardımcı olan birçok memur vardı. Bunlar arasında en önemli yeri darugacılar almaktaydı. Moğollar, toprakları Ortadoğu ve Çin'i kapsayacak şekilde genişlemeye başladıkça yeni müesseseler oluşturmak zorunda kalmışlardır. Bunların başında Kıtaylardan aldıkları darugacılık müessesesi gelmektedir. Darugacılar, her işten sorumlu olmakla birlikte ele geçirilen topraklarda

³³ Barthold, *Orta Asya*, s.247.

³⁴ Spuler, *a.g.e.*, s.301.

³⁵ Abdülkadir Donuk, "Eski Türk Devlet Teşkilatında Tarhan Unvanı ve Tarihi Gelişimi", *Tarih Dergisi*, S.6, s.87.

³⁶ Suyurgal sistemi toprak sahipliğinin gelişmesi sonucu ortaya çıkmış ve Azerbaycan, İran ve komşu ülkelerin gelişiminde rol oynamıştır. Suyurgal terimi ile de daha başarı gösteren bey ve komutanlara verilen araziler kastedilmiştir. Suyurgallar İlhanlı Devleti zamanında daha çok hükümdar ailesine verilmesinin yanında terfi eden devlet memurlarına, komutanlara ve askerlere de verilmiştir. Geniş bilgi için bkz. Kazım Paydaş, "Moğol ve Türk-İslam Devletlerinde Suyurgal Uygulaması", *Bilgi*, S.39, Güz 2006, s.195-196.

³⁷ Cihan, *a.g.t.*, s.66-67.

³⁸ Aydın Çelik-Önder Güler, "Altın Ordu İmparatorluğu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.188, Ekim 2010, s.160.

kalan ve bir nevi bölgesel askerî vali haline gelen Moğol yöneticileriydi. Darugacılar buldukları bölgelerdeki asayişî sağlamakla da görevliydi. Ekonomi ve koruma işlerine de kağan tarafından atanmış ve direkt olarak kağana bağlı olan darugacılar bakardı. Darugacılar genellikle Türkler arasından seçilmekteydi³⁹.

Darugacıların görevleri arasında nüfusun sayımı ve yazımı, yerli halktan toplanmak suretiyle bir ordu oluşturulması, posta teşkilatının gerekli yerlerde kurulmasını sağlama, vergilerin toplanması, saraya haraç ödenmesi gibi görevleri vardı. Bu sayede darugacılar hem askerî işlerde kumandan rolünde, hem de vergi toplamada tahsildar görevinde olmuş oluyorlardı. Yine darugacılar devletin istihbarat elde etmesinde önemli rol oynuyorlardı⁴⁰.

Rubruk'a göre darugacıların görevleri arasında ele geçirilen topraklardaki halkın zorunlu nüfus sayımı, gerekli vergilerin koyulması, usta zanaatkarların çalıştığı işyerlerinin denetlenmesi, asker toplanması, gerektiği zamanda toplanan askerlere önderlik edilmesi gibi görevleri vardı⁴¹.

Altın Orda Devletinde Türk olan ulusların en yüksek sivil idare memurlarına da *darugacı* denmekteydi. Bu kişiler valilerle eşit sayılmaktaydı. Darugacılar da aynı şekilde Türk topluluklarının yaşadığı yerlerden sorumluydu⁴².

Altın Orda Devleti tarafından Rus knezliklerinin şehirlerine darugacılar atanırdı. İdarî işlere fazla el atmayan darugacılar, Rus knezlerini kontrol altında tutmuşlardır. Darugacıların emrinde birer askerî birlik bulunurdu. Bunun yanında Rus knezleri itaat etmezler ve vergilerini ödemez ya da hanın kararlarına uymazlar ise darugacılar icra organı olarak birliği ile beraber şehre girme ve ceza verme yetkisine sahiptiler⁴³.

³⁹ Marshall, *a.g.e.*, s.39; Kushenova, "Türkistan'da Teşkilat Yapısı", s.186.

⁴⁰ Barthold, *Türkistan*, s.426.

⁴¹ Ruysbroeckli Willem, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253 -1255*, Ed: Peter Jackson, David Morgan, Çev. Zülal Kılıç, Kitap Yayınevi, İstanbul 2010, s.36.

⁴² Çelik-Güler, *a.g.m.*, s.160.

⁴³ İlyas kamalov, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı Ve Çarlık Rusyası'nın Kuruluş Sürecinde)*, Basılmamış Doktora Tezi, Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul 2008, s.168.

2.5. NOYANLAR

Moğolların büyük bir imparatorluk kurmasından sonra noyanlık makamı ortaya çıkmıştır. Onlara efendi, askerî senyör anlamına gelen *noyan* denilirdi. Bu noyanlar kendi aralarında ayrı bir sınıf oluştururdu. Bunlar diğer sınıflardan çok farklıydı⁴⁴.

Moğollarda boy teşkilatında görülen yasun ve oboglar cesaretli ve becerikli kimseler tarafından idare edilmekteydi. Bu idarecilere *noyan* denmekteydi. Noyan *bey*, *reis*, *komutan* anlamında kullanılmaktaydı. Noyanların kendilerine özgü bazı vasıfları vardı. Bu vasıfları belirtmek için onlara *bagatur* (*bahadır*), *seçen* (*bilge*), *mergen* (*nişancı*), *boga* (*pehlivan*) denirdi. Noyanlık hem sivil, hem de askerî amirliği ifade ederken zamanla subay anlamında kullanılmıştır. Noyanların en yakın yardımcılarına da *nökör* ya da *nöker* denirdi. Noyanların şehzadeler kadar hakları yoktu. Bu kadar hakları olmamasına rağmen kendi emri altındaki kişilere karşı birçok yetkileri vardı⁴⁵.

Noyanlık han tarafından sözlü olarak ya da bir fermanla noyan seçilecek olan kişiye bildirilirdi. Noyanlara han tarafından tunç bir levhadan payza verilirdi. Noyan olacak kişiye bir atama töreni yapılırdı. Noyan adayı hanın önüne çıkarak diz çöker ve ant içerdi. Ancak noyan olarak atanan kişiye verilen bu unvan ve toprağı han istediğı zaman geri alabilirdi⁴⁶.

Noyan olan kişiler imparatorluk içindeki en yüksek mertebeye sahip olmaktaydılar. Büyük noyan unvanı da Cengiz Han'ın en küçük oğlu Tuluy'a aitti. Tuluy askerî konularda babasına yardımcı olan birinci kişiydi. Yani bir nevi nasıl Çağatay, Cengiz yasasının uygulanmasından ve takibinden sorumlu ise Tuluy'da askerî işlerden sorumluydu⁴⁷.

⁴⁴ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.175.

⁴⁵ Temir, *a.g.e.*, s.128-130.

⁴⁶ Cihan, *a.g.t.*, s.65.

⁴⁷ Barthold, *Türkistan*, s.409.

Noyanlar askerî aristokralara ve kumandanlara bağıydılar. Noyanlar İlhanlı Devletinde birden fazla tümenin amiri olabildikleri gibi, tek bir tümenin de amiri olabilmekteydiler⁴⁸.

Noyanlar kabilenin büyüğü, soyun reisi unvanıyla değil, güçlü, kuvvetli ve yönetim idaresini bildikleri için bu makama getirilirdi. Cengiz Han zamanında ister büyük, ister küçük askerî bey olsun bunların hepsi noyan adıyla bilinirdi. Bu noyanların genellikle kim olduklarını gösteren lakapları da bulunmaktaydı⁴⁹.

2.6. NÖKERLER

Noyanların yardımcısı konumunda olan kişilere *nökör* ya da *nöker* denirdi. Nökerler kendi noyanlarıyla alakalı olmayan başka bir boydan noyanın yanına gelebildiği gibi, noyanlarla beraber yaşamaktaydılar. Daha sonra bu nökerlik teşkilatı bir subay okulu haline dönüşmüştür. Nökerler ücretli askerler olmayıp, serbest kişilerdir ve her zaman bir savaşa karşı hazırlıklıydılar⁵⁰.

Nökerlerin görevlerinin en başında efendisine karşı olan vazifelerini koşulsuz kabul etmek gelirdi. Moğol toplumunda nökerler, efendisinin bir uşağı değildi. Nöker efendisine karşı hizmeti kendine vazife gören, serbest bir savaşçıydı⁵¹.

Nökerlerin görevlerinden bir diğeri efendisine samimi bir şekilde hizmet etmek, yabancı ülkelerde ele geçirdiği güzel kızları efendisine sunmaktı. Nökerler başbuğlarının hizmeti altında bulunurken gerçek bir asker gibi her zaman savaşa hazırlıklıydılar. Bu nökerlerin savaş zamanında toplanan kabilelerin milis ordularıyla bir alakaları yoktu. Yine nökerlerden bazıları kabilelerin milis ordularının askerlerine kumandanlık ederdi. Bir kısım nökerler de seçkin kıtalar oluşturlardı⁵².

Nökerler hür adamlar oldukları için bunların köle olma durumları yoktu. Bunlar genellikle aristokrat soydan gelenlerin bireylerinden seçilirdi. İstedikleri zaman efendileriyle aralarında olan ilişkilerini kesebilirlerdi. Bogollar yani köleler

⁴⁸ Mustafa Uyar, “İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askeri Yetkililer Ve Nitelikleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XLIX, S.1, 2009, s.37.

⁴⁹ Tuncer Gülensoy, “Eski Türk ve Moğol Askerlik Teşkilatının Benzeyen Taraflarıyla Çinggis Khan’ın Büyük Yasası’ndaki Askeri Cezalar”, *Töre*, S.24, Mayıs 1973, s.12.

⁵⁰ Temir, *a.g.e.*, s.131.

⁵¹ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.133-134.

⁵² Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.137-139.

ise efendilerine sonsuza kadar bağılı olmak zorunda olan kişilerdi. Bogolların efendileriyle olan bağları ancak bir kölenin azat edilmesiyle kesilirdi. Eski Moğol komutanlarının nökerleri ise efendileriyle birlikte yaşar ve onların sevinç ve kederlerine ortak olurlardı. Nökerler aynı zamanda kumandanlarının karargâhında uşak, savaş zamanında asker, sürekle avında kumandanın yardımcısı rolüne girerdi. Nökerler her zaman bir işle meşgul olurlar ve her işi kontrol altında tutarlardı. Aynı zamanda kumandanlarının en yakın arkadaşlarıydılar⁵³. Nökerler hiçbir akrabalığı bulunmayan boylar arasından seçilmekteydi. Noyanların yanında çalışan nökerler, sonraları başarılı oldukları zaman noyanlık rütbesine ulaşabiliyorlardı⁵⁴.

Görüldüğü gibi Moğol devlet teşkilatında birçok müessese ve memuriyet yer almaktadır. Bu müesseselerin başında çeşitli memurlar vardı. Bu memurlar Moğol bürokrasisinde birçok görev alarak teşkilatlanma içinde pay sahibi olmuşlardır. Bu memurlar yeri geldiği zaman idari, askerî, gerektiği zaman icra memurluğu görevlerinde bulunmuşlardır. Bu memuriyetler içinde Türklerden Moğollara geçen darugacılık etkili bir konumdadır. Bunun yanında noyanlık makamı da askerî alanda önemli bir yere sahip olmuştur.

3. DİPLOMASİ

Diplomasi milletler arası ilişkilerde önemli bir yer teşkil etmektedir. Her toplumda olduğu gibi Moğollarda da diplomatik ilişkilere önem verilmiştir. Moğol toplumunda kabileler arası ilişkilerde olduğu gibi dışarıdan gelen elçilere karşı özel bir alaka gösterilirdi. Moğollar dışarıdan gelen elçileri *mukaddes* olarak tanımlarlardı⁵⁵. Ancak Moğollar elçileri böyle tanımlamalarına rağmen onlara karşı hiç iyi davranışlar sergilemezlerdi. Moğollar elçileri kendilerine hediye getiren kişiler olarak görmekteydiler.

Moğol memleketine diğerk uluslardan bir elçi geldiğinde, bu elçilere yeteri kadar yiyecek ve içecek verilmezdi. Hanın huzuruna gelmeyip şehzadelere gelen elçilere çok az ilgi gösterilirdi. On kişi gelen bir elçilik grubuna iki kişiye yetecek kadar yiyecek verilirdi. Elçilerin başlarına bir şey geldiğindeyse, şikâyet etme

⁵³ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.142.

⁵⁴ Kushenova, “Türkistan’da Teşkilat Yapısı”, s.190.

⁵⁵ Vladimirtsov, *a.g.e.*, s.92.

imkânları dahi yoktu. Elçiler kendilerine karşı böyle bir tavır sergilenmesine rağmen, konuk oldukları han ve şehzadelere hediyeler sunarlardı. Moğollar hediye vermeyen elçilere ilgi göstermezdi. Gelen elçi ünlü bir hükümdar tarafından gönderilmişse o elçiden çok iyi hediyeler beklemekteydiler. Eğer vasat bir hediye getirilmişse bunu reddetmekteydiler⁵⁶. Moğollar kendilerini diğer milletlerden üstün tuttukları için ülkelerine gelen elçilere buna göre davranmışlardır.

Elçiler hanın huzuruna çıkmadan önce söyleyeceklerini bir mektupla bildirirlerdi. Bu mektup sonra hükümdara sunulurdu. Elçilere de bu arada hanın huzuruna çıkarken neler yapmaları gerektiği anlatılırdı. Elçiler eşiğe basmamaları için özellikle uyarılırlardı. Elçilerin hanın huzuruna çıkarılmadan önce iki ateş arasından geçirilerek temizlenmesi sağlanırdı. Yanlarında bıçak ya da silah olup olmadığına da dikkat edilirdi. Elçilerle beraber nöbetçiler onlara eşlik ederdi. Elçiler hanın huzuruna çıkarken özel elbiseler giyerlerdi. At ile hanın yanına gelen elçiler ise bir ok atımı mesafede atımı bırakırlardı⁵⁷.

Cengiz yasasına göre Moğollar kendilerine tabi olmayan bir devletle barış yapmaz ve o devletin bütün ulusunu hâkimiyeti altına almak isterlerdi. Kendileri dışındaki kavimlere karşı çeşitli anlaşma şartları sunarlardı. Bu anlaşma şartlarına göre Moğollar, bir savaşa gittiklerinde kendilerine bağlı bulunan kavmin de savaşa iştirak etmesini ve düşmana karşı Moğolların yanında savaşmasını ve düşmana karşı asker göndermesini, mülk ve insan sayısının onda biri kadarını Moğollara göndermesini şart koşmaktaydılar. Bunun için Moğollar sayım yaparak her on erkek ve her on kızdan birini alırlar ve bunları köle yaparlardı⁵⁸.

Moğollar ele geçirdikleri ülkelere kendi kumandan ve valilerini atarlardı. Bu kumandan ve valilerin emirlerine o yörenin hem beyleri, hem halkı uyardı. Moğolların hâkimiyeti altına alınan halklar, onların kurallarına uymazsa kumandan ve valiler bu davranışları ihanet sayarak orayı tahrip ederdi ve halkını öldürürdü. Yine Moğollar iktidarları altına almış oldukları milletler arasında bir anlaşmazlık çıkarsa, taraflar aralarındaki anlaşmazlığı çözüme kavuşturmak için bunlar Moğol hakanının yanına gitmek zorunda kalırdı. Örneğin Carpini, Gürcü kralının iki oğlu

⁵⁶ Carpini, *a.g.e.*, s.69.

⁵⁷ Spuler, *a.g.e.*, s.398.

⁵⁸ Carpini, *a.g.e.*, s.86.

arasındaki anlaşmazlığı çözüme kavuşturmak için hakanın huzuruna çıktılar, demektedir⁵⁹.

Moğolların istekleri konusunda Papa ile elçisi Carpini arasındaki yazışmalarda Moğolların diplomasi anlayışına dair yorumlar görülmektedir. Buna göre Moğollar kendilerine boyun eğen milletlere dahi sert ve acımasız bir şekilde davranmaktaydılar. İkincisi başka kavimlere verdikleri sözleri asla tutmazlar ve istedikleri zaman aralarında yaptıkları anlaşmaları bozarlardı. Üçüncüsü bütün insanları, din adamlarını ve soylular da dâhil dünyadan silmek isterlerdi. Sonuncu olarak hükmettikleri ülkenin halklarına çok zulüm yaparlar ve bu yüzden hiç kimse ayinlerini bile doğru dürüst yapamazdı. Ancak Carpini'ye göre Moğolların böyle özellikleri olmasına rağmen papalığın Moğollara boyun eğmesine gerek yoktu, çünkü Moğolların sayısı azdı, demektedir⁶⁰.

Moğolların diplomatik ilişkilerde ülkelerine gelen elçilere karşı kendilerini üstün gören bir tavır takındıkları görülmektedir. Moğollar ülkelerine gelen elçilere hiç saygı göstermedikleri gibi onlardan devamlı suretle güzel hediyeler talep etmişlerdir.

4. POSTA SİSTEMİ

4.1. YAM TEŞKİLATI

Moğollarda ülke topraklarının genişlemeye başlamasıyla birlikte *posta (yam)* teşkilatının kurulmasına karar verildi. Halkı rahatsız etmeyecek ve halkın mallarına zarar vermeyecek şekilde ıssız bölgelerde duraklar kurulması kararlaştırıldı. Cüveynî'ye göre posta duraklarının ihtiyaçlarının karşılanması için iki tünden biri bunlara yardım edecekti. Bu istasyonlarda hazır durumda bekleyen koşucular, postacılar, atlar, koyun sürüleri bulunurdu. Duraklar arası mesafe ise 35-40 km. civarındaydı⁶¹.

⁵⁹ Carpini, *a.g.e.*, s.87-88.

⁶⁰ Carpini, *a.g.e.*, s.94.

⁶¹ Jean Paul Roux, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, Çev. Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket, Kabalıcı Yayınevi, İstanbul 2001, s.268.

Cengiz Han devlet işlerinin hızlı bir şekilde işlemesi için yollar üzerinde bir günlük mesafede posta istasyonları kurdu muşt u. Bu istasyonlarda postacılar bulunacak ve bunlar için yirmi tane at tesis edilecekti⁶².

Her posta istasyonunun ihtiyacı da tümenler arasında paylaştırıldı. Her iki tümene bir posta durağının güvenlik ve asayişini sağlama görevi verildi. Yine bu istasyonların ihtiyaçlarının karşılanması için halktan kopçur vergisi alınır dı⁶³.

Kurulan yam teşkilatları sayesinde hanlar istedikleri zaman ülkelerinin çeşitli yerlerinden her türlü bilgiye rahatlıkla ulaşmaktaydılar⁶⁴. Haberleşme amaçlı tesis edilen posta menzillerinde yapılmış olan konak yerleri aynı zamanda misafırhane amaçlı olarak kullanılmıştır. Bu konaklama yerlerindeki atlar bir ayın yarısında çalıştırılıyor, ayın diğer yarısında ise dinlendiriliyordu. Bu atların bakımı ve yem ihtiyacı yöre halkından temin ediliyordu⁶⁵.

Yam teşkilatının temel görevi çok değişken atlılardan oluşan bir kurye şebekesi oluşturmaktı. Bu sistem sayesinde gerektiğinde postacılar ülkelerine gelen ziyaretçileri sağ salım gitmek istedikleri yere götürüyorlardı. Yine devletin en uzak bölgelerinden bilgi toplamak onların görevleri arasındaydı. Bunun yanında yam teşkilatının en önemli görevi; hakanın emirlerinin devletin sınırları boyunca hızlı bir şekilde yerine ulaştırılmasıydı⁶⁶.

Moğollarda kurulan posta ağı sayesinde elçi ve habercilerin gitmek istedikleri yere ulaşmaları sağlanıyordu. Posta ağının en önde gelen görevlerinden biri de devlet işlerindeki gecikmeleri önlemekt i. Bir diğer görevi ise resmî görevde ziyaret yapan kişilerin halka baskı yapmalarını engellemekt i. Bazı zamanlarda posta teşkilatının ihtiyaçlarını karşılamak için her bin kısraktan biri ile kısr ağı otlatan kişi alınır dı. Yine inşa edilen posta istasyonlarında sadece taşıt vasıtaları değil, erzak ve zahirenin bulunması istenmekteydi⁶⁷.

⁶² Spuler, *a.g.e.*, s.459.

⁶³ Cüveyni, *a.g.e.*, s.92.

⁶⁴ Konuksever, *a.g.t.*, s.77.

⁶⁵ M. Baron C. D'ohsson, *Moğol Tarihi*, Yay. Haz: Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov, IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul 20006, s.240.

⁶⁶ Marshall, *a.g.e.*, s.46.

⁶⁷ Barthold, *Türkistan*, s.495.

Bazı durumlarda postacılar ülke içerisinde geçerken aç kalmaktaydılar. Bu yüzden postacılar hem geç kalıyor, hem de halka yük oluyorlardı. Bundan sonra posta teşkilatının işleyişinde değişikliklere gidildi. Buna göre çeşitli bölgelerdeki binliklerden postacı ve seyisler ayrılmak üzere posta istasyonları kurulacak ve olağanüstü bir durum olmadıkça postacılar meskûn mahaller üzerinden gitmeyeceklerdi. Böylelikle postacı ve seyislerin ayrılmasıyla posta hatlarının kurulması halk için hafiflik temin edecek, posta işleri hızlı bir şekilde işleyecekti. Bundan sonra bir istasyona yirmi binici tahsis edildi. Bunlara ilave olarak istasyonlarda bulundurulması gereken binek beygirlerinin, yenecek koyunların, sağılacak kısrakların, koşulacak öküz ve arabaların sayısı tespit edildi. Ayrıca bir posta istasyonunda sayılanlardan biri eksik olursa oradakilerin dudağı kesilmek suretiyle cezalandırılacaktı⁶⁸.

Posta işlerinin düzenli işleyip işlemediğini anlamak amacıyla yam daireleri kurulmuştu. Yam dairelerinin devletteki idareyi iyi bir şekilde organize etmek, işlerin gecikmesini önlemek, uzak diyarlar hakkında bilgi toplamak, devlet işleri ile ilgilenen yönetici kesimin halka baskısını önlemek gibi kurulum amaçları vardı. Posta teşkilatının ihtiyaçlarının karşılanması için her binlikten bir adam ve bir at alınır ve bunlarda devamlı değiştirilirdi. Yamalarda, ziyaretçilerin ihtiyaçlarını karşılamak için at ve koyun bulunurdu. Haberciler için de yatacak yer ve at temin edilmişti. Ayrıca habercilerin kimin emri altında çalıştıklarını belirtmek için payzalar verilmişti. Önemli payza taşıyan kişilerin daha çok at alma hakları vardı⁶⁹.

Moğollarda hükümdarın postacılarından biri yola çıktığı zaman 30 km. den ileri gitmemekteydi. Yani postacılar 30 km. ye kadar yola gitmekteydiler. Bundan sonra bir at değiştirme ve konaklama yerine geliyorlardı. Bu tür yerlerde postacılar yemek yiyip uyuyor ve konaklıyorlardı. Kubilay Han da posta işlerine önem veren bir handı. Çünkü Kubilay Han, gönderilen haberlerin bir an önce yerine ulaşmasını istiyordu. Bunun için Kubilay Han her 30-40 km. de bir konaklama yerleri yaptırmıştı⁷⁰.

⁶⁸ *MGT*, s.203-204.

⁶⁹ Ganizhamal Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-lu Ch'u-ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları", *Bilig*, S.42, Yaz 2007, s.235-236.

⁷⁰ Polo, *a.g.e.*, s.129-130.

Moğol posta teşkilatında atlı postacılarının yanında atlı olmayan yaya postacılar vardı. Ancak bunlar en fazla 4 km. yol gitmekteydiler. Bu yüzden yaya postacılar için her 4-5 km. de bir konaklama yerleri yapılmıştı. Bu konaklama yerlerinde bulunan gözcüler bir postacının geldiğini görünce hemen içeridekilere haber verip, postacının geldiğini söylüyordu. Nöbet sırası hangi postacıda ise o kişi dışarıya çıkıp, gelmekte olan postacıyı beklemeye başlıyordu. Postacı da gürültü çıkararak istasyona geliyor ve değişim gerçekleşiyordu. Postacılar yanlarında getirdikleri mektupları da bir kemerde taşımaktaydılar⁷¹.

Moğollarda posta istasyonları kurulacağı zaman bu işi bilen memurlar mesafeleri ölçüp nerelerde istasyon kurulacağını tespit etmekteydiler. İstasyonların nerede kurulacağı tespit edildikten sonra istasyonlar kurulurdu. Bu istasyonlar kurulurken o şehrin idarecileri istasyonların kurulmasına yardım ederdi. Bu kurulan istasyonlara at ve gerekli olan yiyecekleri temin etmek şehirde yaşayanların görevleri arasındaydı. Bu sayede istasyon kurulmasına yardım eden kişiler vergiden muaf tutulmaktaydılar. Yine hükümete vergi vermek zorunda olanlardan vergisini ödeyemeyenler postacılık yaparak, vergilerini ödemekteydiler⁷².

İstasyon inşa edilecek şehre bir göl veya nehir yakın olursa, o şehri idare eden görevli göl veya nehir kıyısında her zaman bir kayık bulundurmak zorundaydı. Diğer bir önemli nokta ise istasyon inşa edilecek yerde bir çöl varsa ve bu çöl bir günde geçilebiliyorsa, çöle en yakın mesafedeki şehir veya kasabada hazır bir devriye beklemekteydi⁷³.

Kurulan posta istasyonları sayesinde Moğollar ele geçirdikleri ülkelerdeki zanaatkârları ve tüccarları ticaret yapma amaçlı kullanmışlardır. Yam teşkilatlarının kurulmasıyla birlikte imparatorluğun her tarafında güvenli bir şekilde seyahat ve ticaret yapılabilirdi. Tüccarlar bir nevi hanların himayesi altında seyahat ederek ticari faaliyetlerini gerçekleştiriyorlardı. Bunun yanında tüccarların doğudan batıya

⁷¹ Polo, *a.g.e.*, s.133.

⁷² Polo, *a.g.e.*, s.135.

⁷³ Polo, *a.g.e.*, s.135.

rahatça seyahat edebilmeleri Pax Mongolia'nın yani Moğol Barışının bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır⁷⁴.

Moğol haberleşme sisteminde önemli bir yer işgal eden konuların en başında posta teşkilatı ve bu alanda yapılan çalışmalar gelmektedir. Devlet işlerinin hızlı bir şekilde işlemesi için üzerinde çok durulan bu kurum sayesinde Moğol haberleşme sistemi iyi bir şekilde işleyişini sürdürmüştür. Hanlar da posta teşkilatının düzenli bir şekilde işlemesi için çeşitli yeniliklerde bulunarak kurumun daima dinamizmini korumasını sağlamışlardır.

4.2. PAYZA (PAİZA) SİSTEMİ

Moğol payza sistemi ile ilgili elimizde fazla bilgi bulunmamakla birlikte payzaların önemli görev üstlenenlere verildiği ve bunların geçiş belgesi yerine geçtiği anlaşılmaktadır. Moğol toprakları içerisinde oluşturulan payza sisteminin hızlı bir şekilde işlemesi için yam istasyonlarından yararlanılmıştır. Yola çıkan haberciler kimin emriyle yola çıktıklarına dair üzerlerinde *paiza* adı verilen bir nevi kimlik kartı taşırlardı. Bu kimlik belgeleri 50 cm. uzunluğundaydı ve tahtadan yapılırdı. Buna karşılık daha yüksek rütbedeki görevlilerin gümüş ya da altından yapılan payzaları vardı⁷⁵.

Payzalar yüksek devlet memurlarına, hâkimiyet altına alınan hükümdarlara, yabancı elçilere, devlet mektuplarını taşıyanlara, önemli din adamlarına ve özel ihtiyaca muhtaç olan kimselere verilirdi⁷⁶.

Ayrıca kimlik belgesi yerine geçen bu payzaların üzerinde yer alan kaplan veya atmaca resimleri payzayı taşıyan kişinin önemli bir rütbede yer aldığını belirtmekteydi⁷⁷. Verilen payzaların mahiyeti ister gümüş, ister altın olsun, bu payzalar sahibine hanın temsilcisi olarak çeşitli yetkiler sağlamaktaydı⁷⁸.

⁷⁴ Mehmet Tezcan, "Türk-Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz'de Ticaret", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXIV, S.1, Temmuz 2009, s.163.

⁷⁵ Marshall, *a.g.e.*, s.46.

⁷⁶ Spuler, *a.g.e.*, s.319.

⁷⁷ Kushenova, "Cengiz Han'ın İki Valisi", s.238.

⁷⁸ Konuksever, *a.g.t.*, s.75.

Görüldüğü gibi günümüzdeki pasaport sistemini andıran bu oluşum sayesinde belirli görevliler bir yerden başka bir yere seyahat ederken payzaların onlara tanınmış olduğu ayrıcalıklardan yararlanmışlardır. Bu sayede payza sahibi olanlar geçiş üstünlüğü elde etmişlerdir.

5. ORDU

Moğol ordusu Orta Asya Türk Devletlerinde olduğu gibi onlu sisteme göre tanzim edilmişti. Bozkır geleneği olarak toplumda eli silah tutabilen herkes asker kabul edilmekte ve bunların her birinin bir görevi bulunmaktaydı. Askerliğe de ayrı bir meslek gözüyle bakılmazdı.

Askere alma hususunda temel olarak ailedeki birey sayısı dikkate alınmakta ve buna göre alımlar yapılmaktaydı. Ailede yaşayan erkeklerin hepsinin asker olabildiği gibi, ele geçirilen topraklardaki halk da asker yapılabiliyordu⁷⁹.

Orduya alınan bir asker artık Moğol askerî olmaktaydı ve askere alımlarda bir tören düzenlenmekteydi. Bunun için saç kesimi vs. gibi değişiklikler yapılarak askerin diğer insanlardan farklı olmasına çalışılıyordu. Moğol orduları genellikle aile ve sürüleri ile beraber hareket eden kabileler şeklinde teşkilatlanırdı. Ordu baştan aşağı donanımlı süvarilerden oluşup, savaş aleti olarak en fazla ok ve yay kullanılırdı⁸⁰.

Moğol orduları Türk ordu sistemindeki gibi daimi olmakla beraber, ücretli bir ordu değildi. Moğol askerleri ücret almak bir yana dursun, belirli oranlarda vergi verirlerdi. Bir asker savaşta veya avda dahi olsa vergi vermek zorundaydı⁸¹.

5.1. HASSA ORDUSU

Moğol ordusunun yanında bir hassa ordusu bulunmaktaydı. Hassa ordusu han sefere çıkacağı zaman savaşa katılırdı. Bu hassa ordusu Moğol askerî teşkilatı içinde önemli bir yer işgal etmekte ve zamanla daha da gelişmekteydi. 1206 yılında yapılan

⁷⁹ Mustafa Uyar, *İlhanlı Devletinin Askeri Teşkilatı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 2007, s.12.

⁸⁰ Uyar, *a.g.t.*, s.13-14.

⁸¹ Konuksever, *a.g.t.*, s.65.

kurultaya kadar Moğol ordusu *küriyen* ya da *küren* denilen kabile sistemine dayanıyordu. Moğollarda kabilelerin kuvvetleri ve sayıları da birbirinden farklıydı. Onlu sisteme geçilmesiyle Moğol hassa ordusu modern bir yapıya kavuşmuştu⁸².

Cengiz Han'ın Kereyitlere karşı kazandığı zaferden sonra hassa birliklerinde yeni düzenlemeler yapılmış ve gündüz nöbeti için yetmiş, gece nöbeti için seksen kişi seçilmişti. Bunlardan birincilere Turgevut, ikincilere Keptevut denmişti. Bunların arasında okçular, sofracılar, kapıcılar ve seyisler vardı. Bunlardan başka bin kişilik bir askerî grup sadece hanın özel muhafızlığını yapardı. Ayrıca bu bin kişilik askerî grup savaş zamanında hassa ordusunun öncü kuvvetlerini, barış zamanında ise saray muhafızlığı görevini de ifa etmekteydi. Hasa askerlerinin nöbetçileri üç günde bir değişirdi. 1206 yılından sonra ise hassa ordusunda değişikliklere gidildi ve Turgevut ve Keptevutların sayısı artırıldı. Bundan başka savaş sırasında ordunun ana kısmını oluşturan hassa ordusunun ne zaman ve nerede duracağına Cengiz Han'ın kendisi karar verirdi. Göçebe yaşamın zor ve tehlikeli yanlarını çok iyi bilen Cengiz Han kendisini korumak için bir hassa birliğinin oluşturulmasını istemişti⁸³.

Hassa ordusunun sayısı artırıldıktan sonra bu ordu sıkı bir disipline tabi tutuldu. Kurallara uymayanlara çeşitli cezalar verildi. Nöbetçi olduğu gün nöbet yerine gelmeyenlere ilk defasında otuz değnek, ikinci tekrarda ise yetmiş değnek sopa atılırdı. Aynı şey üçüncü kez tekrar ederse otuz yedi değnek vurulduktan sonra o kişi hassa ordusundan kovulurdu. Yine nöbet gününü hatırlatmayı unutan subaylara cezalar verilirdi⁸⁴.

Moğollarda iki erkek çocuktan daha fazla erkek çocuğa sahip olan ailelerden bir erkek çocuk alınmak suretiyle bir yedek ordu oluşturulmuştu. İhtiyaç halinde bu yedek ordu asıl orduya yardımcı olurdu⁸⁵.

Chronica Maiora adlı kronikte geçen Moğol askerlerinin özelliklerine göre onlar iyi birer savaşçı ve komutanlarının sözünden asla çıkmayan askerler olarak

⁸² Kafalı, *a.g.e.*, s.126; Uyar, *a.g.t.*, s.17.

⁸³ Uyar, *a.g.t.*, s.17.

⁸⁴ Barthold, *Türkistan*, s.408-409.

⁸⁵ Osman G. Özgüdenli, *Moğol İnanında Gelenek ve Değişim Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul 2009, s.320.

gösterilmektedir. Ancak Moğol askerlerinin en önemli özelliği iyi birer okçu olmalarıydı. Yine ata çok iyi bindikleri aşıkârdı⁸⁶.

Moğol ordusunda en küçük birime arban denirdi ve bu birlik on kişiden oluşurdu. On arban ya da yüz kişiden cagun, on cagun ya da bin askerden mingan, on mingan yani on bin askerden tümen meydana gelirdi. Bu ordunun düzenini *yurtçu* adı verilen karargâh subayları oluştururdu⁸⁷.

Carpini'ye göre Cengiz Han her on, yüz, bin askere ve tümene bir komutan vererek ordu düzenini kurmuştu. Böylece bütün savaş taktiğini bu düzene göre belirlemişti⁸⁸.

Savaşlarda Cengiz Han'ın emrine göre her on askerin başına bir on baş, her onbaşıya bir yüz baş, her on yüz başa da bir bin baş ve her bin başa da bir başkumandan tayin edilmişti. Binbaşın Moğollardaki karşılığı *kara* veya *karanlık* anlamındaydı. Bütün ordunun başında iki veya üç noyan bulunurdu. Bu noyanların arasından bir kişi seçilerek bunlara komuta ederdi⁸⁹. Türk ordu teşkilatında görülen onlu sistem Moğollarda da uygulanmış ve Asya Hun İmparatoru Mete'nin oluşturduğu bu sistem sayesinde Moğollar savaşlarda büyük başarılar elde etmişlerdir.

Yine Carpini Moğol ordusuyla savaşırken bazı tavsiyeler vermektedir. Carpini'nin tavsiyelerine göre Moğollarla savaşan milletlerin ordu düzeni Moğollardaki gibi her on, yüz ve bin askerin başına kumandanlar tayin edilmeli, bunun haricinde bir başkumandan savaşta hazır olmalıydı. Moğollarda olduğu gibi bu başkumandanlar hiçbir zaman savaşa katılmamalı, orduyu ve savaşı idare etmeliydi⁹⁰.

Moğollar savaşlardan önce bir öncü kıtasını savaş teçhizatı ile beraber donanımlı bir şekilde önden yollarlardı. Bu giden öncü grup düşmana saldırmaz, ganimet toplamaz, düşmanın evlerini yıkmaz, hayvanlarını öldürmezdi. Rastladıkları insanları korkutarak kaçırdılar. Bu öncü grubu esas ordu takip ederdi. Esas ordu ise

⁸⁶ Altay Tayfun Özcan, "Chronica Maiora'da Moğol İmajı", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXVII, S.2, Aralık 2012, s.436.

⁸⁷ Marshall, *a.g.e.*, s.18.

⁸⁸ Carpini, *a.g.e.*, 65.

⁸⁹ Carpini, *a.g.e.*, 77.

⁹⁰ Carpini, *a.g.e.*, 80.

önüne ne çıkarsa yağma eder, ele geçirdikleri insanları öldürürdü. Bunun yanında ordu kumandanları, her bir tarafa akıncılar gönderir, bu akıncılar saklanan silah ve teçhizatı tespit ederlerdi⁹¹.

Yine Moğollar bir sefere çıkmadan önce işgal edecekleri ülkenin askerî ve siyasi durumunu öğrenmek amacıyla casuslar vasıtasıyla her türlü bilgiyi önceden toplayıp, buna göre savaşa hazırlık yaparlardı⁹².

Marko Polo'ya göre Moğolların askerî birlikleri yüz esasına göre kurulmuştu. Örneğin bir kumandan yüz bin kişilik atlı ile savaşa gittiği zaman orduda her on askere bir baş, her yüz askere bir baş, her bin ve on bin askere bir baş seçiliyordu. Emirlerde bu başlara veriliyordu. Yüz bin kişiden oluşan birliğe *tuk*, on bin kişiden oluşan birliğe *tümen* diyorlardı. Moğollar bir savaşa girecekleri zaman gerekli olan tüm tedbirleri önceden alırlardı. Moğollar dağlık ya da ovalık bir alanda savaşacakları zaman öncelikle kumandanlar iki yüz kadar atlıyı iki günlük mesafeye gönderiyor, bu sayede büyük orduya iki günlük mesafede olan düşmanın hazırlıklarını izleyebiliyorlardı⁹³. Kubilay Han ise bir savaşa askerlerini göndermeden önce rahiplerini ve falcılarını toplardı. Bu kişilere savaşmak için en uygun zamanın ne olduğunu sorarlardı⁹⁴.

Kubilay Han'ın ordusu da yüz ve bin esasına göre kurulmuştu. Her on, yüz, bin ve on bin kişinin bir kumandanı vardı. Kubilay Han kumandanlara teker teker yetkilerini gösteren gümüş veya altın bir madalya vermektedir. Yani her kumandan bir madalya taşımaktaydı. Bu altın veya gümüş madalyaların üzerinde Kubilay Han'ın yetki ve otoritesi ile ilgili bilgiler yer almaktaydı⁹⁵.

Kubilay Han'ın kendisine ait özel muhafızları vardı. Bu muhafızların sayısı on iki bindi. Bu on iki bin kişilik askerî grubu dört tane kumandan idare etmekteydi. Bu askerler arasında sıkı bir disiplin havası hâkimdi. Hiçbir asker izin almadan bir yere gidemezdi. On iki bin kişilik ordu içerisinde üç bin kişi sarayda kalırken, geri kalan dokuz bin kişi yedek asker olarak dışarıda beklemekteydi⁹⁶.

⁹¹ Carpini, *a.g.e.*, s.97.

⁹² Leo De Hartog, *Cengiz Han Dünyanın Fatih*i, Çev. Serkan Uzun, Dost Kitabevi, Ankara 2003, s.56.

⁹³ Polo, *a.g.e.*, s.71.

⁹⁴ Polo, *a.g.e.*, s.84.

⁹⁵ Polo, *a.g.e.*, s.87.

⁹⁶ Polo, *a.g.e.*, s.100.

Spuler'e göre Moğol ordusu her zaman disiplinli bir orduydı. Orduda itaatsizlik durumları nadir görülen durumlardandı. İtaatsizlik ölümle cezalandırılırdı. Her asker kumandanının verdiği emri eksiksiz yerine getirmek zorundaydı. Yine kumandanlar ile şehzadeler hükümdara izahat vermekle görevliydi⁹⁷.

Moğol ordusundaki askerler para almayıp, bunun yerine ganimetlerden pay alırlardı. Büyük hanın payı ödendikten sonra kalanlar askerler arasında paylaştırılırdı⁹⁸.

Macar Papaz Julian'ın raporuna göre Moğollar diğer kaynaklarda geçtiği gibi ele geçirdikleri bir şehrin halkını kentlerinden kovarlar ya da onları savaşlarda öncü birlikler olarak kullanırlardı. Kullandıkları bu öncü birliklerden kaçan olursa onları öldürürler, başarılı olanları mükâfatlandırılırdı⁹⁹.

Marshall ise Moğol ordusunu şöyle izah etmektedir: “Moğolların yıldırım taktikleri karşısında Avrupalılar ne yapacaklarını bilmiyorlardı. Bu taktik sayesinde Moğol kuvvetleri dört beş kat daha kalabalık gözüküyorlardı”, demektedir. Moğollarda savaş çağrısı yapıldığı zaman erkekler ellerindeki işleri bırakır ve yanlarına dört beş at alarak bölüklerine katılırlardı. Ancak tabipler, ölü gömücüler, rahipler bu kuralın dışında tutulurdu. Eğer askerler uzak diyarlara gideceklerse yanlarına ailelerini ve sürülerini alırlardı¹⁰⁰.

Görüldüğü gibi Moğol ordu sistemi Türk ordusunda olduğu gibi bozkır yaşantısına uygun olarak onlu sisteme göre tanzim edilmiştir. Moğollar bu sayede birçok savaşta başarı elde etmiş ve nadiren yenilgi yüzü görmüş bir devlet olarak tarihe geçmişlerdir. Moğolların onlu sistemi iyi bir şekilde tatbik etmeleri savaşlarda galip gelmelerinin ana unsurunu oluşturmuştur.

5.2. SAVAŞ TAKTİKLERİ

Orta Asya'da hüküm süren kavimlerde olduğu gibi Moğol savaş taktikleri bu coğrafyanın sistemine göre şekillenmiş ve savaşlarda bozkırın taktikleri

⁹⁷ Spuler, *a.g.e.*, s.437.

⁹⁸ Spuler, *a.g.e.*, s.443.

⁹⁹ Altay Tayfun Özcan, “Macar Papaz Julian'ın 1237 Tarihli Moğol Raporu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXIX, S.48, 2010, s.93.

¹⁰⁰ Marshall, *a.g.e.*, s.1, 18.

uygulanmıştır. Bunun yanında Moğollar kendilerine mahsus olan savaş taktiklerini kullanarak amansız bir düşman olmuşlardır. Ünlü seyyah Carpini, Moğol savaş taktikleri konusunda önemli bilgiler aktarmaktadır.

Moğolların, Kıtayların üzerine yaptığı sefer çok uzun sürmüştü. Savaş düzenli bir kuşatmaya rağmen neticelenmeyince, ordugâhtan şehrin ortasına büyük bir tünel kazıldı. Sonra şehrin ortasında bir delik açıldı ve Moğollar şehrin tam ortasına çıktılar. Moğollar bu sayede galip gelerek şehri yağma ettiler¹⁰¹. Moğollar Osmanlı'daki lağımcı ocağı olarak lanse edilen birlik sayesinde bu kuşatmada başarı elde etmişlerdir.

Moğollar düşman ordusunu gördükleri zaman anında saldırıya geçerek hücum ederlerdi. Her asker düşman askerine ok fırlatırdı. Ancak ok fırlatarak düşmanı bertaraf edemeyeceklerini anladıkları zaman tekrar kendi saflarına geri dönerlerdi. Düşman da Moğolların geri çekildiğini düşünürdü, ancak bu bir geri çekiliş değil, Moğol savaş taktiği idi. Düşman Moğolların tuzağına doğru gelmeye başlayınca, bir anda düşmanın etrafını çevirirler ve düşmanı bozguna uğrattırlardı. Moğollar karşılarında büyük bir ordu gördüklerinde bu ordudan iki günlük mesafeye kadar uzaklaşırlardı. Uzaklaştıkları bölgelerde gizlenenler olursa onların gizlendikleri yerleri tahrip ederek ilerlerlerdi. Bir sonuç alamadıklarını anlayınca 10-12 günlük mesafeye kadar daha geri çekilirlerdi. Bazen de saklandıkları yerde kalarak karşı ordunun gitmesini beklerlerdi. Bundan sonra Moğol askerleri saklandıkları yerden çıkarak tüm ülkeyi yağma ederdi¹⁰².

Moğollar genellikle bir meydan savaşını tercih etmezlerdi, bunun yerine düşmanlarının kendi kale ve şehirlerine kapanmasını tercih ederlerdi. Bu suretle kaleye kapanan düşmanla alay edilirdi¹⁰³. Moğollar bir meydan savaşı yapacakları zaman ordunun büyük bir bölümü ne yapması gerekiyorsa onu yapar ve bütün askerler safını alırdı. Beyler ve noyanlar düşmanı uzaktan görebilecekleri bir noktada dururlar ve bunların emrinde atlılar, kadınlar bulunurdu. Bazen de bir Moğol savaş taktiği olarak insan suretinde maketler yapılırdı. Bu suretle düşmanı korkutarak kaçırmak isterlerdi. Moğollar savaş alanına önce köleleri, daha sonra kendilerine

¹⁰¹ Carpini, *a.g.e.*, s.57.

¹⁰² Carpini, *a.g.e.*, s.81.

¹⁰³ Carpini, *a.g.e.*, s.101.

bağlı bulunan milletlerin askerlerini gönderirlerdi. Tecrübeli olan diğer askerler düşmanın göremeyeceği bir şekilde, düşmanın etrafından sağ ve sol kanatlara yayılırlardı. Bundan sonra asıl kuvvetler düşmanı bir çember içine alarak bir anda hücum ederlerdi. Bütün bu yapılanlara rağmen düşman hala mukavemet gösteriyorsa, çember içinde bir boşluk açılırdı. Böylece düşman ordusu kendi ordu düzenini bozup, Moğol askerlerinin açtığı boşluğa girerse öldürebileceklerinden daha fazla asker öldürürlerdi¹⁰⁴.

Quentin'e göre Moğollar bir yeri işgal etmeye karar verdiklerinde tek sıra halinde ilerleyip alanı işgal ederlerdi. Her Moğol askerî yerleştiği yeri tutar ve herhangi bir başka noktaya kaymazdı. Bu sayede orada yer alan ahali gece olunca dağa kaçmaya çalışırsa anında yakalanırdı. Moğollar savaşmak dışında bir kaleyi ele geçirmek istedikleri zaman hile yoluna başvurlardı. Örneğin Isfahan adlı kenti savaşarak değil, oraya yöneltilen su baskınları sayesinde şehri ele geçirmişlerdir. Yani güç kullanmadan şehri hile yolu ile fethetmişlerdir¹⁰⁵.

Marko Polo'ya göre Moğolların savaşma şekilleri değişiklik göstermekteydi. Savaşlardaki yegâne amaçları düşmanı yok etmektir. Savaş sırasında ricat taktiği yapıyorlar, yani düşmanı kandırmak amacıyla geri çekiliyormuş gibi hareket ediyorlardı. Yeteri kadar düşmanı öldürdüklerini anlayınca düşmanın etrafını bir çember içine alıp, imha ediyorlardı¹⁰⁶.

Moğollarda savaşa girmeden önce savaş davulları çalıyor, askerlerde savaş düzeninde davulları dinliyor ve savaş şarkıları söylüyorlardı. Eğer karşılarındaki düşman kendileri gibi Moğol ise onlarda davul çalıyordu. Bundan sonra savaş için her şey hazır hale gelmiş oluyordu¹⁰⁷.

Moğollar bir devlet veya milleti ele geçirmek istedikleri zaman bir mektup yazarak bunu onlara gönderip, niyetlerini belli ederlerdi. Mektuplarda ordularının büyüklüğü veya askerlerinin çokluğu ile tehditkâr cümleler kurarak düşmanın gözünü korkutmaya çalışırlardı¹⁰⁸.

¹⁰⁴ Carpini, *a.g.e.*, s.81-82.

¹⁰⁵ Quentin, *a.g.e.*, s.25-26.

¹⁰⁶ Polo, *a.g.e.*, 72.

¹⁰⁷ Polo, *a.g.e.*, s.85.

¹⁰⁸ George Vernadsky, "Cengiz Han Yasası", *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, C.I, 1944, s.115.

Spuler'e göre Moğollar düşmanlarıyla açık sahrada savaşmaktaydılar. Moğolların hücum kıtaları düşmanı şaşırarak esas orduya yol açardı. Asıl ordu ise her şeyi tahrip ederek düşman kuvvetini imha ederdi. Düşman kuvvetleri üç dört defa ok atışına tutularak sarılır ve düşman safları yarılınca harekete geçilirdi. Moğollar bu taktikte başarılı olamazlarsa geri çekiliyor gibi yapıp düşmanı tuzağa düşürerek imhaya başlardı¹⁰⁹.

Moğollar eğer karşısına umduklarından fazla düşman askeri çıkarsa geri çekilip etrafı tahrip ederek düşman saflarını dağıtmaya çalışırlardı. Moğollar her zaman öncelikle düşmanın etrafını çevirerek ilk aldıkları esirleri onlara karşı kullanırlardı. İnsan şeklindeki maketleri atlara bindirerek düşmana sayılarının çok olduğu hissini vermeye çalışırlardı. Çevrilen düşman askerlerini bölerek ve önemli kısımlarını imha ederek muhasaraya devam ederlerdi. Moğollar hızlı bir çevirme ve mücadele hareketleriyle büyük kitleleri kısa sürede ileriye sürerlerdi. Ok atıcılıktaki ustalıklarıyla düşmanlarına karşı zafer kazanırlardı¹¹⁰.

Moğolların savaş taktiklerinin bir diğeri düşman askerlerini istedikleri noktaya çekme taktiğidir. *Manguday* adı verilen intihar birlikleri düşman safına doğru ilerleyip, onların menziline girince ani bir şekilde düşmanın düzenini bozmaya başlıyorlardı. Bunu gören düşman askerleri Moğol askerlerinin üzerine gidiyor ve kaçınılmaz son gerçekleşmiş oluyordu. Daha geride duran Moğol okçuları parçalanan düşman hatlarını ok yağmuruna tutuyor, sonra da ağır süvari askerleri gelip düşmanın işini bitiriyordu¹¹¹.

Moğol savaş oyunları arasında çeşitli vaatlerde bulunmak ya da tehdit yoluyla insanları sindirmek gibi adetler vardı. Birbirlerine ok atarak da savaş oyunları oynarlar ve bu süre zarfı içinde zaman kazanmaya çalışırlardı¹¹².

Chronica Maiora adlı kronikte Moğolların savaşlarda kullandıkları taktiklerle ilgili olarak imparatorların mektuplaşmalarında Moğol ordularının parçalara ayrılarak saldırıya geçtikleri anlatılmaktadır. Bir başka anlatıda ise Moğol ordusunun iki gruba ayrılarak Macaristan ve Polonya'ya saldırdıkları yazmaktadır. *Chronica*

¹⁰⁹ Spuler, *a.g.e.*, s.451.

¹¹⁰ Spuler, *a.g.e.*, s.452.

¹¹¹ Marshall, *a.g.e.*, s.52.

¹¹² Cüveyni, *a.g.e.*, s.148.

Maiora'da Moğol ordularının ilk önce geri çekiliyormuş görüntüsü verdikleri ve sonradan ani bir şekilde düşmanın üzerine saldırdıkları anlatılmaktadır¹¹³.

Moğolların bir diğer savaş taktikleri ise seferden önce düşmanın savaş azminin kırılması için önceden çıkarılmış olan ordu ve asker sayısının fazla gösterilmesiydi. Bunun için sefer esnasında esir alınan köleler kullanılmaktaydı. Karanlık bastırıldığında ise her Moğol askeri eline birden fazla meşale alarak asker sayılarını fazla göstermeyi düşünürlerdi¹¹⁴.

Moğol savaş taktikleri konusunda eldeki bilgilerden yola çıkarak savaşlarda çok çeşitli usullerin kullanıldığı söyleyebiliriz. Bozkır harp taktiklerini iyi kullanan Moğollar bu sayede birçok savaşta başarı elde etmişlerdir. Yapılan savaşlara göre taktiklerini belirleyen Moğollar özellikle sahte geri çekilme taktiği sayesinde düşmanlarına karşı galip gelmişlerdir. Hile yollu usullere de başvurarak savaşlarda başarı elde etmeye çalışmışlardır.

5.3. KALE KUŞATMALARI

Savaş taktikleri konusunda olduğu gibi Moğolların kale kuşatmaları çok çeşitli şekillerde cereyan etmiştir. Yine Carpini Moğolların kale kuşatmaları hakkındaki en geniş bilgileri bize ulaştırmıştır. Carpini Moğolların kaleleri kuşatma taktiklerini şöyle anlatmaktadır:

Moğollar savaşa gidiş esnasında yol güzergâhında bir kale gördüklerinde geçit vermeyen kazıklar çakıp, başka taktiklerle kaleyi kuşatma altına alırlardı. Bu sayede kaleye giriş ve çıkışlar kontrol altına alınırdı. Bütün bunlardan sonra mancınıklara taş doldurularak ve ok fırlatılarak kale sürekli bir baskı altında tutulurdu. Böylece kaleyi savunan askerlere nefes alma şansı dahi verilmezdi. Kale kuşatması sırasında Moğol askerleri vardiyalı olarak dinlenip, hücum ederlerdi. Bir kalenin ele geçirilmesi sırasında bazen de yakaladıkları insanları yakarak, yağlarını eritirler ve kale içindeki binalara fırlatırlardı¹¹⁵.

¹¹³ Özcan, "Moğol İmajı", s.439.

¹¹⁴ Uyar, *a.g.t.*, s.34.

¹¹⁵ Carpini, *a.g.e.*, s.82.

Moğollar bir kaleyi düşmanı yorma taktiğiyle alamadıkları zaman, kalenin etrafından bir nehir geçiyorsa, o nehrin yatağını değiştirirler ve kalenin su baskımına uğramasını sağlarlardı. Yine nehrin suyunun önüne set çekerek kentteki insanların susuzluktan ölmeleri taktiğini de denerlerdi. Bu taktiklerde bir başarı elde edemedikleri zaman kale duvarının altından tüneller kazarlardı. Bütün bu yapılanlardan bir netice alamadıkları zaman ise kuşattıkları kalenin karşısına bir kale inşa ederler ve savaşın uzamasını isterlerdi¹¹⁶.

Quentin'e göre Moğollar arasında hileyle savaşma yaygındı. Örneğin bir kaleyi kuşatırken önce tatlı bir dille konuşarak kaleyi hile yoluyla almaya çalışırlardı. Bunu yaparlarken kale içerisindekilere her türlü sözü verirlerdi. Ancak kaleden dışarı çıktıklarında birçoğunu feci biçimde öldürürlerdi¹¹⁷.

Bir kale kuşatması sırasında karşı taraf kendini kaleye kapatırsa, kaleyi kuşatmak amacıyla üç dört binden daha fazla bir askerle kaleyi kuşatırlardı. Kendilerini kaleye kapatanları hapsedilmiş domuzlar olarak ifade ederlerdi. Savunma amaçlı yapılmış bir istihkâmı kuşattıklarında, kaleyi her yönden kuşatarak kimsenin içeri girip çıkmamasını sağlarlardı. Bundan sonra makineler ve ok yağmuruyla gece gündüz saldırılarda bulunurlardı. Bu arada Moğollar sırayla dinlenerek dinç kalırlardı. Böylelikle sırayla biri diğerinin yerini alırdı¹¹⁸.

Spuler'e göre ise Moğollar kale kuşatmalarında mancınıklardan yararlanırlardı. Mancınıklarla taş ve odun yığınları atılırdı. Mancınıklardan başka çarklarla nefit fiçıları kullanılırdı. Ancak bir şehri tam manasıyla fethedemezlerse, o şehrin kalesini tahrip ederlerdi¹¹⁹.

5.4. SAVAŞ ALETLERİ

Moğol savaş aletleri konusunda seyahatname ve diğer kaynaklarda çeşitli savaş araç gereçlerinin yer aldığı görülmektedir. Carpini'ye göre her Moğol askeri yanında belirli silahları bulundurmak zorundaydı. En azından her Moğol askerinin iki veya üç tane yayı, bu yoksa iyi bir yayı, okla dolu üç büyük sadağı (okluk), bir

¹¹⁶ Carpini, *a.g.e.*, s.83.

¹¹⁷ Quentin, *a.g.e.*, s.19.

¹¹⁸ Quentin, *a.g.e.*, s.25-26.

¹¹⁹ Spuler, *a.g.e.*, s.452.

baltası ve bir ipi yanında bulundurmamak zorundaydı. Zengin olan Moğollar ucu sivri ve eğri olan bir pala taşırlardı¹²⁰.

Binicilerin zırhları dört kısımdan oluşmaktaydı. Bir parçası baldırından boğazına kadardı ve binicinin vücut yapısına göre tasarlanırdı. Diğer parça arkada omuz üzerinden aşağıya doğru karnı örtecek şekilde uzanarak kalçayı kaplardı. Arkadaki ve öndeki bu iki parça omuz üzerinde birleştirilir ve iki demir apoletle birbirine tutturulurdu. Üçüncü parçada iki kolda bulunan demirden oluşan zırhtı. Bu zırh omuzlardan ellere kadar uzamaktaydı. Dördüncü parça da ayaklarını koruyan zırhtı. Bütün bu parçalar tokalarla birbirine tutturulurdu. Miğferleri demir veya çelikten yapılırdı. Miğferin ense ve gırtlığı koruyan kısmı ise deridendi¹²¹.

Moğolların demirden yapılmış olan mızraklarının uçlarına, karşısındaki kişiyi çekip düşürebilmek için bir çengel takılırdı. Okların demirden yapılmış olan uçları sivriydi ve her iki tarafında kesiciler vardı. Ok torbalarında her zaman taşıdıkları ayrı bir okla, diğer oklarını bilemekteydiler. Demirden yapılan bu oklar geriye doğru okun odun olan kısmını kaplayacak şekilde bir parmak uzunluğunda sivri bir kavisle son bulmaktaydı. Moğolların kalkanları söğüt dalından ya da kamıştan yapılmaktaydı. Mızrakları ise adetlerine göre hakanın ve noyanların nöbetçi devriyeleri tarafından geceleri ordugâhın etrafında bulundurulurdu. Bu teçhizatlardan başka üç parmak genişliğinde olan oklar vardı. Bu oklar kuşları ve vahşi hayvanları avlamak için kullanılırdı¹²².

Carpini'nin Moğol savaş teçhizatı ile verdiği tavsiyelere göre Moğollarla savaşanların, onların yaptıkları gibi *ok uçlarını (temren)* tuzlu suda işlemeleri gerekmektedir¹²³. Quentin'e göre Moğol savaş aletleri arasında tek tarafı çok keskin olan kılıçlar bulunmaktaydı. Moğolların ço azı bıçak ve mızrak kullanırdı. Bu mızrakların ucuna kayış bağlarlar ya da mızrakların ucuna kanca takarlardı. En çok yay ve ok kullanırlardı¹²⁴. Marko Polo'ya göre Moğolların silahları ok, yay ve kılıçtı. Moğollar usta birer ok atıcısıydı¹²⁵.

¹²⁰ Carpini, *a.g.e.*, s.77.

¹²¹ Carpini, *a.g.e.*, s.78.

¹²² Carpini, *a.g.e.*, s.79.

¹²³ Carpini, *a.g.e.*, s.96.

¹²⁴ Quentin, *a.g.e.*, s.22.

¹²⁵ Polo, *a.g.e.*, s.71.

Spuler'e göre Moğolların başlıca silahları ok ve yaydı. Ok ve yay haricinde ucu çengelli mızraklar ve tek ağızlı kılıçları vardı. Oklar ağaçtan yapılır ve uçları da kemik ve demirden olurdu. Oklar atılacakları mesafenin durumuna göre kısa ya da uzun yapılırdı. Yine Spuler, Moğol zırhlarının büyük bir kısmının deriden yapıldığını söylemektedir. Bu zırhlar dört parçadan oluşmakta ve bir parçası uyluktan boyuna, diğer parçası enseden baldırlara kadar uzanırdı. Üçüncü ve dördüncü parçalar ise kol ve bacakları örterdi. Zırhların bu parçaları demirden zincirlerle birbirine bağlanırdı. Moğol miğferleri de her zaman demirden yapılırdı. Miğferlerin ense zırhları ve kayıştan bağları vardı. Silah olarak savaşlarda neft fiçileri da kullanılmaktaydı¹²⁶.

Moğol oklarının özellikleri incelendiğinde diğer kaynaklardan farklı olarak Moğolların okun uçlarına zehir sürdükleri görülmektedir. Okları uzun, uçları ise kemik, boynuz ya da metalden yapılmakta ve bu oklarda sahiplerini belirten işaret ve renkler yer almaktaydı. Moğollarda ok ve yay dışında keskin bir kılıç, hançer, mızrak, tahta sopalar ve çift taraflı baltalar kullanılırdı. *Chronica Maiora*'da Moğol savaş aletleri ile dikkati çeken bir başka nokta Moğol zırhlarıdır. Bu zırhların ön tarafları çok güçlüydü. Arka kısımlarında ise zırh bulunmazdı veya ince bir zırh bulunurdu. Bu zırhlar hayvan derisinden yapılmaya olup, demirle güçlendirilmişti. Bu zırhlar aynı zamanda atlara giydirilmekteydi¹²⁷.

Moğol savaş aletleri içerisinde karşımıza çıkan en önemli silahın ok ve yay olduğu görülmektedir. Çoğu kaynakta geçtiği gibi Moğollara okçu millet denilmesinin sebebi özellikle ok ve yayı çok iyi kullanmalarındır. Tarihte oku en iyi kullanan milletlerden birisi olan Moğollar, ok ve yayın yanında savaşlarda çeşitli aletler kullanmışlardır.

¹²⁶Spuler, *a.g.e.*, s.446-449.

¹²⁷ Özcan, "Moğol İmajı", s.437-438; Roux, *a.g.e.*, s.240.

SONUÇ

XIII. yüzyılda gerçekleşen Moğol istilasını sonucunda çeşitli kavimlerin ve devletlerin hayatlarında önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Bu büyük istila hareketi Avrupa kapılarına dayandığı zaman Papalık ve büyük kralların etkisiyle birçok seyyah Moğol ülkesine doğru yola çıkmıştır. Papalık ve büyük krallar bu seyyahlar vasıtasıyla hem Moğol istilasından kurtulmak, hem de Moğolları Hristiyanlık dinine geçirerek, İslam medeniyetinin tekrar önüne geçmek istemişlerdir. Moğolların yapmış oldukları istila hareketinin bir diğer yönü de Ermeni ve Gürcü memleketleri üzerine yapılan ve Avrupa'da olduğu gibi büyük bir korku, panik ve yıkıma yol açmış olan harekâttir.

Moğol istilasının yaratmış olduğu korku ve endişe dönemi içinde birçok eser kaleme alınmıştır. Bu eserlerde Moğollar hakkında çok çeşitli bilgiler yer almaktadır. Seyahatnameler ve Ermeni kaynaklarında Moğolların örf, adetleri, günlük yaşamdaki uğraşları, iktisadi hayatlarına dair konular, maddi kültürleri içinde yer alan öğeler, idari ve askerî yapılanma içinde nelerin önem arz ettiğine dair çeşitli bilgiler bulunmaktadır.

Bu bilgilerde Moğolların sebep olduğu korku ve nefretten dolayı genellikle onlar hakkında olumsuz tasvirlerin yapıldığı görülmektedir. Moğollarla ilgili tasvirler yapılırken onlardan tiksinti verici yaratıklar olarak bahsedilmiştir. Ancak bu ön yargılı davranışlar yerini zamanla daha tarafsız tasvirlerle bırakmıştır.

Kaynaklardaki bilgilere göre Moğol evlenme adetleriyle ilgili olarak karşımıza birden fazla usul çıkmaktadır. Bunlar kız kaçırma, ailelerin istemesi yani bir nevi görücü usulüyle evlenmedir. (bazı kaynaklarda satın alma yoluyla evlenme) Ayrıca çok eşlilik de görülmektedir. Moğol aile yapısında ataerkil aile tipinin yanında, anaerkil aile kalıntıları da görülmektedir. Evlilik hususunda dul kalan kadınların öteki dünyada eşlerine hizmet edeceği düşüncesinden dolayı dul kadınlar evlendirilmemiştir. Bunun yanında bazı istisnai durumlarda Moğol toplumunda dul kadınların evlendirildikleri görülmektedir. Moğolların boy-oymak yapısı yasun, aymag, obog, irgen, ulus şeklinde teşkilatlanmıştır. Bu teşkilatlanma içinde bir boydan başka bir boyya geçişin çok zor olduğu anlaşılmaktadır. Gündelik hayat

hususunda kadın ve erkeklerin yapmaları gereken çeşitli görevler vardı ve gerektiği zaman bu görevler yasa ile belirlenmiştir. Kadın ve erkelerin görevleri ayrı ayrı tanzim edilmiş ve kadınlar aile içinde daha fazla görev almışlardır.

Kaynaklarda sosyal hayatla ilgili işlenen konular içinde Moğol dini ve yasasına ayrı bir önem verilmiştir. Din konusunda Moğolların tek bir tanrıya inandıkları, ancak Şamanist inançların da Moğolların arasında yaygın olduğu anlaşılmaktadır. Moğollar arasında yaygın olan ve günümüz dinler tarihçileri tarafından kabul edilen görüşe göre Şamanizm'in bir din değil de inanç olduğu kabul edilmektedir. Daha sonra Moğolların sınırlarının genişlemesiyle birlikte karşılaştıkları diğer dinlere sempati duydukları görülmektedir. Bunlar Hıristiyanlık, Nesturilik, Budizm ve İslamiyet gibi dinlerdir. Bunun yanında Moğol toplumunda ilginç inançlarının olduğu görülmüştür. Örneğin yıldırım düşmesi olayına ayrı bir gözle bakmışlardır. Yine Cengiz Han yıldırım düşmesi sonucu askerlerin nehirlere atlaması ve ölmeleri üzerine bir daha suya girilmemesi için yasa çıkarttırmıştır. Moğolların Tanrıya (Tengri) büyük önem verdikleri görülmektedir. Kaynakların vurguladığına göre Moğollar her defasında Tanrının adını dillerinden düşürmeyerek hareket etmişlerdir. Ancak tek Tanrı inancının yanında toplumun birçok kesiminde Şamanist inançlar kendine yer bulmuştur. Moğol ölü gömme adetlerinin ise Türklerle benzerlik gösterdiği ve ölümden sonraki yaşama inanılarak ölümlerin birçok eşyayla birlikte gömüldüğü görülmüştür. Moğol yasasına ilişkin olarak ise bu yasanın bir anda ortaya çıkmadığı, bozkır kavimlerinin yıllardan beri gelen kültürlerinden etkilenecek oluşturulduğu ve ihtiyaç halinde bazı eklemelerle maddelerin çoğaltıldığı anlaşılmaktadır. Yasanın birçok konuya açıklık getiren maddelerinin içinde ceza hukukuna ait hükümlerin yanı sıra idari, askerî, iktisadi, günlük hayat, örf ve adet hukukuna ait maddelere yer verilmiştir. Yasada günlük yaşama ait adam öldürme, zina, hırsızlık gibi suçların cezası ölüm olmuştur. Yasaya göre bazı kişiler suç işleseler dahi dokuz suça kadar ezadan muaf tutulmuşlardır.

Moğol ekonomik yaşamında avcılık her zaman önemli bir yer tutmuştur. Avcılığın günlük yaşamdaki değerine ve savaşlardaki manevra kabiliyeti üzerindeki etkisine vurgu yapılmıştır. Hatta avcılığa o kadar önem verilmiştir ki av zamanında uyulması gereken kurallar yasada kendine yer bulmuştur. Ekonomik hayatın en önemli noktasını oluşturan hayvancılığın içinde yer alan Moğol atından çok çeşitli

alanlarda yararlanıldığı görülmüştür. Moğol atından ulaşım, sürüleri denetleme, avcılık ve savaş zamanlarında yararlanılmıştır. Moğol atının kendine özgü yapısı sonucu bu atlar kısa boylu olarak tasvir edilmiştir. Moğolların büyük bir imparatorluk vücuda getirmesinin ardından ticari faaliyetler geliştirilmeye çalışılmıştır. Ticaretin geliştirilmesi için özellikle tüccarlara çeşitli ayrıcalıklar tanınmıştır. Ticarete verilen önemi Moğolların Harzemşahlarla olan ilişkilerinde görmekteyiz. İki devletin birbirini tanımasından sonra karşılıklı olarak gönderilen Moğol ticaret kervanının yağmalanması sonucu, Cengiz Han Harzemşahlara savaş açmış ve Otrar hadisesi meydana gelmiştir. Bunun yanında Moğollar ele geçirdikleri ülkelerdeki insanları kendi topraklarına getirerek köle yapmışlardır. Moğollarda bazı dönemlerde para reformları yapıldıysa da bundan bir netice alınamamıştır. Moğol mali sisteminde ise karşımıza toplanan vergiler ve bu vergilerin mahiyeti konusu çıkmaktadır. Alınan vergiler genellikle göçebe hayatın gereği hayvanlar üzerinden alınmıştır, özellikle bu vergiler içinde hayvan sayısı üzerinden alınan kopçur vergisinin büyük önem arz ettiği görülmektedir.

Moğolların maddi kültürleri hususunda çadırları öne çıkmaktadır. Diğer bozkır kavimlerinde olduğu gibi Moğol çadırları keçeden yapılmıştır. Büyüklükleri değişken olan bu çadırların bazıları sökülüp, bir yerden başka bir yere taşınırken, bazısının da araba evler şeklinde olduğu görülmektedir. Cengiz Han'ın torunları zamanında ise bazı hanlar kendilerine saraylar inşa ettirmişlerdir. Moğol kıyafetleri ise insanların statülerine, yani fakir ya da zengin olmalarına göre değişiklik göstermiştir. Soylular ipek kumaştan yapılan kıyafetler giyerken, fakir halk deriden yapılmış kıyafetler giymiştir.

Moğol beslenme kültüründe Moğolların ilk ortaya çıktıkları zamanlardan itibaren farklı yiyecekleri yedikleri görülmektedir. Moğollar birçok hayvanın etiyle beslenmelerine rağmen at etini diğer etlere tercih etmişlerdir. İçecek olarak ise Orta Asya'nın kadim içeceği olan kımızı diğer içeceklerden üstün tutmuşlardır. Yiyecekler hususunda zor durumda kalmalarından dolayı insan eti yediklerine dair iddialara rastlanılmıştır. Tüm bunların yanında Moğol toplumunda çeşitli adetlerin olduğu görülmektedir. Bunlar arasında eşige basılmaması gibi bozkır kültüründe görülen adetler yer almaktadır. Temizlik kültüründe ise suya atfedilen kutsallıktan dolayı Moğolların temizliklerine pek dikkat etmedikleri anlaşılmaktadır. Moğollar

hastalıklar ve bunları tedavi etmede ise çeşitli yöntemler kullanmışlardır. Hasta olan kişinin sosyal statüsüne göre hareket edilerek, hasta olan kişinin durumu hakkında değerlendirmeler yapılmıştır. Hasta soylu biriyse ona gereken neyse yapılırken, bu hasta fakir biriyse, bu kişi ıssız bir yerde ölüme terk edilmiştir. Yine Moğollara dair eğlence, spor, ilim ve astronomi hakkında da bilgilere ulaşılmıştır. Eğlence faslında yemek yenildikten sonra ve bir başarı elde edildikten sonra tertip edilen ziyafetler önemli bir yer tutmuştur. Spor bahsinde ise Moğolların, Türklerde ve Farslarda olduğu gibi güreş müsabakalarına ve ok atmaya çok önem verdikleri anlaşılmaktadır.

Moğollarda idari ve askerî teşkilat içinde hükümdar seçimi ve seçimler için yapılan kurultaylar önemli bir yer tutmaktadır. Moğollarda belirli bir veraset sistemi olmadığı için tahta kimin geçeceği her dönem bir sorun teşkil etmiştir. Hükümdar seçimlerinde varis bırakma yoluyla tahta geçme, bazen de en küçük oğlun tahta geçmesi gibi durumlarla karşılaşmıştır. Yapılan kurultaylar sonucunda ise tahta kimin geçeceğine karar verilirken, kurultayın değişik görevlerinin olduğu da görülmüştür. Örneğin bir savaşa girileceği zaman ya da önemli bir karar alınacağında kurultay toplanmıştır.

Devlet bürokrasisi içinde yer alan görevliler memurlar, valiler, naibler, darugacılar, tarhanlar, noyan ve nökerlerdir. Bunlar arasında darugacılık müessesesine ve noyanlığa ayrı bir önem verilmiştir. Memurlar, valiler, naibler ve darugacılar idari görevler üstlenirken, tarhan, noyan ve nökerler askerî görevler üstlenmişlerdir. Bu görevliler arasında önemli bir yere sahip olan darugacılar yeri geldiği zaman sivil valiliklerinin yanında askerî işlerle meşgul olmuşlardır. Noyanlar ise imparatorluk içindeki en yüksek mertebeye sahip olan bir nevi askerî görevlilerdir. Tarhanlar da bu görevliler içinde en çok hak ve yetkiye sahip olan grubu oluşturmuştur. Tahta vekâleten kadınların oturmasıyla da naiblik makamı ortaya çıkmıştır. Oluşturulan posta teşkilatı sayesinde elçi ve habercilerin gitmek istedikleri yere rahatça ulaşmaları sağlanmıştır. Oluşturulan posta istasyonlarının birçok yararı olmakla birlikte en çok yararı istihbarat alanında göstermiştir. Kurulan yam teşkilatlarının bir diğer yararı ise devlet işlerinin düzenli bir şekilde işlenmesini sağlamasıdır. Postacılara ve önemli görevlilere verilen payzalar sayesinde pasaport uygulaması gibi bir uygulamayla geçişlerde kolaylıklar sağlanmıştır.

Moğol ordu teşkilatı, Türk ordusundaki gibi onlu sisteme göre şekillenmiştir. Savaş taktikleri de bozkır ordularındaki taktiklerle benzerlik göstermektedir. Moğol ordularının Hun İmparatoru Mete zamanından beri kullanılan düzenle hareket ettiği görülmektedir. Ancak savaş taktiklerinde yeni uygulamalar kullanılmıştır. Moğol savaş taktikleri arasında sahte geri çekilme, savaş esirlerini öne sürme, hile yoluna başvurma ve çeşitli vaatlerde bulunma gibi taktikler yer almaktadır. Moğollar bu savaş taktiklerinden sahte geri çekilme taktiğini iyi bir şekilde kullanarak savaşlarda önemli başarılar elde etmişlerdir. Kale kuşatmalarında da çeşitli taktikler kullanarak düşmanlarına zor anlar yaşatmışlardır. Moğol ordusunun kullandığı en önemli ve temel silahlarını ok ve yay oluşturmuştur. Gerçekten de Moğollar ok ve yayı dünyada en iyi kullanan milletlerden birisi olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Bu yüzden bazı eserlerde Moğollara *okçu millet* denilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA

1. ANA KAYNAKLAR

- ABU'L-FARAC, Gregory, (Bar Hebraeus) *Abu'l-Farac Tarihi*, C.II, (Çeviren: Ömer Rıza Doğrul), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1999.
- CARPİNİ, Johann De Plano, *Moğol Tarihi ve Seyahatname*, (Çeviren: Ergin Ayan), Derya Kitabevi, Trabzon, 2001.
- CÜVEYNÎ, Alaaddin Ata Melik, *Tarih-i Cihan Güşa*, (Çeviren: Mürsel Öztürk), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999.
- FAZLULLAH, Reşidüddin, *Camii't-Tevarih, (İlhanlılar Kısmı)*, (Çeviren: İsmail Aka-Mehmet Ersan-Ahmad Hesamipour Khelejani), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2013.
- GALSTYAN, A. G., *Ermeni Kaynaklarına Göre Moğollar*, (Çeviren: İlyas Kamalov), Yeditepe Yayınevi, İstanbul, 2005.
- GRİGOR, Aknerli, *Moğol Tarihi*, (Çeviren: Hrand D. Andreasyan), Osman Yalçın Matbaası, İstanbul, 1954.
- MOĞOLLARIN GİZLİ TARİHİ I, (Çeviren: Ahmet Temir), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2010.
- MÜVERRİH KİRAGOS, *Ermeni Müverrihlerine Göre Moğollar*, (Tercüme: Gürsoy Solmaz), Elips Kitap, Ankara, 2009.
- QUENTİN, Simon De Saint, *Bir Keşiş'in Anılarında Tatarlar Ve Anadolu 1245–1248*, (Çeviren: Erendiz Özbayoğlu), Doğu Akdeniz Kültür ve Tarih Araştırmaları Vakfı, Antalya, 2006.
- POLO, Marko, *Markopolo Seyahatnamesi*, (Yayına Hazırlayan: Filiz Dokuman), C.I, Tercüman 1001 Temel Eser, Kervan Kitapçılık, İstanbul, 1980.
- RUBRUK, Wilhelm Von, *Moğolların Büyük Hanına Seyahat*, (Çeviren: Ergin Ayan), Ayışığı Kitabevi, İstanbul, 2012.

WILLEM, Ruysbroeckli, *Mengü Han'ın Sarayına Yolculuk 1253 -1255*, Ed: Peter Jackson, David Morgan, (Çeviren: Zülal Kılıç), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2010.

2. TETKİK ESERLER

AKPINAR, Turgut, *Türklerin Din ve Hukuk Tarihi Üzerine Makaleler*, İletişim Yayınları, İstanbul, 1999.

ALINGE, Curt, *Moğol Kanunları*, (Çeviren: Çoşkun Üçok), Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Yayınları, Ankara, 1967.

BARTHOLD, V. V., *Moğol İstilasına Kadar Türkistan*, (Hazırlayan: Hakkı Dursun Yıldız), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1990.

_____, *Orta Asya Türk Tarihi Dersleri*, (Yayına Hazırlayan: Musa Çağlar), Divan Kitap, İstanbul, 2011.

BAYAT, Fuzuli, *Ana Hatlarıyla Türk Şamanlığı*, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2006.

CHALIAND, Gerard, *Göçebe İmparatorluklar Moğolistan'dan Tuna'ya*, (Çeviren: Engin Sunar), Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2001.

DİNÇ, İhsan, *Cengiz Han*, Kastaş Yayınları, İstanbul, 2002.

D'OHSSON, M. Baron C., *Moğol Tarihi*, (Yayına Hazırlayan: Ekrem Kalan-Qiyas Şükürov), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2006.

EKREM, Reşat, *Cengiz ve Türk-Moğol İmparatorluğu*, Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi, İstanbul, 1934.

ELIADE, Mircea, *Şamanizm İlkel Esrime Teknikleri*, (Çeviren: İsmet Birkan), İmge Kitabevi, Ankara, 1999.

GROUSSET, Rene, *Bozkır İmparatorluğu Attila_CengizHan_Timur*, (Çeviren: M. Reşat Uzman), Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1999.

HARTOG, Leo De, *Cengiz Han Dünyanın Fatih*, (Çeviren: Serkan Uzun), Dost Kitabevi, Ankara, 2003.

- HOPPAL, Mihaly, *Avrasya'da Şamanlar*, (Çeviren: Bülent Bayram-H. Şevket Çağatay Çapraz), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2014.
- İNAN, Abdülkadir, *Makaleler ve İncelemeler*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara, 1987.
- KAFALI, Mustafa, *Altın Orda Hanlığının Kuruluş ve Yükseliş Devirleri*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1976.
- KAMALOV, İlyas, *Moğolların Kafkasya Politikası*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2003.
- LAMB, Harold, *Moğolların Efendisi Cengiz Han*, (Çeviren: A. Göke Bozkurt), İlgı Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2010.
- MARSHALL, Robert, *Doğudan Yükselen Güç Moğollar*, (Çeviren: Füsün Doruker), Sabah Kitapları, İstanbul, 1996.
- OKTAY, Hasan, *Ermeni Kaynaklarında Türkler ve Moğollar*, Selenge Yayınları, İstanbul, 2007.
- ÖGEL, Bahaeddin, *Türk Mitolojisi (Kaynakları ve Açıklamaları İle Destanlar)*, C.I, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1993.
- ÖZGÜDENLİ, Osman G., *Moğol İnanında Gelenek ve Değişim Gazan Han ve Reformları (1295-1304)*, Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2009.
- POPPE, Nicholas, *Moğol Yazı Dilinin Grameri*, (Çeviren: Günay Karaağaç), Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir, 1992.
- POTAPOV, L. P., *Altay Şamanizmi*, (Çeviren: Metin Ergun), Kömen Yayınları, Konya, 2012.
- RADLOFF, Wilhelm, *Sibirya'dan (Seçmeler)*, (Çeviren: Ahmet Temir), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1976.
- RASONYI, Laszlo, *Tarihte Türklük*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1971.
- ROUX, Jean Paul, *Moğol İmparatorluğu Tarihi*, (Çeviren: Aykut Kazancıgil-Ayşe Bereket), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2001.

_____, *Türklerin Ve Moğolların Eski Dini*, (Çeviren: Aykut Kazancıgil), Kabalcı Yayınevi, İstanbul, 2002.

SPULER, Bertold, *İran Moğolları Siyaset, İdare Ve Kültür İlhanlılar Devri, 1220-1350*, (Çeviren: Cemal Köprülü), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2011.

TANYU, Hikmet, *İslamıktan Önce Türklerde Tek Tanrı İnancı*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1980.

TEMİR, Ahmet, *Cengiz Han*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1989.

VLADİMİRTSOV, B. Y., *Moğolların İçtimai Teşkilatı, Moğol Göçebe Feodalizmi*, (Çeviren: Abdülkadir İnan), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 1995.

3. SÜRELİ YAYINLAR

AĞALDAĞ, Sebahattin, “Moğol Devleti”, *Türkler*, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.265-277.

AKKUŞ, Mustafa, “Ermenilerin İlhanlı Dini Siyasetindeki Rollerini”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.31, 2012, ss.205-221.

ANDREASYAN, Hrand D., “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, *Tarih Dergisi*, C.I, S.1, 1949, ss.95-118.

_____, “Türk Tarihine Aid Ermeni Kaynakları”, *Tarih Dergisi*, C.I, S.2, 1950, ss.402-438.

ATTAR, Aygün, “Ermeni Tarih Yazıcılığı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXII, S.1, (Temmuz) 2007, ss.1-18.

AYAN, Ekrem, “Türk Mitolojisinde Su Kültü ve Yada Taşı”, *Türkler*, C.III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.1127-1141.

BARTHOLD, W., “Türklerde ve Moğollarda Defin Merasimi Meselesine Dair”, *Belleten*, (Çeviren: Abdülkadir İnan), C.XI, S.43, (Temmuz) 1947, ss.515-539.

- BAUSANI, A., “İlhanlı Hakimiyeti Zamanında İnan’da Din”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, (Çeviren: Mustafa Uyar), S.32, 2002, ss.223-231.
- BEKKİ, Selahaddin, “Türk Mitolojisi’nde Kurban”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, S.3, (Kış) 1996, ss.16-28.
- CİHAN, Cihad, “Türkler İle Moğolların İrkî Münasebetleri”, *Türkler*, C.VIII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, ss.278-286.
- CLARK, Larry V., “Rubrucklu William’ın Seyahatnamesindeki Türkçe ve Moğolca Kelimeler (1253-1255)”, *Türkbilig*, (Çeviren: Ayşe Kılıç), S.26, 2013, ss.149-164.
- ÇELİK, Aydın - GÜLER, Önder, “Altın Ordu İmparatorluğu”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.188, (Ekim) 2010, ss.139-162.
- DONUK, Abdülkadir, “Cüveyni ve Moğol Mezalimi”, *Tarih Dergisi*, S.47, 2008, ss.47- 57.
- _____, “Eski Türk Devlet Teşkilatında Tarhan Unvanı ve Tarihi Gelişimi”, *Tarih Dergisi*, S.6, ss.81-90.
- _____, “Türklerde ve Moğollarda Meclis Geleneği”, *Tarih Dergisi*, S.52, 2011, ss.1-12.
- DURMUŞ, İlhami, “Türklerde Kan Kardeşliği ve Antla İlgili Unsurlar”, *Milli Folklor*, S.89, 2011, ss.100-108.
- ERSOY, Feyzi, “Moğol Yazısının Tarihi Gelişimi ve Moğolların Kullandıkları Alfabeler”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, S.22, (Güz) 2007, s.393-404.
- GÖMEÇ, Saadettin, “Bazı Çingiz Yasalarının Tarihi ve Sosyal Dayanakları”, *Turkish Studies*, Volume 1/2, (Fall) 2006, ss.1-13.
- _____, “Şamanizm ve Eski Türk Dini”, *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, S.4, 1998, ss.38-50.
- GÜLENSOY, Tuncer, “Eski Türk ve Moğol Askerlik Teşkilatının Benzeyen Taraflarıyla Çinggis Khan’ın Büyük Yasası’ndaki Askeri Cezalar”, *Töre*, S.24, (Mayıs) 1973, ss.11-15.

- _____, “Moğolca ve Türkçede Yaşayan Benzer Sözcükler Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 6/1, (Winter) 2011, ss.1-25.
- _____, “Moğolların Gizli Tarihi ve Altan Topçı'nın Türk Dili Ve Kültür Tarihi Açısından Değerlendirilmesi”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.76, (Şubat) 1992, ss.151-155.
- HACISALİHOĞLU, Mehmet, “Bertold Spuler”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C.XXXVII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.422-423.
- İNAYET, Alimcan, “Divanü Lüğat-it-Türk'te Geçen “Çin” ve “Maçın” Adı Üzerine”, *Turkish Studies*, Volume 2/4, (Fall) 2007, ss.1174-1184.
- _____, “Uygur Şamanları ve Teknikleri Üzerine”, *Uluslararası Uygur Araştırmaları Dergisi*, S.1/1, 2013, ss.43-55.
- İZGİ, Özkan, “Moğollarda Evlenme Âdeti”, *II. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri*, C.IV, Ankara, 1982, ss.255-262.
- KAFALI, Mustafa, “Cengiz Han”, *T.D.V. İslam Ansiklopedisi*, C.VII, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, ss.367-369.
- KAFESOĞLU, İbrahim, “Türkler, Moğollar ve Cengiz'in Milliyeti”, *Türk Yurdu*, S.252, (Ocak) 1956, ss.505-508.
- KALAN, Ekrem, “XIII-XIV. Yüzyıllarda Kuzey İpek Yolu ve Altın Orda Hanları'nın Ticaret Politikaları”, *Avrasya Etüdleri*, S.45, 2014, ss.43-62.
- KAYA, Muharrem, “Dede Korkut Kitabı ve Manas Destanlarında Av”, *Acta Turcica Çevrimiçi Tematik Türkoloji Dergisi*, S.1, (Ocak) 2009, ss.96-106.
- KÖPRÜLÜ, Fuad, “Türk ve Moğol Sülalelerinde Hanedan Azasının İdamında Kan Dökme Memnuiyeti”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, C.I, 1941-1942, (Ankara) 1944, ss.1-9.
- KUSHENOVA, Ganizhamal, “Cengiz Han'ın İki Valisi Mahmut Yalavaç ve Yeh-lu Ch'u-ts'ai: Devlet İdare Anlayışları ve Uygulamaları”, *Bilig*, S.42, (Yaz) 2007, ss.229-242.
- _____, “Ögedey Kaan Devrinde Türkistan'da Teşkilat Yapısı”, *Bilig*, S.38, (Yaz) 2006, ss.185-196.

- MANDALOĞLU, Mehmet, “Türk Kültür Çevresinde Şamanizm ve Şamanlık Meselesi”, *Türkiye Sosyal Araştırmacılar Dergisi*, S.3, (Aralık) 2011, ss.111-122.
- ÖGER, Adem - GÖNEL, Tuğba, “Uygur Türkleri Arasında Şamanlar ve Tedavi Yöntemleri”, *Turkish Studies*, Volume 6/4, (Fall) 2011, ss.233-248.
- ÖZCAN, Altay Tayfun, “Chronica Maiora’da Moğol İmajı”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXVII, S.2, (Aralık) 2012, ss.427-458.
- _____, “Macar Papaz Julian’ın 1237 Tarihli Moğol Raporu”, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.XXIX, S.48, 2010, ss.89-99.
- ÖZYETGİN, A. Melek, “Altın Orda Devlet Geleneğinde Uygur İzleri”, *International Journal of Central Asian Studies*, Volume 13, 2009, ss.441-458.
- PAYDAŞ, Kazım, “Moğol ve Türk-İslam Devletlerinde Suyurgal Uygulaması”, *Bilig*, S.39, (Güz) 2006, ss.195-218.
- ŞEN, Mehmet Emin, “Bilim Tarihcisi Sübki’ye Göre Cengiz Han”, *Akademik Bakış*, C.VI, S.11, (Kış) 2012, ss.237-265.
- TEKELİ, İlhan, “Tarih Yazıcılığı ve Öteki Kavramı Üzerine Düşünceler”, *Defter Dergisi*, S.26, 1998, ss.105-110.
- TEZCAN, Mehmet, “Türk-Moğol Hâkimiyeti Döneminde Karadeniz’de Ticaret”, *Tarih İncelemeleri Dergisi*, C.XXIV, S.1, (Temmuz) 2009, ss.151-194.
- TOGAN, İsenbike, “Çinggis Han ve Moğollar”, *Genel Türk Tarihi*, C.V, Yeni Türkiye Yayınları, İstanbul, 2002, ss.13-35.
- TOPRAK, Funda, “Defter-i Cengiz-name’de Boy Nişanları ve Damgalar”, *Turkish Studies*, Volume 6/1, (Winter) 2011, ss.555-574.
- UYAR, Mustafa, “İlhanlı (İran Moğolları) Ordusunda Hiyerarşi: Askeri Yetkililer Ve Nitelikleri”, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, C.XLIX, S.1, 2009, ss.33-47.
- _____, “Ortaçağ Moğol Saraylarında Cadı Avı”, *Toplumsal Tarih*, S.215, (Kasım) 2011, ss.60-65.

VATANSEVER, Erhan, “Türkistan’a Seyahat Eden Avrupalı Seyyahlar”, *Türk Dünyası Araştırmaları*, S.190, (Şubat) 2011, ss.209-214.

VERNADSKY, George, “Cengiz Han Yasası”, *Türk Hukuk Tarihi Dergisi*, C.I, 1944, ss.107-132.

VLADİMİRTSOV, Boris Yakovleviç, “Eski Türkçedeki Ötüken Yiş Kelimesi Üzerine”, *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, (Çev: Reshida Adzhumerova-Emine Atmaca), C.X, S.1, ss.207-210.

4. TEZLER

AVIRMED, Enkhbat, *Kök Türk ve Uygur Çağındaki Moğol Asıllı Halkların Siyasi ve Kültürel Durumları: 6 ve 9. Yüzyıllarda*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.

CİHAN, Cihad, *Sosyal ve İdari Açından Türk Ve Moğol Kültürleri'nin Etkileşimi*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon Kocatepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Afyon, 2000.

DURMUŞ, Efe, *Siyasi, İktisadi Ve Kültürel Açından İlhanlı-Memlük Münasebetleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Harran Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Şanlıurfa, 2005.

İLHAN, Fatma, *Moğollar'ın Gizli Tarihine Göre XIII. Yüzyılda Moğollar'ın Sosyal Yapıları*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004.

KAMALOV, İlyas, *Altın Orda-Rus İlişkileri Ve Altın Orda'nın Rusya'ya Etkileri (Altın Orda Devleti'nin Yıkılışı Ve Çarlık Rusyası'nın Kuruluş Sürecinde)*, (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2008.

KONUKSEVER, Esra, *Cengiz Han Yasaları'nın Dayandığı Tarihi Temeller Ve Etkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul, 2009.

ÖZEN, Firdes, *Mengü Han Döneminde (1251-1259) Selçuklu-Moğol İlişkileri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2010.

TEMİZSU, Habibe, *Cengiz Yasalarının Moğol Devletindeki Uygulanışı, Etkileri ve Değişimleri*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, İstanbul, 2012.

UYAR, Mustafa, *İlhanlı Devletinin Askeri Teşkilatı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2007.